Miskolczy István

A KÖZÉPKORI KERESKEDELEM TÖRTÉNETE

ATTRAKTOR
Máriabesnyő – Gödöllő
2008

Eredeti kiadás:

Miskolczy István: *A KÖZÉPKORI KERESKEDELEM TÖRTÉNETE*
Szent István könyvek 37. kötet.
Szent István Társulat, Budapest, 1926.

A kötetet szerkesztette: F. Romhányi Beatrix

Címlapterv: CsumP Stúdió
Műszaki szerkesztés: Fazakas Csaba

ISSN 1588–788X
ISBN 978-963-9857-04-9

Felelős kiadó az Attraktor Kft. ügyvezetője.
A nyomdai munkákért felel a Gelbert Kft. ügyvezetője.

I. RÉSZ

I. fejezet

BEVEZETÉS
A KERESKEDELEM TÖRTÉNETÉNEK ÁTTEKINTÉSE

A műveltség legalacsonyabb fokán a család kielégítette az ember minden szükségletét, másokra nem szorult, másokkal nem érintkezett; aki nemzetségéhez vagy törzséhez nem tartozott, az rá nézve idegen, azaz ellenség volt. Mikor az igények megnövekedtek, rászorult az ember másokra is és pedig nemcsak törzséhez tartozókra, hanem a törzsön kívülállókra is. Lassankint rájött, hogy reá nézve hasznosabb, ha a rablást, zsákmányolást barátságos érintkezéssel helyettesíti s így kifejlődött az a szokás, hogy egyik ember a maga termésfeleslegét átadta a másiknak, ki abban a cikkben hiányt szenvedett, hogy viszont ő is részesedjék más ember termésfeleslegéből, amelyet nem tudott nélkülözni. Így jött létre az áruk kicserélése, vagyis a kereskedelem.

A kereskedelem kezdetben cserekereskedés volt s csak idő folytán jött divatba a pénz, mint legmegfelelőbb csereeszköz.

A kereskedelem hatalmas tényezővé vált, mely, míg egyrészt népeket kötött össze az egymásra utaltság szálaival, másrészt az embernek az anyagiak után való vágyát a legteljesebb mértékben kielégíthette; tényező lett, melyen országok jóléte, népek sorsa fordult meg.

Az ókor hatalmas országaiban, Assyriában, Babyloniában, Egyiptomban a hatalom és a gazdagság főforrása a kereskedelem volt; a kicsiny Fenicia, mint kereskedőállam vált szerepetvivővé a gazdasági élet és a műveltség terén; Athén fénye és jóléte s közvetve lenyűgöző kultúrája is iparból és kereskedelemből fakadt s míg a római legionarius fegyverrel meghódította távol tartományok népeit, a római kereskedő erős szálakkal fűzte ezeket a központhoz.

Theodosius után két részre oszlott a római birodalom: a nyugati latin és a keleti görög részre. A nyugat csakhamar ifjú, germán népek tömegeit veszi fel és teljesen átalakul, míg a keleti megtartja összeköttetését az antik világgal.

A népvándorlás lezajlása után kettéválik Európa. A keleti rész Byzanc befolyása alatt főleg a szláv elemből mint külön kultúrkör alakul ki, mely nem tud teljesen elszigetelődni az izlám hatalmába került Ázsiától, míg nyugaton a római birodalommal megsemmisült ennek virágzó szellemi és anyagi kultúrája is s a művelt római birodalom romjain barbár germán törzsek hullámzottak, folyton ingadozó határok közt, állandó harcot folytatva létükért, új területekért. Így három kultúrkör keletkezik: a mohammedán, mely kultúrájával, mozgékonyságával csakhamar a legteljesebb virágzásra jut; a byzanci, melyet a hagyományokhoz való ragaszkodás mellett a tevékenység hiánya jellemez s magában hordja a lassú haldoklás csiráit s a germán barbár, de fejlődésképes kör.

A germán romokon telepedett meg s reá várt az építés munkája, amely munka számára itt-ott megtalálta az alapot, másutt ellenben az alapvetés feladata is reá hárult. Mikor határai megszilárdultak, felvette a barátságos érintkezést a szomszéd népekkel, árukat cserélt. A kereskedelem különben sem volt ismeretlen előtte, a rómaiba ütközve, már kereskedett: kapott bort, ruhát, házieszközöket; adott rabszolgát, borostyánkövet, prémet, marhát, valami szappanfélét, melyet a római nők használtak, hogy hajukat germán módra vörösre fessék.

Amikor a római birodalom területén megtelepedtek, a kereskedelem, ha kezdetleges formában is, de megtalálható náluk s a műveltség izmosodásával megnyilvánult a vágy az élet kényelmét biztosító finomabb cikkek után. Főleg a római hagyományokból táplálkozó népelemek szerettek volna kelet régóta nélkülözött áruihoz hozzájutni. Ezt a vágyat a zsidók, szírek és a kis mértékben a görögök elégítették ki. Az olasz városokat kedvező földrajzi fekvésük a tengerre utalta, mely teret nyújtott a kereskedelmi tevékenységre kelet és nyugat felé éppenúgy, mint délre és északra s mivel a görögök mindinkább kikapcsolódtak a nyugat felé irányuló kereskedelemből, az olaszok kiszorították a kapzsisága miatt gyűlölt szírt és zsidót s a maguk számára biztosították az óriási hasznot hajtó közvetítőkereskedelmet, hazájuk nagyságának alapját.

A germán államokban is kezdett az ipar fellendülni és megélénkültek a piacok. A frank birodalom egyetlen iparvidéke Friesland volt, bár erről is az a felfogás, hogy a frízposztó néven ismert szöveteknek a friesek csak közvetítői és nem előállítói voltak. A Karoling-kor utakat, hidakat készített; Nagy Károly a Dunát és a Rajnát csatornával akarta összekötni, ami azonban nem sikerült neki. A királyi paloták, kolostorok, apátságok, főúri kastélyok mellett kifejlődtek a piacok. Németország igazi piaca Mainz; Franciaországban híresek voltak a troyesi, st. denisi messék, Itáliában Ferrara és Pávia vásárai.

A X. század vége felé kezdett fejlődni a városi élet is. Az ipar, amely eddig függeléke volt a fejedelmi, főpapi és nemesi udvaroknak, függetlenségre és befolyásra törekedett. Fejlődésével lépést tartott a fokozott termelés, amely piacot keresett s így fellendült a kereskedelem is.

A kereskedelem történetében óriási jelentőségűek a kereszteshadjáratok, mivel mozgékonyabbá tették a szülőhelyéhez tapadt középkori embert, látókörét kitágították, sok eddig ismeretlen országgal, néppel hozták összeköttetésbe és révükön sok terménnyel, de kelet raffinált fényűzésével is megismerkedtek az emberek. Így könnyebben akadtak vállalkozók, akik keletnek most már a lovagokra nélkülözhetetlenné vált cikkeit nyugatra szállították, elsősorban azok a városok, amelyeknek hajói a keresztesvitézeket vitték a Szentföldre, amely hajók visszafelé fűszerekkel és keleti árukkal megrakodva érkeztek. Így emelkedtek az olasz városok mellé Marseille, Narbonne, Montpellier, Barcelona.

Maga az államhatalom, illetőleg az azt képviselő úr (seigneur) terhei növekedtével és a pénzgazdaság előtérbe lépésével felismerte az iparban és kereskedelemben rejlő hatalmas erőt, tehát iparkodott minél inkább felvirágoztatni kiváltságokkal, vásárok rendezésével.

Maga a városi polgárság is tudtára ébredt erejének s ennek fokozására társulatokba, céhekbe, gildákba tömörlüt. Ez erőt adott neki, hogy szembeszálljon a hűbéres hatalommal, tőle jogokat és lehető legnagyobb függetlenséget csikarjon ki, másrészt hathatósabban védekezhetett az idegen támadás és a konkurrencia ellen.

A középkori kereskedelem főútvonala a Földközi-tenger, mely világtenger volt éppenúgy, mint az ókorban. A Földközi-tenger mellett nagy szerep jutott a Fekete-tengernek, a mohammedán Vörös-tengernek és a germán Keleti-tengernek. A középkor a viharos Északi-tengert elhanyagolta, az Atlanti-óceán pedig csak a XIV. században kezdett a kereskedelem útvonalaként szerepelni.

A szárazföldön is forgalmas útvonalak kötötték össze a különböző országokat s ez útvonalak metszési pontjain óriási látogatottságnak örvendő kereskedelmi központok, világhírű messék fejlődtek ki, amelyek közül először a champagne-iak, azután a bruges-iek, anvers-iek emelkedtek ki, hol észak és dél, illetőleg kelet áruit kicserélték.

A Duna, Rajna, Rhône szintén fontos kereskedelmi utak s partjaikon látogatott vásárokkal rendelkező élénk városok fejlődtek ki.

Míg délen az olasz városok kereskedelmük révén a hatalom és gazdaság soha sem sejtett magaslatára emelkedtek, míg a nyugati országok városi polgársága nemcsak fontos gazdasági, de mindinkább erősbödő politikai tényezővé lett, északon az Északi- és Keleti-tenger partján kifejlődött egy óriási kereskedelmi szervezet: a *hansa*. A hansa, mint valami óriási polip, kinyújtotta karjait északra a Skandináv-félszigetre, keletre Novgorodig; délen Velence, nyugaton Lisszabon, Bruges és London voltak terjeszkedési körének végpontjai. Évszázadokon át észak kereskedelmét monopolizálta s benne nyilvánult meg leghatalmasabban az anyag, mint politikai hatalmi tényező.

Mivel kereskedett a középkor? Schulte L. azt mondja, hogy a középkori olasz kereskedelem két pillére a fűszer és gyapjú volt; mi ennek az állítás-

nak az igazságát kiterjesztjük az egész középkori kereskedelemre. A fűszerek közül legnagyobb jelentőségű volt a bors, melyből óriási mennyiséget hoztak be; a szövöttárukban legfontosabb volt a félgyártmány, nyers- és segédanyag. A fűszer délről északnak tart, a nyerstermények, főleg a gyapjú, északról délre. A posztóipar székhelyei Itália, Észak-Franciaország, Flandria és a Rajna-vidék. A selyem keletről érkezett, de Lucca, Velence, Firenze elsajátította a selyemszövés titkát és a világpiacon konkurrált a keleti áruval. Később a flamandok és a rajnamellékiek is kiváltak selyemcikkeikkel. Gyapot Európában több helyen termett, de igazi finom minőségben csak keleten volt kapható. A lenszövetet egész Európában előállították, mert a közönséges ember abban járt s a késő középkorban szokásba jött a lenfehérnemű is, melyet a jobbmódúak a posztóruha alatt hordtak.

A festékanyagot részint Európa termelte (csülleng, pirosító buzér, sáfrán, karmazsin, cinóber, festőmoh), részint Ázsiából szállították (indigó, berzseny- és szantálfa). A prémet egyfelől Novgorodon át szállították keletre és Konstantinápolyba, valamint a Fekete-tenger kereskedővárosaiba, másfelől a hansa szállította a nyugati kikötőkbe.

Fontos még az érccel és érceszközökkel való kereskedelem. A bányászatot az egész középkorban űzték Spanyolországban és Angliában, de igazán a németek virágoztatták fel a XIII. századtól kezdve a Harz-hegységben, Szászországban, az osztrák alpesi tartományokban, Tirolban, Csehországban és Magyarországban. Bányatársaságok mellett a XV. században egyes kereskedők is vettek bányákat. Az ércárukban kiválók Velence, Genua, Milánó, Brescia Itáliában; Augsburg, Nürnberg Németországban; Lüttich, Dinant, Mecheln, Brüsszel Németalföldön.

A gabonakereskedelem elég rendezetlen volt a középkorban s ennek következtében rossz termés idején ínség lépett fel, bő terméskor pedig valósággal a zsírjába fúlt a termelő. A bortermelés virágzó volt; burgundi, anjou-i, mainzi, rajnai borokat Északeurópába, elsősorban Angliába szállítottak, később a hansa egész működési területére; az olaszok déli, kivált édes borokat szállítottak szintén főleg északra. Akkor a szőlőt messzebb északra termelték, mint ma: pl. a német lovagrend Poroszországban is termelt szőlőt. A városok saját fogyasztásra főztek sört, de Hamburg, Bréma és a flandriai városok kivitelre is. A pálinkaszerű italokat csak mint orvosságot ismerte a középkor.

A középkorban is nagy szerepet játszott a konkurrencia. Amint a városok megszaporodtak, egyik a másik kereskedelmét iparkodott elragadni s oly elkeseredetten harcoltak egymással, hogy a harc gyakran a vetélytárs megsemmisítésével végződött. Minden eszközt felhasznált egy-egy város, hogy saját kereskedelmének előnyeit polgárainak biztosítsa. A bécsiek a regensburgiak elől az Alsó-Dunát, a kölniek a manziak elől az Alsó-Rajnát akarták elzárni.

Az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger partvidéke sokáig el volt különítve – miként említettük – úgy, hogy még a két terület román fajú népei közt sem volt egyenes összeköttetés. A nagy arányokban kifejlődő kereskedelem azonban lassankint legyőzte a földrajzi akadályokat, ledöntötte a faji válaszfalakat; a XIV. században az olasz hajók átkeltek a Gibraltáron, megjelentek az Atlanti-óceán partvidékein s ezzel megkezdődött a világkereskedelem eltolódása észak felé. Ennek az eltolódásnak jelzőállomásai Bruges, Anvers, Amsterdam világvásárai voltak.

A középkor vége felé még egy másik jelenség is szemünkbe ötlik. Amíg az olaszok délről mind messzebb hatoltak észak felé, viszont a portugál hajósok dél felé törtek előre.

Körülbelül a XIII. század elejétől kezdődött az iránytű használata; kezdetleges alakjában nem sok hasznát tudták venni, lassankint azonban tökéletesedett, jelzése pontosabb lett s óriási jelentőségűvé vált a hajózásban, mert az eddig szokásos parti hajózás helyébe merész vállalkozások léptek. Az Azorok, Madeira, Porto Santo és a Kanári-szigetek felfedezése után elhagyták a Cap Nont, melyet eddig „Afrika végének" tartottak s amely most Bojador lett és látniok kellett, hogy a sötét tenger borzalmairól s a trópusi öv lakatlanságáról szóló tanok, melyeket már Albertus Magnus kétségbe vont, a mesék birodalmába tartoznak. Ettől kezdve mind merészebben vonultak dél felé. A nürnbergi születésű Behaim Márton portugál szolgálatban eljutott Alsó-Guineába, Diaz Bertalan megkerülte a Jóreménység-fokát, Vasco da Gama pedig eljutott Calicutba. (1498.) Ugyanebben az időben fedezte fel a spanyol szolgálatban álló Columbus Kristóf Amerikát. Ezekkel a fölfedezésekkel a Földközi-tenger világtengerjellege megszűnt, a földközitengerparti városok lehanyatlottak, előtérbe léptek az Atlanti-óceán partjának városai; az olaszok helyét egyelőre a portugál, Velence középkori szerepét rövid időre Lisszabon vette át. Ezzel a ténnyel a kereskedelem terén is felváltotta a középkort az újkor.

II. fejezet

A KÖZÉPKORI KERESKEDŐ

A városokban kezdetben a földbirtokosok vitték a vezető szerepet, kik csak alkalmilag kereskedtek. Sok város forgalma csak a szomszédos vidékre terjedt ki. Később a kereskedő vándorolt, vásárolt is, hogy áruját nyereséggel eladja másutt.

A középkori kereskedő élete sokkal fáradságosabb, mint a modern kereskedőé. A mai üzletember irodájából irányít óriási üzemeket, míg a középkori kereskedő kénytelen volt vagy maga kísérni áruját, vagy megbízottjával kísértetni. Bejárta a világot, beszámolt háborúkról, érdekes hírekről, hozott új dalokat, a rokonoktól megbízatásokat, élő újság és posta egyszerre. Hónapokra, sőt évekre szóló utazások napirenden voltak.[1] Az országutakon minduntalan felbukkantak a vásárokra utazó kereskedők vagy csak szolgáiktól kísérve, vagy nagy karavánokban. Öltözetük az időjárás viszontagságaihoz és a szükségletekhez volt szabva: durva úti ruha, erős bőrből készült piros cipő, a kabátot öv tartotta össze, melyről pénztáska és hosszú kés lógott le. A nyergen lógott az abrakos tarisznya és néha kard, mert I. Frigyes császár védelmi szempontból megengedte nekik a kardhordást, de a nyergen kellett keresztbe tenni, vagy a kocsiban elhelyezni. Nem szokatlan a pajzshordás sem. „Anyám, ez kereskedő" szólt a leány anyjához Parzivalban Gaweinről, amint a paizsra tekintett. Az anya ugyancsak a paizsra vonatkozólag így válaszolt: „Ez gyakran kereskedők szokása" (Steinhausen.) Hajón sokszor páncélinget is visznek magukkal, hogy a kalózok ellen folytatott harcban felöltsék.

A XIV–XV. században már előfordult, hogy egy központból vezették az üzemet.

A középkori kereskedő abban is különbözött a maitól, hogy nem lehetett éles határvonalat vonni iparos és kereskedő, kiskereskedő és nagykereskedő között. Sokszor találkozunk iparosokkal, akik gyártmányaikat maguk árulják, sőt még a közeli vásárokra is elviszik. Néha az iparos, kis- és nagykereskedő egy személyben egyesült. Hogy betekintsünk a középkori kereskedelem titkaiba, ismerkedjünk meg *Jehan Boine Broke* mesterrel. (XIII. század második fele.)

Boine Broke douai-i polgár volt és posztókereskedő. Meggazdagodott, s mint gazdag ember nagy tekintélynek örvendett és családja a város első patrícius családjai közé tartozott. Háza iroda, raktár és bolt is egyszerre.

Az üzletmenet a következő: a mester mindenekelőtt beszerzi a nyersanyagot; gyapjút és festéket. Maga is tart juhokat, gyapjújokat felhasználja, de ez a nyersanyagnak csak egy töredékét fedezi, nagyobb részét Angliában vásárolja, Holm Cultram, Niebote és New-Minsterben, hova az angol kolostorok a XIII. században elsőrendű gyapjút szállítottak. Boine Broke a nyersanyagot nagyban vásárolta be, mert egy alkalommal 120 zsák és 2 zacskó gyapjúját foglalták le Angliában.

Úgy látszik, saját festőműhelye is volt.

Üzemében sok munkást foglalkoztatott, kik nem voltak gyárban tömörítve, hanem otthon dolgoztak. Ezek a munkások gyakran maguk is vállalkozók voltak, dolgoztattak, vezették a kisipart. Tehát Boine Broke-nál van a nyersanyag, de ő csak közvetve irányítja a munkát, mert a házon kívül dolgoztat. Egy vagy több kismester átveszi a nyersanyagot, műhelyében segédeivel feldolgozza s a kész árut Boine Broke-nak beszolgáltatja. Így lesz a gyapjúból posztó, de csak többszöri kiadás után. (A fonás, maratás, szövés, festés más-más mesterek kezében van.) Végül Boine Broke átveszi eladás végett a kész posztót.

Tehát nem gyár a tulajdonos háza, csak raktára a nyersanyagnak és a kész munkának, Boine Broke pedig nagy importeur, nagyiparos, nagykereskedő és nagyvállalkozó egy személyben.

Tevékenységi köre azonban még tovább terjed, pénzüzlettel is foglalkozik, kölcsönt ad úgy Douaiban, mint Angliában. Ő is, mint a többi flamand, felhasználja a kereskedelmi nyereséget ingatlanok szerzésére. Először házakat vesz a városban, vagy tizenegyet. Van falusi jószága, Douai körül majorja, hol a buzért termeli s még vagy három helyen földbirtoka.

Lássuk, milyen Boine Broke, mint üzletember? Éppen nem ideális. Ahol lehet, megcsalja üzletfeleit, az adóstól dupláját követeli, rossz gyapjút ad ki, a munkabért iparkodik elhúzni. Zsarnok gazda, kérlelhetetlen hitelező. Csak egy dolgot ismer: az üzletet és egy dolgot becsül: a pénzt. Nyomorgatja a munkásokat, kik nem tudnak védekezni, mert nincsenek céhbe tömörülve s elrettentő példa áll előttük. 1280-ban volt egy takácsforrongás, melynek okai és részletei nem ismeretesek pontosan előttünk, de sztrájk formáját mutatja s a magisztrátus kegyetlenül büntette a résztvevőket: négy takácsot halálra ítélt és huszat örökös számkivetésre. Így Boine Broke „majdnem absolut ura munkásainak". (Espinas.) Elve: legnagyobb haszon – legkisebb munkabér; legnagyobb teljesítmény – legkisebb fizetés. A tőke kezébe adja a vele egyenrangúakat, azokat kiszipolyozza s mivel a törvényt ő alkalmazza, ez őt védi.

Boine Broke inkább nagyban adta el az áruját, de voltak olyanok is, akik nagyban vásárolták a nyersanyagot és kicsinyben árusították a kész árut, te-

hát nagy- és kiskereskedők voltak egy személyen. (Pl. a Gewandschneider = posztókereskedők.)

A szatócs és kereskedő közt is nagyon önkényes a megkülönböztetés. Általában a szatócsoknak csak bizonyos árukat és csak bizonyos mennyiségben volt szabad árulni.

A kereskedő pályafutását Kaisersbergi Geiler így rajzolja: „Először kosarában ide-oda hordozza a fésűt, tükröt. Mikor valamit megtakarít, boltot akar szerezni (ekkor lesz szatócs), azután kereskedő lesz és házat tart... és nem hagy fel, mert a tengeren gályák birtokára vágyik". Tehát először vándorárus, ki bejárja olcsó portékájával a vidéket, felkeresi a várakat s az asszonyoknak tűt, orsót, fonalat, a férfiaknak övet, táskát, erszényt s más lim-lomot ajánl eladásra. Némelyek élelmiszert, halat, bort árulnak. Magasabb osztályt képvisel az a kalmár, aki idegen vásárra megy és ott bódét állít fel, valamint az, aki nyílt üzletben vagy bódéban űz kicsinyben kereskedést. Mind arra törekedtek, hogy a magasabb osztályba bejussanak.

Volt ég egy nagy különbség a középkori kereskedő és a mai közt; nem dolgozott egy bizonyos kereskedelmi ágban, hanem sok esetben mindennel kereskedett, ami keze ügyébe esett. Sadi a költő beszéli, hogy Kischben beszélt egy idősebb kereskedővel, aki kijelentette neki, hogy még csak egy utazást tesz és aztán nyugalomba vonul. „Perzsa ként fogok szállítani Kínába, mert annak ott most nagy ára van, Kínából porcellánt viszek Görögországba, görög brokátot Indiába, indiai acelat Aleppóba, aleppói üveget Yemenbe, Yemenből csíkos kelméket Perzsiába." Ebből a keleti példából nemcsak a középkori kereskedő sokoldalúságát láthatjuk, hanem azt is, hogy a kereskedő hős, aki egy-egy alkalommal évekre fosztja meg magát a családi tűzhelytől.[2]

A kereskedőnek először az a körülmény kölcsönzött tekintélyt, hogy a városfejlesztés szempontjából nélkülözhetetlen volt. Ez indított arra sok urat, hogy a zsidót akkor is védelmébe vegye, mikor már a kereskedelemből iparkodtak kiszorítani. A speyeri püspök 1084-ben új várost alapított, amelyet fel akart virágoztatni s ezért a zsidókat kiváltságok ígéretével csalogatta oda.

Ugyancsak a kereskedőelem erősítése és a város fejlődése bírta arra a seigneur-öket és fejedelmeket, hogy a kereskedőknek egy-egy városban egy utcát vagy egész negyedet engedtek át, így Wormsban, Mainzban a frieseknek (Friesengasse), Wisbyben a németeknek, Lübeckben az angoloknak (Engländergasse) s majdnem minden városban volt Judengasse.

A kereskedelmi nyereség a gazdagság forrása volt a középkorban s a meggazdagodott kereskedő fényűző lett; valóságos arisztokrácia fejlődött ki a kereskedőosztályban, amely külső megjelenésében is elkülönítette magát a tömegtől.

Már a XIII. században találkozunk kereskedőkkel, kik színes, finom ruhában, díszes övvel, prémes mentében hivalkodnak, ujjaik gyűrűkkel vannak megrakva s fényes házat visznek. Már szeretnék a lovagokat utánozni; 1226-

ban a kereskedők Magdeburgban fényes lovagjátékot rendeznek s gyakori lesz a kereskedők lovaggá ütése főleg Firenzében. A danzigi Artushof tagjai sokáig lovagi sarkantyút hordtak. Miksa király 1492-ben megengedi a nürnbergi Stephan Baumgärtnernek és Georg Ketzelnek, hogy kereskedő létükre bársonyban járhatnak. Fényűzésükkel hatnak a felsőbb és az alsóbb néprétegre egyaránt. Geiler von Kaisersberg keserű gúnnyal illeti ezt a parvenufényűzést. „Mint a bolondok mennek el és mint sokkal nagyobb bolondok térnek vissza furcsa és bolondos ruháikban és sok bolond követi őket." Egy nagykereskedő selymet, fejedelmekhez, urakhoz illő ezüsttárgyakat hord; a kereskedők fiai büszkeségükben nem férnek a bőrükben, munka helyett napszámra a korcsmában ülnek vagy az utcákon pöffeszkednek „még bolondabb ruhában, mint az asszonyok". Még arra is rávetemednek, hogy arcukat, hajukat festik. Már Duns Scotus és Aquinói szent Tamás az erkölcsökre veszedelmet láttak a kereskedők gazdagságában és a kereskedelmet korlátok közé óhajtották szorítani.

A nagykereskedőnek voltak tanoncai, segédei, kik mint ügynökök, prokuristák, megbízottak működtek. Egy posztókereskedő a XIV. században ügynökei, segédei seregével, tőkéjével hatalom; neje, lányai fejedelmi fényűzésben élnek; háza faragott bútorzatával, drága szőnyegeivel elhomályosítja a fejedelmi kastélyokat. Nem csodálhatjuk, ha a lovag éppenúgy, mint a nép irigységgel tekintett a kereskedőre.

A gazdagság tekintélyt adott birtokosának. A velencei bankárok az itáliai expedíció pillanatában folyósították Pelletier roueni kereskedő aláírására azt az összeget, amelynek folyósítását megtagadták VIII. Károly király aláírására.

Gazdagsága, hatalma és tekintélye révén egy-egy kereskedő nagy, néha történeti szerepet játszott. A német-alföldi Artewelde Jakab, III. Eduárd angol király szövetségese VI. Fülöp francia király ellen, takács és sörfőző; Marcel István, a párizsi forradalom vezére, posztókereskedő.

Mint a középkori viszonyra jellemzőt, nem mellőzhetjük el hallgatással a *Jaques Coeur* esetét.

Jaques Coeur egyszerű bourges-i polgár volt, de eszes, ügyes kereskedő, aki sokat utazott; megfordult keleten is, így többek közt Damaskusban, Beirutban. Mikor VII. Károly Bourges-ben tartózkodott, Coeur már a város gazdag, előkelő polgárai közé tartozott. A pénzszűkében szenvedő király többször fordult a nagyvagyonú kereskedőhöz kölcsönért s lassankint adóssága 450.000 livre-re (körülbelül 15 millió békebeli frank) emelkedett. Hálából a kereskedőt különböző hivatalokkal ruházta fel. 1435-ben már Bourges-ben a pénzverőintézet főnöke lett s 1437-ben a király bizalmasai közt találjuk. Gazdagsága és befolyása folyton nő s pályája szédületes ívben emelkedik. 1444-ben nemességet kap s néhány év múlva már 30 uradalom tulajdonosa s birtokába kerülnek részben a beaujolais-i réz- és ólombányák, a nagy városokban palotái vannak, bourges-i palotáját hét évig építik s 350.000 aranytallért ad

ki az építésre. Végül a király megtette hitelezőjét kincstartójává, de ő e fényes állásban is megmaradt kereskedőnek, folytatta üzletét, amelynek óriási gazdagságát köszönhette. Montpellier-ben kontort (comptoire = ügynökség) alapított s innen küldte ki a világ minden tájára ügynökeit, kiknek száma 300-ra rúgott s kik közül egyik-másik magas állásba jutott. Hét gályája fölkereste az összes jelentősebb kikötőket. Ellátogattak Egyiptomba, hogy francia posztóért keleti fűszereket, selymeket, kínai porcellánt hozzanak, mely utóbbi cikk még ritkaság volt Európában. Amint megnyílik Angliával a kereskedelmi összeköttetés (1444), azonnal kihasználja itt is a kínálkozó alkalmat. Barcelonában, Flandriában kontort akar alapítani s meg tudja nyerni az egyiptomi szultán kegyeit is. Mikor kereskedelmi érdekről volt szó, elhallgattatta emberies érzelmeit. Egy egyiptomi keresztény rabszolgahajóján keresett menedéket, de ő irgalmat nem ismerve, kiszolgáltatta kegyetlen urának. Úgy látszik, titokban ő is szállított rabszolgákat. Firenzében selyemgyára volt a két Buonnacorso vezetése alatt.

Mindezt végigtekintve, igazat kell adnunk Heydnek, hogy „ennek az egy embernek a comptoire-je a világkereskedelmet ábrázolta".

1449-ben hatalma tetőpontján állt. „Többet nyert egymaga egy évben, mint az ország többi kereskedői összesen." (Pigeonneau.) Magában Franciaországban vagyonát egy millió aranytallérra becsülték a kortársak. (Körülbelül 10 millió 780.000 aranyfrank.) Királyának kegye többször követi küldetést juttatott neki, egyik fia 25 éves korában bourges-i érsek volt, tehát mindent elért, amit legmerészebb álmában elképzelt. Nem csodálhatjuk, ha a szerencsének ezen dédelgetett kedvence jelmondatául azt választotta: „A vaillans coeurs riens impossible". (A bátraknak semmi sem lehetetlen.)

Azonban a szerencsét kopasz embernek szokták ábrázolni, kire úgy van rávetve a köpenye s ha két kézzel nem kapaszkodunk bele, elillan, legfeljebb köpenyét hagyva kezünkben. Így illant el Coeur szerencséje is. A királyné, a seigneur-ök mind adósai közé tartoztak; az udvaroncok, kereskedők irigyei voltak, áskálódtak ellene s nem eredmény nélkül. 1451-ben bevádolták, hogy a király maîtresse-ének, Sorel Ágnesnek életére tör, meg akarja őt mérgezni, a király nevében fegyvert szállít a hitetleneknek, pénzt visz ki s állami pénzeket sikkaszt el. A kapzsi királynak – bár bizonyára meg volt győződve e vádak alaptalanságáról – kapóra jött, hogy hitelezőjétől megszabadulhat, elfogatta Coeurt, vagyonát elkobozta, 22 hónapon át egyik börtönből a másikba hurcoltatta, míg végre 400.000 aranytallérra és örök számkivetésre ítélte. A szerencsétlen ember először a pápánál talált menedéket, majd Chios szigetére ment, ahol alkotásai összeomlása és egy élet munkásságának megsemmisülése felett érzett fájdalom megölte őt (1456).

Kétségtelenül ő volt a francia nagykereskedelem megalapítója.

A földbirtokossá lett régi kereskedők felhagytak a vándorlással, a vásározással, a városokban mint patríciusok vezetőszerepet vittek s egyedül voltak tanácsképesek. A kereskedői mozgékonyság másokat, új embereket emelt

melléjük s főleg a XIV. századtól megindult a harc a régi és új kereskedő osztály között, ami tulajdonképpen az arisztokratikus és demokratikus világnézlet mérkőzése is volt.

A kereskedő-ifjú nevelése

A patríciusfiú otthon megtanult írni, olvasni, számolni; tanult latin nyelvet is, mert a könyvvezetés és levelezés sokáig latinul ment. 15–16 éves korában külföldre ment, hogy a családdal baráti viszonyban álló nagykereskedőnél kereskedelmi képzettséget nyerjen, elsajátítson valami neki szükséges idegen nyelvet s tapasztalatokat szerezzen. A német ifjaknak Velence volt az iskolájuk, de Milánóban, Genuában, Firenzében, Luccában, Párizsban, Barcelonában is találkozunk német kereskedőifjakkal. A XVI. század elején Lisszabon és Anvers volt különösen kedvelt iskola. A hansaifjúság különösen Londont és Bergent kereste fel, az olaszok pedig Alexandriába, Tunisba küldték gyermekeiket, hogy a keleti kereskedelem titkait ellessék és megismerkedjenek az arab kereskedő jellemével, szokásaival.

A tanulási idő különböző, pl. Londonban két év, Bergenben négy év, de néha tíz évig is tanult egy-egy ifjú. A rigai Heinrich v. d. Wele egy brugesi barátjához küldte unokaöccsét (1458), hogy ott hittant, írást és olvasást tanuljon s természetesen a nyelvet s elsajátítsa. Az ilyen ifjúért fizetnek is, pl. Führer Kristóf velencei gazdájának évi 24 dukátot fizetett (1472), Rudolf Mötteli ugyanakkor 30 forintot fizetett Avignonban. Lucas Rem 14 éves korában (1494) nyolcnapi lovaglás után érkezett Velencébe, hol Tragen Ulrichnál öt és fél hónapig tanult számolni, aztán iskolába járt, hol könyvvezetést tanult és négy év alatt befejezte tanulmányait.

A szerződésben rendesen megszabják, milyen foglalkozásokra lehet ráfogni az ifjút. Egyes esetekben az ügyes ifjút külföldre is elküldi gazdája különféle megbízásokkal.

A nürnbergi Scheurl Kristóf az ifjú Haller Jeromosnak Velencébe utasítást küld s ebből megtudjuk, hogyan telt el általában a tanulóifjú napja. Eszerint korán kell kelni, azután felkeresni a templomot. Mise után kezdődik a napi munka: órát kell venni a számtantanítótól, azután tevékenykedni a Rialtón a Deutsches Hausban; ebéd után két órai pihenést engedhet meg magának, aminek leteltével ismét tiszteletreméltó kereskedők közt forgolódjék; egy táblácskát hordjon mindig magával s ha valami új dolgot vagy valami érdekes üzleti hírt hall, azt jegyezze fel és tudassa principálisával. Ha levélben fontos dolgot közöl, azt ismételje meg egy következőben, mert az első levél elveszhetett. Principálisának levelére pontosan feleljen s tárgyalásait jegyezze fel naplójában. Legyen mindenki iránt udvarias, szolgálatkész, de senkiért ne vállaljon kezességet és senkinek kölcsönt ne adjon.

A fentebb említett Lucas Rem Velencéből Milánóba, a Welser-cég házába, innen Lyonba ment, hol megtanult franciául, azután lépett be (1499) az augsburgi „Anton Welser, Conrat Vechlin und Gesellschaft"-cég szolgálatába, hol élelmezést és ruhát kapott, de három évig fizetés nélkül dolgozott. Most megkezdődött a fárasztó utazóélet, mindig lóháton. Bejárta Franciaországot, Svájcot, Németalföldet, összegyűjtötte az ügynököktől a zárszámadásokat s vásárolt a cég megbízásából. Spanyolországba, Portugáliában hajókat szerelt fel, melyeknek célja India volt (1502), a portugál királlyal szerződést kötött. 1503–8-ig Portugáliában tartózkodott, Lisszabonban szép házat vett s látogatta Észak-Afrika, az Azori, Kanári szigetek piacait; eladott rezet, ólmot, cinóbert, higanyt, flamand szövetet, gabonát; vásárolt különösen fűszert a király „indiai házá"-ból, olajat, bort, gyapotot, elefántcsontot; közben rendbehozta a Welserek madeirai, palmai ügynökségeit. Mivel az üzletmenetben tisztességtelen dolgot tapasztalt, 1517-ben kilépett a cégből és saját kereskedelmi társulatot alapított. (Steinhausen.)

Látjuk Lucas Rem példájából, hogy az ifjú elsajátította a szorgalmat, emberismeretet, megismerkedett a barátszerzés módjaival s beletanult a nagykereskedelem fogásaiba.

A kereskedőknél szokásos volt a naplóírás és útleírás. Marco Polo munkája a középkori Ázsiára vonatkozólag elsőrangú forrás, Balducci Pegolotti (XIV. század) kora kereskedelméről igen érdekes munkát írt s követte őt a XV. században Francesco Uzzano.

III. fejezet

A KERESKEDELEM SZERVEZETE

A kereskedelem arra törekedett, hogy elhárítsa útjából az eléje gördülő akadályokat és hogy különféle intézményekkel biztosítsa virágzását.

A kereskedelem elé tornyosuló akadályok, melyekről alább lesz szó, hamar rákényszerítették a középkori kereskedőt a társulásban rejlő erő kihasználására. Társulatba tömörülve könnyebben szembeszállhattak a hűbérúr elnyomó vagy kizsákmányoló kísérleteivel, könnyebben meg tudtak küzdeni a szárazon és vízen fenyegető veszedelmekkel s hathatósabban védekezhettek az idegen konkurrencia ellen. Ez a körülmény hozza létre a gildát, céhet, hansát.

GILDA

Nem célunk itt a gildák keletkezésére vonatkozó elméleteket ismertetni, hanem leszögezzük a tényt, hogy már Nagy Károly törvényeiben elénk lép a gilda és első célja az érdekelt szabad emberek önállóságának és politikai szabadságának megvédése. Először a tenger mellett virágzott, hol a normann betörésekkel szemben a központi támogatás hiányában ilyen módon akart a nép védekezni. A gondolat hódított. Az angolszászoknál, dánoknál, norvégeknél e gildáknak nagy politikai, gazdasági és szociális jelentőségük volt, míg a kontinensen a Nagy Károlyt követő anarchikus korban a szervezkedés visszafejlődött.

A gilda feladta a kereskedelem védelme és előmozdítása.

Tipikus példa a gildára a flamand *St. Omer,* melynek már a XI. század végéről gildaszabályzata maradt fenn. Ez a szabályzat minden nagykereskedőt belépésre kényszerít, mert különben megvonja tőle utazásain a védelmet. Később összeolvadt más városok társulataival flandriai hansává.

A *valenciennes-i* határozatok kimondják, hogy a gilda-testvérek utazásaikon közös védelmet kötelesek nyújtani egymásnak. A gildában valószínűleg nemcsak kereskedők tömörültek, mert a statutum előírja, hogy elüljáró (prévôt)

csak kereskedő lehet. *Párizs* a XIII. században 200.000 lakosú város, élénk kereskedelmi központ és árumegállítóhely, hol korán kifejlődött a gilda és sok kiváltságot kapott. A XIII. században kiterjedt bíráskodási joga volt. A prévôt des marchands-ból Párizs polgármestere lesz s árut behajózni csak annak van joga, aki a hansába belép vagy az üzlet lebonyolítására egy hansatagot társul megnyer.

Rouen a középkorban az Alsó-Szajnánál valósággal uralkodó állással rendelkezett. Plantagenet Henrik kiváltságlevelében (1150.) már hansáról beszél Rouenben, amely kiterjedt jogokkal van felruházva, főleg Angliában; polgári Londonban vámmentesek. Londonban I. Henrik óta francia bort csak roueniek adhattak el, de később a kölniek is jogot kaptak a francia és rajnai borral való kereskedésre. Mikor Fülöp Augustus idejében Normandia viszszakerült Franciaországhoz, Rouen kereskedelme csak az Alsó-Szajnára szorítkozott s ekkor kezdődött harca Párizzsal, melyet a Szajna-hajózásból és kereskedelemből ki akart szorítani. Keresztülvitte, hogy a párizsi köteles volt rouenit társul venni, ha az Alsó-Szajnán akart kereskedni.

A *kölniek* kereskedelme főleg Anglia felé irányult s Londonban házuk volt, a Gildehaus der Kölner Kaufleute. Dortmund, Goslar, Stendal, Göttingen gildája is nevezetes szerepet játszott.

A gilda nem mindig foglalt magában minden kereskedelmi ágat, gyakran csak a posztókereskedők és a borkereskedők tartoztak gildába. Aki a gilda jogait élvezte, emellett nem űzhetett még egy mesterséget. Pl. Göttingenben a gyapjúszövő nem vihette maga a szövetét a frankfurti messére, hanem a kereskedelmi gildának kellett azt eladni. Ha az iparos kereskedést akart űzni, be kellett lépnie a gildába, de mesterségét többé nem volt szabad folytatnia. Csak a gyógyszerészet, aranyművesség és ácsmesterség tett kivételt. A gilda tagjainak bizonyos osztalékot (prebenda) nyújtott, tehát olyan járadékbiztosító-intézet volt azok részére, kik elég gazdagok voltak ahhoz, hogy a gildában maguknak jogot szerezzenek. A gilda vagyoni alapját képező tőkét kihelyezték jelzálogkölcsön gyanánt.

Gilda és céh között lényeges különbség nem lehetett s a hansa – úgy látszik – szintén társulást jelentett, de míg a gilda és hansa elnevezéseket inkább kereskedelmi egyesülésekre alkalmazták, a céh névvel elsősorban az iparosok tömörülését jelezték, bár pl. Firenzében a kereskedők is céhbe voltak beosztva. Általában a kereskedelmi társulatok megelőzték az iparosokét s ezért régibb elnevezést is alkalmaztak rájuk.

A gildák legnagyobb virágzásra Angliában jutottak (gilda mercatoria); az angol gilda jellemző sajátsága az volt, hogy benne a kézművesek is résztvettek.

A gildarendeletek többnyire kimondják, hogy boltot csak gildatag tarthat, az idegen kereskedő köteles áruját nagyban eladni gildatagoknak s azok árusítják kicsinyben. Angliában a gilda veszi a nyersanyagot s a készárut az juttatja el a fogyasztókhoz. Az egyes városok gildái egymással heves harcokat is folytattak, azért, ahol erős volt a királyi hatalom, a vetélkedő gildákat egy

hatalmas összgildába egyesítette, hogy így érdekközösség jöjjön létre köztük. A XIV. század közepén Picardia gildái és az orleans-iak, saumuriek, angersiek, nantes-iek egy nagy szervezetbe tömörültek. (Communauté des marchands frèquantant la rivière de Loire et fleuves descendant en icelle.)

Felső-Itáliában a községi autonómia megszerzése után szintén a kereskedők szabadszervezete lép elénk. E szervezet élén konzul áll. Legkorábban Piacensában és Milánóban mutatható ki a kereskedők konzula. (Consules negotiatorum.) A tengerparti városok közül Pisában már 1162-ben öt szárazföldi konzul volt, míg tengeri konzulokkal csak a XII. század végén találkozunk Rómában, Anconában is a XII. század vége felé találkozunk a konzuli intézménnyel, míg Sienában, Firenzében elég későn fejlődik ki.

Társas cégek

A középkor második felétől főleg Itáliában, kevésbé élesen Németországban kifejlődött a szilárdul megépített modern kereskedelmi társaság és pedig három alakban:

1. kommenda (bizományi üzlet), 2. nyílt társaság és 3. részvénytársaság; köztük a kommenda a legrégibb.

A bizományi üzletben két egyén szerepelt: az egyik a tőkés, a másik a munkás, illetőleg kereskedő.

A tőkés szolgálatába állítja az iparost vagy kereskedőt, hogy az illető a neki átengedett tőkét a tőkés számlájára, de a megbízott nevében forgassa; a nyereségben azután bizonyos kulcs szerint részednek. Pl. a haszon $1/4$ része a megbízotté, $3/4$ része a megbízóé, kit vállalkozónak is nevezhetünk.

De már korán találkozunk olyan céggel is, hol a cég minden tagja bizonyos tőkével szerepel a vállalatban (societas maris, majd s. terrae), hol tehát társas vagyon keletkezik s a nyereség, veszteség a betétnek megfelelően oszlik meg.

A hansa-írásokban sokszor van szó sendeve-ről. Sendeve = Sendegut, vagyis egy külföldre utazó egyénnek egy külföldön tartózkodó számára átadott vagyon. Ez tehát bizományi üzletnek tekinthető.[3]

A társas cég megjelölésére sokféle elnevezés használatos, pl. a latin societas, contrapositio, a hansánál gheselcap, selscop, kumpanie, wederlegginge.

Societas alatt azt a társulást értjük, ahol a nyereség és veszteség is megoszlik, a bizományi üzletet csak quasi-societasnak nevezhetjük (Keutgen).

Érdekes, hogy a társaságok számára nincs konkurrenciatilalom, vagyis valaki lehet egy cég tagja s a saját számlájára is folytathat hasonló üzletet; sőt előfordul, hogy egy kereskedő több azonos üzletágban dolgozó cégnek a tagja.

A nyílt kereskedelmi társulásnak két ismérve van: minden társnak korlátlan kezessége és közös részvétel az üzemben s a cégtagok rendesen a rokonságból kerülnek ki.

A részvénytársaságnak a középkor vége felé még csak a körvonalai bontakoztak ki.

A társas cég gondolatára legtöbbször a tőkeerősség kényszere vezetett és az a gondolat, hogy az üzlet érdekében történő utazások terhe megoszoljék. A társak először a tulajdonos családjából, rokonságából kerültek ki, később idegen tőkeerős egyénekből is. A Welser-, Fugger-, Imhof-cégek, a firenzei Peruzzi-cég eredetileg a család tagjaiból alakultak meg. Gyakran a kereskedelmi alkalmazottakat, sőt a szolgákat is bevonták kisebb-nagyobb tőkebefektetéssel a cégbe, hogy így azok buzgalmát biztosítsák a cég számára. Szokásban volt már előbb is az alkalmazottakat részesíteni a tiszta nyereségben.

A tagok száma kettő-négy, de néha meglehetősen magas s ezek mind a köz érdekében működnek. Néha csak egy-egy üzletre társulnak. A társas cégbe szívesen felvesznek idegen városbelieket, mert az illető polgárjogot élvez az idegen városban, előnyöket szerezhet a cégnek és ismeri a piaci viszonyokat. Egy pisainak Bugiában szaracén üzlettársa volt.

A cégtársak között a leszámolás rendesen meghatározott időközökben történt, de olykor csak valamelyik cégtárs halálakor.

Johann Wittenborgra atyja, Hermann, már társas céget hagyott, mely kereskedett prémmel, posztóval, viasz-, rozs-, hering-, gyapjú- és juhval. Atyja halála után Johann lett a ház feje, kinek egész sereg üzletbarátja volt s mivel üzlete sokoldalú, üzletbarátait vagy az egyik, vagy a másik üzletágban részeltette; volt társa a danzigi, volt a dorpáti üzletre. Egyes barátaival csak egy esetre társult s 1354-től csak egy állandó üzlettársa volt: Gottschalk Wise. Segédei különböző tartományokban utaztak a cég érdekében s mind érdekelve voltak abban az üzletágban, amely nekik éppen akkor ki volt osztva. Maga Wittenborg az egész óriási üzem központjában állva, onnan irányította azt.

Személyzet

Egy-egy nagy cég természetesen nagy személyzettel dolgozott. Lucas Rem maga is csak megbízott volt, de Portugáliában hat segéd állt rendelkezésére. A segédek kisérték az árut, ők hajtották be a pénzt, bevásároltak, de voltak olyanok is (Scholer), kik a levelezést folytatták, könyvet vezettek.

Általában a segédektől nagy fegyelmezettséget, erős munkát követeltek. A londoni Stahlhofban a munkaidő nyáron reggel 5-től este 9 óráig, télen reggel 6-tól este 8-ig tartott. Privátéletébe is beleszólt a főnök, még ruházkodnia sem volt szabad tetszése szerint, sőt egyes cégeknél livrée-t kellett hordania.

1497-ben a Stalburg-Bromm-háznak Claus Scherpelin öt évre lekötötte magát s megfogadta, hogy ez idő alatt akárhova küldik, a cég érdekeit becsü-

letesen képviseli. Ő nem mondhat közben fel, de a cégnek joga van őt elküldeni, ha azt valamiben megkárosította. Fizetése 125 forint, ruhát urai jóvoltából kap, neki nem szabad urai beleegyezése nélkül ruházkodnia. Az öt év alatt a maga részére nem szabad üzletet kötnie.

VÁSÁR

A kereskedő arra törekedett, hogy áruját minél előnyösebben eladhassa és a neki szükséges cikkekhez minél kevesebb fáradsággal jusson hozzá. Erre szolgált a vásár, hol a termelő, közvetítő és fogyasztó együtt feltalálható. Az első vásárok a római hadi utak keresztezési pontjain jöttek létre, hol a fejedelmek, püspökök szívesen megtelepedtek, továbbá apátságok, kolostorok székhelyein, búcsújáróhelyeken, szóval, ahol sok ember jön össze. E forgalmas helyeken bizonyos időközökben megismétlődő vásárok fejlődtek ki, s ezek lettek a középkori városok magvai. „A város előállt, mint egy megszilárdult piac." Egy régi közmondás szerint: „Markt und Mauer scheiden Bürger von Bauer". Leggyorsabb volt a fejlődés a királyi paloták és püspökök székhelyein. Ahol püspökség volt, rendesen valamelyik szentnek a reliquiái tették a helyet nevezetessé, odavonzották a tömeget, amely felhasználta az alkalmat szükségletei beszerzésére is.[4] A misétől, a Heilige Messe-től származtatják a misével összekötött vásár (Messe) nevét is. A vásárt rendesen a templomtéren tartották meg.

A vásár jövője és a város felvirágzása annál biztosabb, minél hajózhatóbb folyó vagy jártabb országút mellett fekszik.

A vásárok feloszlanak nagy vásárokra, melyeket magyar nyelvhasználat szerint országos vásároknak (Jahrmarkt) nevezünk és a mindennapi szükséglet fedezésére szolgáló heti vásárokra. Amazok messze vidékek népét vonzzák a városba, emezek csak a közvetlen környék népét gyűjtik össze. Az országos vásár és a Messe közt nehéz különbséget tenni, mert a nyelvhasználat gyakran felváltva alkalmazza a nevet, de általában a nemzetközi jelentőségű világpiacokat nevezték Messéknek. (Champagne-iek, bruges-iek, lipcseiek, frankfurtiak stb.)

Tekintettel a vásár jelentőségére a város, sőt a tartomány életében is, természetes, hogy minden város iparkodott *vásártartási jogot* szerezni. A vásártartási joggal felhatalmazza a vásárregále tulajdonosa az eddig arra nem jogosított jogi személyt, hogy bizonyos helyen vásárt tartson és vásárpénzt beszedje. Ilyen kiváltságokat 800–1800-ig találunk.

A Meroving-korban a vásártartási jog a földesúré volt, csak lassankint lesz királyi regále a vásártartási jog is. Az egyházi és világi urak egyaránt törekedtek a vásárjog után, de az Ottók Németországban túlnyomóan az egyháziaknak adományozták a vásártartási jogot s ezek elsősorban birtokaik terményeit iparkodtak itt értékesíteni és a háztartásukhoz szükséges cikkeket előnyösen beszerezni, míg a nép érdeke háttérbe szorult.

A Staufok korában és a XIII. században a német fejedelmek a vásárregálét megszerezték, de a császárok a többi renddel szemben hevesen védelmezték regálejogukat.

Itáliában a vásárokért heves harcok folytak s minden valamirevaló felső-itáliai helység vásártartási jogot kért a császártól. Érdekes jelenség, hogy Olaszországban az igazi nagy vásárok azokon a helyeken fejlődtek ki, melyek az Alpokon túli kereskedelemben nem vettek tényleges részt. (Ferrara, Mantua, Bergamo, Verona.) Az Etsch és Pó közelében a fővásárok kört alkottak: 1. mantuai (Laetare), 2. ferrarai (virágvasárnap), 3. bolognai (Proculusmesse, május), 4. badiai (június), 5. bolognai (Renomesse, augusztus), 6. veronai (szent Mihály), 7. mantuai (mindenszentek), 8. ferrarai (Mártonmesse).

A vásártartást adományozó oklevelek kezdetben megelégszenek azzal, hogy a címzettet feljogosítják vásár tartására és berendezésére. Később bővebb a tartalmuk, pl. az időt is meghatározzák, heti vásároknál a napot is. A heti vásár egy napig tart, mindig hétköznap. Az országos vásár rendesen egyházi ünnepekre esik s ettől kapja a nevét is; ez rendesen több napig tart, csak a középkor második felében jelentkezik az egynapos vásár. Leggyakoribb a háromnapos, hol az ünnep középre esett, gyakori az egyhetes, Aachen, Duisburg négy vására mind 14 napos, de vannak három sőt többhetes vásárok is. (Pl. champagne-iak.)

A vásárok rendesen minden cikkre szólnak, de a középkor vége felé már különleges vásárokat is találunk, pl. a XIV. század óta marhavásár, lóvásár is előfordul. 1367-ben Zittauban heti vásárt rendeztek be kenyérre és húsra, 1420-ban Reichenbachban kenyérre és sóra.

A vásár nyugalmát biztosítja a *vásárbéke* (Marktfriede). Minden vásár királyi védelem alatt áll s a védelemben részesül mindenki, aki a vásáron megfordul, a vásár tartama alatt.

A német jogban a béke megszegője 60 shilling büntetést fizet, de később a büntetés a kegyvesztésig fokozódik. A vásárbéke határolva van térben és időben, pl. Andlauban „egymérföldnyi kerület"-re szól, Braunschweigben pedig „az országos vásár fent meghatározott idejében s kezdete előtt és befejezése után 10 nappal" stb. Néha személyileg is korlátozott, pl. Wunstorfban: „védelmünket minden látogató élvezze... kivéve a proskribáltakat" (pl. gonosztevők). A vásárhely, mint központ körül megvolt a békekörzet, amelynek radiusát a németjog Bannmeile-nek nevezte. Tehát a hosszegység mérföld, de a radius néha két-három, sőt 10–15 mérföld hosszú.

A királyi védelem jele ott volt minden vásáron. Ez a jel kezdetben szalmacsomó, majd zászló, kereszt (békejele); néha a kereszten a királyi kesztyű, kalap, kard annak jeléül, hogy a védelmet a király nyújtja; gyakran egy Roland-szobor, mert Nagy Károly kedves lovagja a királyi jelenlét kifejezője. (Pl. nálunk Nagyszebenben.)

Sok helyen vásárcsarnokok, áruházak voltak a kereskedők számára felállítva s a vásár tartama alatt – még a helybeli kereskedőknek is – csak itt volt

megengedve az árulás. Ellenséges város kereskedői nem vehettek részt a vásáron.

Alkusz

Egyes helyeken a kereskedelmi törvények alkuszokat (szenzár) is ismernek, kiknek feladata az idegen kereskedő üzletének lebonyolításában segédkezni. Pisában az alkuszok száma 60 volt s különösen szívükre kötötte a törvény, hogy olyan idegen kereskedőkkel, akiknek rossz hírük van vagy fizetésképtelenek, üzletet ne közvetítsenek. Ezek közül választottak ki kilencet a tengeri konzulok a tengeren túlról érkező áruk sérüléseinek megállapítására. Velencében a németek alkuszok nélkül egyáltalában nem köthettek üzletet, ezek folyton mellettük voltak, mintegy politikai kémszolgálatot teljesítettek, amellett az árut csomagolásánál ellenőrizték, hogy a bevallott árun kívül ki ne csempésszenek valamit. Az alkuszintézmény a XIII. században Itáliában és a román tartományokban teljesen kifejlődött. Az alkusz díja meg volt állapítva.

A szenzár nevet az arab simsarból származtatják s valószínűleg onnan vették át az intézményt is. Nálunk a budai jog szintén ismeri az alkuszintézményt.

Bolt

A kiskereskedőnek állandó bolthelyisége volt, mely, különösen régebben szűk, sötét kis odú volt; az ajtó felett a cégtábla lebegett s kirakataik kinyúltak a járdára. Néha faházakban voltak a bolthelyiségek, a ház csúcsos oromzattal, kiugró emeletekkel, gerendázatával meglehetősen bizarra képet nyújtott. A szatócsoknak csak bódéjuk volt, melyet élénk helyeken (városház körül, a templom pillérei közt, hídfeljáratoknál) állítottak fel.

A vásártereken különböző – néha kétemeletes – árucsarnokok álltak a kereskedők rendelkezésére, hogy könnyebb legyen az ellenőrzés.

A nagykereskedő háza tágas udvart zárt körül, melyben az áruk voltak felhalmozva. Csűrökben, pincékben, széles előcsarnokban szintén áruk voltak lerakva. Fontos helyisége a háznak a kontor, az iroda.

Hof, kereskedők háza

A német városokban voltak tartományi Hofok, mint a Regensburger Hof Bécsben, a Curia Saxonum Kölnben. Ettől különbözik az összejövetelre szánt ház (Gildehaus) Dél- és Észak-Németországban. Dél-Németországban Kaufleutstubeval, északon Artushoffal, Junkerhoffal, Seglerhaussal találkozunk, mint kereskedők gyűlhelyével.

Az Artushof az Artus-testvérületek gyűlhelye volt. (Königsberg, Danzig, Thorn.) A danzigi Artushof két teremre oszlott: a kisebben a Szent György-testvérület gyülekezett, mely a tanácsképes nemzetségeket foglalta magában, a nagyobb terem a többi kereskedő rendelkezésére állt. Itt összegyűltek vasár- és ünnepnap evés után, hétköznap este egy pohár borra, sörre. Este az Artushof zenekara játszott, de 10 órakor bezárták a termet. Körülbelül egyszer egy évben különleges ünnepség volt, mikor az Aldermanok meghívták a tanácsot a Hofkellerbe lakomára, de a Hof rendje szerint nagy egyszerűség uralkodott: egyféle bor, egyféle fűszeres cukorsütemény, sör, kenyér, hering, retek, az utóétkezésnél csak hering, kenyér és sör került az asztalra. Idegen vendégek tiszteletére, valamint nagy ünnepeken szintén rendeztek ünnepélyeket s ezeken nők is résztvettek; volt tánc, sőt kötéltáncosok is szórakoztatták a vendégeket.

Börze

Az egy nemzethez tartozó kereskedők azon szokásából, hogy egy bizonyos helyen összejöttek üzleti ügyeik megbeszélése végett, kifejlődött a *börze,* különleges piac a nagykereskedelem számára. Az első börze Brugesben keletkezett, hol a XIII. századtól virágzó patricius familiának, a Van der Burse családnak a házába jöttek össze az olasz kereskedők s mivel a család címerében pénztárca (bursa) volt, mely a ház falán is pompázott, elnevezték a házat börzének (Bursa). A nevet átvette Anvers is, hol a XVI. században nemzetekre való korlátozás nélkül folyt az üzletkötés.

Könyvvitel

A kereskedő, hogy legalább nagyjából tájékozódhassék gazdasági helyzetéről, már korán vezetett könyvet és pedig sokáig latinul. Az olasz statútumok (Lucca 1308, Firenze 1332) és a német városi törvények előírták a könyvek vezetését meghatározott módon és ellenőrzés mellett. Ezek a könyvek azonban csak üzletek és fizetések egyszerű feljegyzését, a személykonti számszerű összeállítását foglalták magukban inventár és mérleg nélkül s igen nehéz volt pl. az olasz könyvekben eligazodni, míg a németek gondosan vezették könyveiket. A kettős könyvvitel, amely az üzletmenetről tiszta képet nyújthatott, Velencéből indult hódító útra a XIV. században. Hogy a kettős könyvvitel fontosságát felismerték, bizonyítja az a körülmény, hogy külön iskolákat állítottak fel tanulására, sőt Fra Luca Pacioli elméleti munkát írt a könyvvitelről (XV. század).

A számolás meglehetősen nehézkes volt, mert a tízes számrendszer nem volt még divatban és római számokat használtak, csak a XIII. századtól kezdik használni az arab számokat. (Fibonaccinak tulajdonítják a bevezetését.) Ezért a számolás megkönnyítésére számológépféléket találtak fel. Az egyik olyan volt, mint a sakktábla, körülbelül 3 méter 30 cm hosszú 1 méter 65 cm széles, kis széllel kerítve s letakarva sötét, színes posztóval, amelyen hosszában és keresztben vonalakat húztak krétával vagy más anyaggal. Ezekbe a kockákba jetonokat tettek s mivel a helynek megvolt az értéke, a jeton annál magasabb értéket jelentett, minél messzebb haladt balfelé. Az első oszlop jobbról a denárokat jelezte (Angliában pence), a második a sou-kat (Angliában shilling), a harmadik a livre-ket (Angliában pound), a többi 20-, 100-, 1000-szeres összegeket. Ezt a számológépet főleg a kincstár emberei használták. (L. I. és II. ábra.)

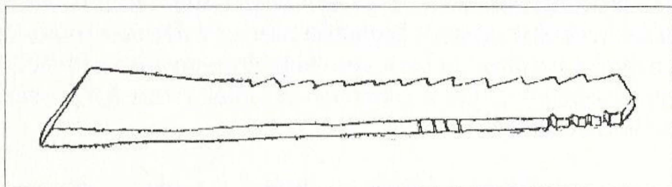
	100-as	20-as	livre	sou	dénár	
	●●●		⊕ ●●●●●	⊕ ●●●●		315 l. 14 s.
		●	⊕ ●●●			28 l.
			⊕ ●●	⊕ ⊕ ●●●	●●	12 l. 18 s. 2 d.
			⊕ ●●●●	⊕ ●●●●●●●	●●●●	14 l. 17 s. 4 d.

I. ábra. Számológép a középkorból.

	100-as	20-as	livre	sou	dénár	
	●●●	●●●	⊕ ●●●●	⊕ ●●●●●	●●●●●●	374 l. 10 s. 6 d.
	●●●	●●●	⊕ ●●●●●●	⊕ ●●●●	●●●●●●	371 l. 9 s. 6 d.
			●●●	●		3 l. 1 s.

II. ábra. Kivonás számológéppel.

A másik (taille) főleg olyanoknak való, akik írni-olvasni nem tudnak. Egy laposra megmunkált fadarab, körülbelül 1 cm vastag, 18–20 cm hosszú, 3–4 cm széles s egyik végén hegyben végződik. Két egyenlőtlen részre osztják, a nagyobb a talon vagy souche, a kisebb a feuille vagy feuillet, vagy contre-taille. Egy bevágás az egyik hosszú oldalba a főösszeget (1000, 100 livre stb.) képviselte, a másik oldalban különböző nagyságú bevágások a főösszeg töredékeit jelzik. Igy pl. kézszélességű bevágás 1000 livre-t, a hüvelykujjnyi 100 livre-t, kisujjnyi 20 livre-t, zabszemnyi egy livre-t jelzi; a másik oldalon a shilling, pence, sou és dénár jelzése látható. (L. III. ábra.)

III. ábra Taille 12. l. 4. sh. 4 denárt kifejező.

Az abacusnál az egyesek felett egy pont 5-öt jelent, a tizesek felett 10-et. Ezzel különböző számtani műveleteket tudtak végezni.

A jetonok ércdarabok voltak, jetonoknak azért nevezték őket, mert a számoló a tábla különböző kockáiba dobálta őket (Jeter = dobni; olaszul tessera.) Még az arab számok behozatala után is használták. Főleg a tizes számrendszer használata előtt volt nehéz számolni, mert nem volt 0, mely a szám jobbján annak tízszeres értéket ad.

A jetonon néha a család vagy ház címere is rajta volt s az ügynökök ezt felmutatták a ház üzletfeleinél s így igazolták magukat. Néha az árura is rátűzték.

Márkák, plombok

Az áru származásának igazolására a márkát (védjegy) használták. A firenzei posztócéh 1302-iki statútuma elrendeli, hogy mindenki tegye rá márkáját a bálokra és iparcikkekre s három aranyforint büntetés terhe alatt tilos más márkáját használni. A márka már a XII. században előfordul.

A firenzei kalimalacéh statútumai szerint a posztódarabokat plombbal kell ellátni. Azokat a hivatalnokokat, kik az ólompecsétet rátették az árura, Franciaországban ewards-nak, esqards-nak (latin inspectores, regardatores) nevezték. A XIII. század végén már dívik a posztó megpecsételése.

A középkor elején a népvándorlás népeinél cserekereskedés dívott. A magyarokról írja Gardézi, hogy rabszolgáikkal Karkh felé jöttek, a rúmi (bizanci) kereskedők eléjük mentek s a rabszolgákat becserélték aranyszövetekért, színes gyapjúszőnyegekért s más rúmi árukért. Később állandó értékmérőt választottak, általában a marha szolgált erre a célra. Szent István törvényeiben a tinó szolgál értékmérőül, Szlavóniában a nyestbőrök, a bolgároknál a menyétbőr, melynek értéke – Gardézi szerint – 2 ½ dirhem. Azután ércrudakat használtak csereeszköz gyanánt akként, hogy lemértek a rúdból egy-egy megfelelő darabot. Ezt még később is használták, mert így megkímélték magukat a pénzváltással járó károsodástól.

A legmegfelelőbb általános csereeszköz és értékmérő *a pénz* volt, amelyért mindent lehetett kapni.

A középkorban igen sokféle pénz forgott, mert a seigneur-ök is igényelték a pénzverés jogát. IX. Lajos francia király megszorította a pénzverésre jogosított urak számát, de még mindig 200–250-re rúgott ez a szám, míg X. Lajos 31-ben állapította meg.

A pénzt általában súllyal mérték. Aranypénz nyugaton a XIII. századig inkább mint emlékpénz fordult elő, forgalomba nem igen került. A Karoling-kor érdeme az ezüstérték bevezetése. Súlyegység a font volt (libre, livre, lira), amely feloszlott 20 solidusra (shilling), egy solidus 12 dénárra, tehát egy font finom ezüstből 240 dénárt vertek. A font azonban különböző volt, pl. Nagy Károlyé körülbelül 15 római unciának megfelelő 408 gramm súlyú volt (781), a montpellier-i 410.54 gr., a genuai 314.35 gr.

A márka vagy gira a XII. században jött divatba, eredetileg fél font volt, később nyolc uncia. (Illetőleg ezüstre 16 lat, aranyra 24 karát.) A márka is különböző volt, pl. a budai körülbelül 245.3333 gr, az angol 233.3533 gr, a kölni 215.496 gr, a párizsi 244.7529 gr. (Hóman számításai.) A márkából 160 dénárt vertek. Dandolo Henrik a XII. század végén Velencében ezüstgarast veret s követi IX. Lajos a tours-i garassal (12 kis tours-i dénár), majd cseh garas stb. Megjegyzendő, hogy Nagy Károly óta állandóan csökken a tiszta ezüstsúly, mert a pénzszükséggel nem tart lépést az ezüsttermelés.

A XIII. század újítása az aranypénz. Addig is került nyugatra arab és bizanci arany (bizantinus), de közkeletűvé akkor lett, mikor Firenzében aranyforintot s Velencében dukátot[5] vertek; ezt követte a rajnai forint és nálunk Károly Róbert idejében az aranyforint firenzei mintára. Szent Lajos is veretett aranytallért. Anjou Károly pedig carlinot. A velencei és firenzei aranypénz keleten is el volt terjedve; mikor Vasco de Gama Calicutban kikötött, ott is talált zecchinót. Ennek értéke sohasem változott.

A firenzei aranyforint 24 karátos finomságú s 20 sou-ra és 240 dénárra volt felosztva. Hasonló felosztású volt az igen elterjedt tours-i livre, vala-

mint a Párizsban vert parisis. A pound-sterling = Pfund der Osterlinge = keleti emberek pénze; emlékezés a német, főleg kölni kereskedőkre. Egy ezüst sterling = négy tours-i dénárral. A XIII. században sok államban modellül szolgált és nagy elterjedettségnek örvendett.

Dél-Olaszországban egy uncia arany 30 tarira, 600 granora oszlott.

Találkozunk a pénzpótlóval is. Kínában – Marco Polo szerint – Kublai kán idejében (XIII. század második fele) aranyon, ezüstön nem lehetett vásárolni. Kambalukban volt az uralkodó pénzverőintézete s ez árasztotta el a birodalmat az egyedül vásárlóképes pénzzel. Sok lévén az eperfa, ennek héját lefejtették, abból kiválasztották a hársát s papirost csináltak belőle. Ezt a fekete papirost különböző nagyságú darabokra vagdalták s a nagy kán pecsétjével ellátták. A legkisebb darab értéke félfillér, de van olyan, mely 10 bizanci aranyat is ér. Ezzel a fizetési eszközzel egyenlítették ki az Indiából jött áruk árát s az idegen kereskedő is csak papírpénzen vásárolhatott új árut. Aki utánozta a pénzt, halállal bűnhődött. Ha elkopott a pénz, a pénzverőben három százalék levonással beváltották.

Villani János mondja II. Frigyesről, hogy mikor Faenza ostroma közben elfogyott a pénze, akkor császári aranyértékben saját képével ellátott bőrpénzben fizetett s elrendelte, hogy aki ezeket kincstartójának bemutatja, a pénzutalványért megfelelő értékű jó pénzt kapjon. A háború után be is váltották ezeket az utalványokat császári aranyokra. (20 karátos, 1 ¼ forint értékben.)

Mértékek, súlyok

A mértékek és súlyok majdnem városként változók. Nyugaton a hűbérúrnak, városnak megvolt a maga mértéke és mérlege, melynek mintáját közszemlére kitették a kastélyban, kápolnában, illetőleg a városházán. Hosszmérték a rőf; űrmérték a mérő, akó (modius), tunella (nagy edény); súlymérték a márka, font (libra), mázsa. Ezek a mértékek azonban különbözők, pl. a bécsi mázsa 100 font, a magyar mázsa 120 font.

A kereskedő csak meghatározott súly és nagyság mérésére használhatta saját mérlegét és mértékét, nagyobb mennyiségeknél köteles a földesúr vagy város mértékét és mérlegét használni, természetesen megszabott díj lefizetése mellett. Franciaországban V. Fülöp egyenlő súlyt és mértéket rendelt el az egész országra, de a rendeletet nem hajtották végre.

Tengerjog

A középkorban modern értelemben vett nemzetközi kereskedelmi törvényeket nem találunk, de a szükség rákényszerítette a kereskedőnemzeteket, hogy a forgalmat annyira-amennyire szabályozzák. Ezt a célt szolgálta a tengerjog is.

Alapjában részleges szokás- és statútum-jog, amelyet gyakran átvesz egyik nemzet a másiktól, mint Pisa jogát Marseille, Hamburgét Lübeck. Körülbelül nemzetközi jellegűnek tekinthetők: *Oleron-sziget* (La Rochelle-nél) tengeri törvényszékének ítéletei (La charte d'Oléroun); Legrégibb 24 cikke valószínűleg a XII. századból származik. Délnyugaton, majd a nyugati államokban is egy másik terjedelmes jogkönyvet használtak, melyet mai alakjában körülbelül 1370-ben Barcelonában katalon nyelven állítottak össze. Északon a wisby-i tengerjog volt érvényben. Ez két főrészből és későbbi hozzátételekből áll. A gyűjtemény neve *Waterrecht.* Ezek általánosabb jellegűek, de voltak részleges jogok is; pisai, velencei, genuai, amalfii, marseille-i, tortosai, barcelonai, statútumok.

Reklám

A középkor vége felé egész modern ízű *reklámot* látunk, pl. a német könyvkereskedőknél. Johannes von Königsberg nürnbergi könyvárus üzletét ajánlja (1747). Regiomontanus (Müller) János üzletének megnyitásáról értesíti a tisztelt közönséget; felsorol már megjelent munkákat s felhívja a figyelmet az újonnan megjelenendőkre és nagy raktárára földgömbökből és csillagászati eszközökből. Van rá eset, hogy a prospektus egyetlen munkáról számol be. Schöffer jelenti, hogy szent Jeromos levelei a közeljövőben megjelennek és figyelmezteti a közönséget, hogy meg ne vegyenek valami más kiadást, hanem várják meg ezt.

Egyik könyvkereskedő kiemeli raktárának gazdagságát, meghívja az érdeklődőket annak megtekintésére és pontos katalógust bocsát a rendelkezésükre. Erhard Ratdolt kétszínű jelentést nyomat, mely a „raktáron levő, Velencében nyomtatott könyvek"-et tartalmazza. A betűk nagysága arra enged következtetni, hogy jegyzék használható volt plakátul is. A címek tudományszakok szerint vannak felsorolva. (In theologia, in logica, in humanitate et poetria etc.) Ilyen kedves meghívásokra is akadunk: „Akik meg akarják venni a felsorolt könyveket, jöjjenek az alant jelzett helyre, ahol bőkezű eladóra találnak".

Megtörtént az is, hogy a hirdetéseket a könyvbarátoknak lakásukra küldték vagy az utcán feltűnő helyen kiragasztották s ráírták: „Kéretik a cédulát le nem tépni!"

Schöffer Péter egyik hirdetésére az alsó szélre kézírással van írva latinul: „A könyvkereskedő található a Zum Wilden Mann-hoz címzett vendégfogadóban".

Ezek természetesen csak szemelvények és bizonyára más szakmában is voltak hasonló prospektusok és hirdetések.

Kereskedelmi forgalom

Hogy fogalmat alkossunk egy-egy középkori kereskedőváros forgalmáról, néhány adattal szolgálunk a városok történetéből. Lübeck tengeri külső kereskedelmi forgalma 1368-ban mai értékelésben négy és félmillió aranymárka, Hamburgé 1371-ben három és fél millió, Stralsundé 1384-ben három millión felül. Génua ki- és bevitele a XIV. században 15–20 millió frankra rúg. Hogy ezt az adatot kellően értékelni tudjuk, tudnunk kell, hogy ugyanakkor Anglia minden gazdag nagybirtokosával, mindennemű adójával legfeljebb évi öt millió márka jövedelmet tud felmutatni. A porosz városok és a négy vend város (Lübeck, Rostock, Wismar, Stralsund) kivitele és a hansához nem tartozó városokból való bevitele együtt másfélév alatt (1368–69) 23.252.320 márka mai aranyértékben, tehát több mint négyszerannyi, mint Angliának összes állami bevétele.

Kapitalizmus

Sombart fellépése előtt általában az ipar és kereskedelem jövedelméből származtatták a tőkét s az volt a felfogás, hogy a középkori iparos és kereskedő lelkében fogamzott meg először a kapitalista szellem. Werner Sombart híres munkájában (Der moderne Kapitalismus) iparkodik ezt a felfogást megcáfolni s rámutat arra a körülményre, hogy a középkori kereskedőnél a látszólagos óriási haszon csak bruttó nyereség, abból le kell számítani a rengeteg költséget (szállítás, vám, kíséret, helypénz, veszteségek stb.) s akkor kitűnik, hogy a kereskedő elenyésző csekély haszonnal zárja le az üzletet. A Peruzzik nyeresége 1308–24. években 16 %, a Bardiaké 1310–30 közt 20 %, a Strozziaké 1318–39-ben 13,52 %, ami meglehetősen csekély, úgy hogy szerinte a kereskedő csak a saját és övéi fenntartására szükségeseket tudta megkeresni. Közben engedményeket tesz ugyan („Gewiss wird es so schlimm nicht immer bestellt gewesen sein" [Nyilván nem lesz ez mindig ennyire rossz]), de mégis arra a végeredményre jut, hogy a kapitalizmus nem a kereskedelmi nyereségből, hanem a földjáradék fölhalmozásából, közjogi jövedelmekből s gyarmatok kifosztásából állt elő.

Sombartnak ezen állítása, mely a középkori gazdasági viszonyok egyoldalú felfogásán alapszik, élénk tiltakozást váltott ki a tudományos világban. Eltekintve attól a ténytől, hogy a középkori viszonyok mellett, a nehéz szállítás és a gabonakereskedelem szervezetlensége következtében a földbirtokos élete éppen nem lehetett rózsás, nem tételezhetjük fel, hogy az a földbirtokos, ki földjáradékából vagyont gyűjtött, csak azért adja fejét a fáradságos és kockázatos – hiszen élete is kockán forog – kereskedői pályára, hogy a nyomorúságos megélhetést biztosítsa magának. A kereskedelmi pályáról más fogalmat alkothatunk Geiler von Kaisersbergnek már közölt nyilatkoza-

ta után, mely szerint a házaló kereskedőből ház- és hajótulajdonos lehet. Tény, hogy 100 %-os, sőt nagyobb nyereség is van a középkorban. Rudolf von Ems Der gute Gerhard-jában Gerhard így beszél:

„Swenne ich wider kaeme,
Daz ich zwivaltic naeme
Mîn silber wider und dannoch mê”.[6]

A huyi szent Juetta életrajzában olvassuk, hogy mint özvegy, gyermekeiről úgy akart gondoskodni, hogy kis pénzét átadta kereskedőknek, hogy a kereskedelmi nyereségből részesüljön, „miként sok tisztességes ember meg szokta tenni a kor szokása szerint”.

Lucas Rem szerint a Welser-cég az 1502–4. években 31 %-os, 1505–7. években 39 %-os nyereségre dolgozott, később még nagyobb a haszon, természetesen ő a tiszta nyereséget érti.

Ha iparral és kereskedelemmel nem lehet vagyont szerezni – mondja helyesen Keutgen – akkor a kereskedelem, ipar és a város fel nem virágozhat. Sombart a fiziokraták álláspontjára helyezkedve azt akarta kimutatni, hogy csak a termelő volt az igazi produktív elem s céljának megfelelő példákat vesz fel. Pl. idézi Leonardo Pisanot, ki egy kereskedőről beszél, aki tőkéjével semmit sem nyert a kereskedésen, de nem veszi figyelembe, hogy ez a tőke csak 10 és fél pfennig volt. Ezzel szemben számtalan példa bizonyítja, hogy a kereskedelmi nyereség alkalmas tőkegyűjtésre. Eltekintve a rendes haszontól, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a középkori vállalkozó és kereskedő is értett hozzá, hogyan növelje nyereségét. Boine Brokenál láttuk, hogy képes volt rossz anyagot adni, munkásait megcsalni, csak hogy jövedelmét fokozza. Már a XIV. században a múltat emlegetik Firenzében, mikor a kereskedő a meg nem felelő minőségű fésűket az Arnóba dobta s csak a jóminőségűeket adta el, míg most a korcsmáros képes a vizet eladni bor gyanánt. Sokan vallották már a középkorban Goethével:

„Handel, Raub, Piraterie –
Dreieinig sind sie, nicht zu trennen.”[7]

Sieveking a kapitalizmus kezdeteit Flandriában és az olasz városokban keresi. Velencében már a XII. században virágzó az ipar, nagytőkék keletkeznek s Mairano Romano XII. századbeli hajósvállalkozó üzletei már modern kapitalista szellemet mutatnak. A városi polgárság gazdagsága olyan hatással van a nemesre, hogy maga is kereskedővé, bankárrá lesz, hogy vagyonát fokozza (pl. Génuában). Különösen a pénzüzlet kifizető. Ez nîmes-i uzsoraankéton adatokat hoztak fel 40, 55, 120, 262 ½ %-os kamatra is. Így érthető a tőkefelhalmozás. Firenzében az az eset, hogy a meggazdagodott kereskedő vesz földbirtokot, mert ez tekintélyt ad. Ugyanezt látjuk Boine Broke és Jacques Coeur esetében.

Némelyik kereskedő rohamosan gazdagszik. Pl. Medici Cosimo atyja, Giovanni, még 1399-ben 10 forint, 9 s. és 7 d-ral szerepel az adókivetésben, míg fia, Cosimo 1458-ban 576 forinttal, mint legtöbb adófizető ismeretes. Elősegíti az olasz kereskedő vagyoni gyarapodását, hogy nemcsak áruval kereskedik, hanem pénzüzlettel is foglalkozik. A Panciatighik Firenzéből nemcsak Zsigmond császárnak kölcsönöztek tekintélyes összegeket, hanem szövetüket Londonban, Avignonban, Afrikában helyezték el s az aragon királyok udvari szállítói voltak. Kihasználták a főleg terményjövedelemmel rendelkező földbirtokosok, egyháziak, világiak készpénzben való szűkölködését, amiként a pénzüzletnél látni fogjuk, visszaéltek a helyzettel s kiforgatták mindenéből a földesurat. Ilyen kiterjedt kereskedelmi tevékenység feltétlenül nagy tőkék felhalmozódására vezet. A fentebb említett Giovanni Medici 79.472 forint adótőke után fizet adót (1427). Cosimo és ennek fia, Pierfrancesco már 115.170 forint tőke után. (1458), A leggazdagabb genuai, egy Spinola, 227.000 lírától fizetett adót. (Ma körülbelül 955.670 aranyfrank.) 1263-ban Genua egész adótőkéje 1,500.000 livre-re rúgott, 1395-ben 12.900.000 livrere, maga a földbirtok egy millió livre-re.

Az akkori viszonyokat tekintve, hatalmas összegek ezek, amelyek mind a kereskedelem szerepét bizonyítják a kapitalizmus kifejlődésében.

Megtaláljuk a középkorban már a kapitalizmus velejáróját, a tőke és munkás közt létező ellentétet. Firenzében a tőkésekkel – kiknek kezében voltak a termelőeszközök – szemben álltak a lázongó munkások (ciompi) s Boine Broke-nál szintén láttuk, hogyan törekedett tőkéjével kizsákmányolni a munkást s miként a lázongás mutatta, ő csak típusa volt a nagyvállalkozónak és nagykereskedőnek.

IV. fejezet

A KERESKEDELEM AKADÁLYAI

A középkori kereskedelemnek igen sok akadállyal kellett megküzdenie, amelyek a kereskedőt vagy szabad elhatározásában akadályozták, vagy áruját, sőt életét veszélyeztették s kereskedői nyereségétől részben vagy egészben megfosztották.

ÁRUMEGÁLLÍTÓ JOG

Ez akadályok közé tartozik az *árumegállító jog.*

A XIII. században bukkan elénk mint eszköz bizonyos városok polgárainak kezében, hogy a rájuk nézve fontos árukhoz olcsón hozzájussanak. Később már egyes nevezetesebb városok monopóliumukat biztosították vele.

Az árumegállító jog lényeges tartalma, hogy kötelezi az idegen kereskedőt, hogy az illető városban kirakja áruját, vásárt tartson. Rendesen össze van kötve az útkényszerrel, vagyis bizonyos irányból jövő kereskedők csak a megszabott úton és az árumegállító helyen át vonulhatnak. Ha valaki az útkényszer kijátszásával más utat akarna választani, a földesúr, ki éberen őrködik a területen, szigorúan lakoltatja a kereskedőt, ki őt az ő útrészén felállított vámok jövedelmétől meg akarta fosztani.

Az útmegszakítás különböző, a város kiváltságlevelében megszabott ideig (3–15 nap) tart s ennek elteltével vagy tovább viheti áruját az ország belseje felé, vagy egyes esetekben a kivitel el van tiltva (pl. Velencében) s addig kell áruját kirakni, míg a város polgárai meg nem veszik.

Az árumegállítás fogalmához nem tartozik az átrakodási jog, amely szerint egyes városokban csak a városi polgárok kocsijain viheti tovább az idegen kereskedő áruját, sem az idegen kereskedők egymás közt való üzletkötési tilalma (pl. Velencében, Budán), sem a lerakodási díj. Nem tartozik szorosan véve az árumegállító joghoz a fentebb említett útkényszer sem.

Részletekben eltéréseket látunk az árumegállító jognál, pl. egyik városban minden kereskedő köteles megállni (pl. Münden, Kassel), más városban

csak meghatározott úton vagy folyón utazók (Dordrecht), vagy bizonyos irányban menők. Bécs 1221-ben csak a Magyarország felé menő árukra árumegállító, az útkényszert 1278-ban fűzik hozzá.

Lerakási díjat rendesen csak akkor fizettek a kereskedők, ha bizonyos helyen felügyelet alatt raktározták be árujokat.

Az árumegállító német neve Niederlage vagy Stapel, Stapelrecht (felnémet Staffel = Grundlage), latin neve stapula. A virágzási kor 1250–1500-ig.

Az árumegállító jognál fontos érdekek forogtak kockán, s ezért heves harcok dúltak e jog körül. A fejedelmek védelmezték vagy elnyomták e jogot, amint érdekük kívánta. A legrégibb korban a fejedelmek adományozták a jogot, majd Németországban a tartományi fejedelmek adományozzák, a császár csak legfeljebb megerősíti azt (Köln, Kassel, Hamburg). Általában az árumegállító vagy szokásjogon alapul (annak kiterjesztése), vagy fejedelmi adományozáson.

Vámok

A kereskedelmet hátráltatja a sok vám. A hűbérúr arra törekszik, hogy minél jobban megzsarolhassa a kereskedőt, akire annál inkább irigykedik, minél nagyobb tekintélyt ad neki gazdasága s ennek a kereskedelmi nyereségnek egy részét úgy akarja magáévá tenni, hogy a „Pfeffersack"-ot minél többször fizetésre kényszeríti. Az uralkodók több kísérletet tettek, hogy határt szabjanak a földesurak önkényes eljárásának, de kevés sikert értek el. Az úr vámot szedett az úton (útvám), a vízparton (partvám), ha egy árkon néhány szál deszka volt lefektetve vagy patakon egy rozoga híd vezetett át (hídvám). A folyón semmivel sem jobb a helyzet. A hajókat minduntalan feltartóztatják a vámházak és irgalmatlanul megsarcolják. Egy zsák gyapjú tulajdonosa Angliából a kiviteli, Damme-ban a beviteli vámon kívül Rupelmonte-tól Douai-ig az Escaut-on és Scarpe-on 17 helyen fizetett vámot. A XIV. század vége felé 64 rajnai vámhely volt. A Loire-on Nantes-ig 74 vámhely, 12 az Allier-en, 60 a Rhône-on és Saône-on, 70 a Garonne-on.

Ehhez járul még a be- és kiviteli vám, lerakodási díj, helypénz, mérlegpénz stb. és a költséges szállítás. Cadix-ban vásárolt 20 darab posztó ára, mire Firenzéig ért, 40 %-kal drágult meg.

Az utak. Partjog.

A seigueré az út, híd, komp, de az utak általában rendkívül rosszak, kivéve néhány jó állapotban fennmaradt római hadi utat. A királyok Angliában is, Franciaországban is rendeletekben szabják meg az utak jókarban tartásának a módját, de már a kivitelről nem gondoskodnak. Az urak azon a címen szedik a rengeteg vámot, hogy az út jókarban tartása sokba kerül, de a valóság-

ban nem javítanak sem utat, sem hidat. A legnagyobb ritkaság, ha egy-egy nagyobb gödröt kőtörmelékkel betemetnek. A rossz út az úrnak hasznot jelent, mert a kereskedő kénytelen lassabban haladni, több élelmet fogyaszt, tovább veszi igénybe az úr kísérőcsapatát s könnyebben történik kerék- vagy tengelytörés, amelynél életbe lép a partjog.

A partjog (Strandrecht) értelmében a hajótörésben partravetett holmi az illető terület urát illeti meg, hasonlóképpen, ha a kocsi tengelye érinti a földet (Grundruhrrecht), a kocsi rakományával együtt az úr tulajdonába megy át. Ezen akként iparkodott a kereskedő segíteni, hogy alacsony, erős kerekeket rakott a kocsiba, hogy így a feldőléstől jobban védve legyen.[8] A brit Cornwallis partjain a sziklák közt tüzet gyújtottak, hogy vesztükre odacsalják a hajókat és rakományukat kézrekerítsék. A háramlási jog (droit d'aubaine) alapján az úr a birtokán elhalt idegen javait lefoglalta.

Az utak bizonytalansága

A szegény kereskedő emellett állandóan ki volt téve a rablótámadásoknak szárazon és vízen egyaránt. Rabló bőven volt, mert a városok kikergették a gonosztevőket s ezek felcsaptak útonállóknak. Joinville mondja: Annyi a rabló és gonosztevő Párizsban és kívüle, hogy minden vidék tele van velük. Hiába iparkodtak fejedelmek védlevelekkel, tartományok istenbékékkel biztosítani az utat, mindez keveset használt. Ezért engedték meg a fejedelmek a kereskedőknek a fegyverhasználatot, hogy könnyebben védekezhessenek. Gentben a városon átvonuló idegenek közül csak a kereskedők hordhattak kardot. Barbarossa Frigyes is megengedte a fegyverhasználatot. A XIII. században a kereskedő már állig felfegyverkezve és fegyveres szolgáitól körülvéve kísérte áruját. Hogy könnyebben védekezhessenek – hiszen néha csapatostul rohanják meg őket a rablók, kik közt lovagok is akadnak – tömegben, karavánban utaznak s vagy maguk választanak egy kapitányt, vagy a város rendel az élükre főnököt. A regensburgiak az ennsi vásárra a hangsagróf vezetése alatt vonultak. Egy-egy ilyen kivonulás néha inkább hadmenethez, mint kereskedelmi járathoz hasonlított. A vízi úton szintén karavánban, flottában közlekedtek, a hajó vetőgéppel volt felszerelve vagy külön hadihajók kísérték őket s a kereskedők is páncéllal és karddal voltak ellátva.

Kíséret

Éppen az utak bizonytalansága hozta létre a kíséreti intézményt. Ez abban állt, hogy a fontos messékre vezető főutakra a területi urak védőkíséretet adtak saját területükre, természetesen megfelelő díjazás mellett. A kísérőcsapat néha 100 emberből állt. Nürnbergre pl. fontos volt a frankfurti és

lipcsei messék látogatása, azért a városi tanács a messék közeledtekor megbízottat küldött ki az útvonalra, kinek feladata volt az útvonalba eső területi urakkal megegyezni a kíséretet illetőleg. A tanács a kereskedőkkel megállapítja az utazás idejét, ezt a piacon is kihirdetik és közlik az érdekelt területi urakkal is. Egy 1422-iki nürnbergi rendelet szerint a tanácsi kiküldött állapítja meg végeredményben az utazás kezdetét és tartalmát és a messekaravánok számára szükséges kocsik számát.

Frankfurtban szintén megegyeztek a hazajövetel időpontjaira vonatkozólag s ezt közölték a területi urakkal, a helységekkel és Nürnberggel is. A nürnbergiekhez rendesen mások is csatlakoztak. 1446-ban a nürnbergiek 36 lóval, a passauiak 15 lóval utaztak s összesen 32 garas kíséreti díjat fizettek. Pl. Nürnberg-Neustadt közt (körülbelül 5 mf.) 3 garas a kíséreti díj, Nürnberg-Ansbach közt (szintén 5 mf.) 4 garas, Nürnberg-Rothenburg közt (9 mf.) szintén 4 garas, vagyis az urak a lehetőségig iparkodtak felsrófolni az árakat.

A Mainán is volt kíséret, de ott nem a személyszám és a távolság, hanem vagy a hajószám, vagy a kíséretet adó lovasok és lövészek száma volt az irányadó a díjmegállapításnál. A vízi út sokkal olcsóbb volt, mint a szárazföldi, néha csak fele; átlag 4:5 az arány. Főleg nehéz árut lehetőleg vízen szállították.

Elvben a kíséretet adó úr minden kárért felelős volt, de ezt nehéz volt megvalósítani. A kíséretről lemondani nem volt ajánlatos, mert ki volt téve a kereskedő, hogy esetleg maga a kíséretet adó úr rabolja ki.

Megtorló intézkedések

Sok kárt okozott a kereskedőknek a *megtorlás joga* (repressalia) is. Ennek értelmében, ha egy idegen valakinek kárt okozott, ez fel volt jogosítva annak honfitársán kárpótlást venni. Itt azonban fontos volt annak megállapítása, hogy a károsítás erőszak elkövetésével történt-e vagy valami kötelezettség be nem tartásával. Az első esetben állami ügynek tekintették az elégtételvételt s ahhoz az államhoz fordultak elégtételért, amelyhez a kárttevő tartozott; ha az az elégtételt megtagadta, minden lehető mód meg volt engedve, hogy a károsult kárpótolja magát. Ha kötelezettség be nem tartásáról volt szó, lehetőleg barátságosan iparkodtak elintézni a dolgot. A magyar kereskedőknek ilyen kellemetlen esetük volt Károly Róbert korában a velenceiekkel.

Szállás. Mérték, súly, pénz.

Az utazás kellemetlenségeihez hozzátartozott a középkorban a szállók ügyének rendezetlensége. Egyes útvonalakon egyáltalában nem voltak szál-

lók, másutt pedig rosszak, megbízhatatlanok s így a kereskedő gyakran ki volt téve árujával együtt a veszedelemnek. Egyes városok iparkodtak szerződésileg segíteni a bajon. Pl. Pavia és Vercelli szerződést kötöttek egymással, melynek értelmében a kereskedőket megbízható helyen szállásolják el s a szálláspénz nemcsak szállásra, a tűzhely, világítás használatára jogosít, hanem ételhez borra és sóra is. Ez csak a szerződéses helyekre vonatkozik, míg a magánszállásadás más elbírálás alá esik, de ezeket is ellenőrzi a város főleg a célból, hogy tobzódás helyei ne legyenek.

A kereskedelmi forgalom akadályai közt meg kell még említenünk a mértékek, súlyok és a pénz sokféleségét, melyek sokszor károsulásnak tették ki a kereskedőt.

II. RÉSZ

I. fejezet

KELETI KERESKEDELEM

A keleti vagy levantei kereskedelem Európa gazdasági életében nagy szerepet játszik, mert ennek volt a feladata kielégíteni a kultúrember folyton fokozódó szükségleteit és nyújtani az élet kényelméhez szükséges cikkeket.

A levantei kereskedelmet a XI–XVI. századig három szakaszra oszthatjuk: 1. kor a virágzás kora, az I. kereszteshadjárattól a latin császárságig (1096–1204); 2. a virágkor, a latin császárságtól Gallipolinak török kézbe való jutásáig (1204–1357); 3. a hanyatlás kora, a keletindiai út felfedezéséig (1498) és Egyiptomnak az ozmánoktól való birtokbavételéig (1517).

Ezt a felosztást tárgyalásunk további során éreztetni fogjuk, de éppen a keleti történelemről szóló fejezetben áttekinthetőbb és szűk terünknek inkább megfelelő felosztást fogunk követni. Megismerkedünk először *kelet termékeivel,* amelyeket levantei áruk névvel szokás illetni; egy pillantást vetünk azokra a *tartományokra,* amelyek e cikkeket szolgáltatják; látni fogjuk, kik e kereskedelem *közvetítői* a Földközi- és Fekete-tenger kikötővárosaiig s mely *utakon,* mily *szállítóeszközök* segélyével jutottak odáig.

I. Levantei áruk

1. A levantei áruk között a *fűszerek* játszanak nagy szerepet s ezek közt a *bors* a legfontosabb. Kétféle borsot szállítottak nyugatnak: fekete- és fehérborsot s ez a cikk főleg a Malabari-partokról került forgalomba. A középkori ember – főleg a német – szerette a csípős, szomjúságot ingerlő ételeket s ezért volt a bors igen keresett cikk. Különben a keleti ember is sokat fogyasztott belőle.

Nagyon elterjedt a *gyömbér;* az indusok konzervet is csináltak belőle, az európaiak pedig hús- és halételek, borok fűszerezésére használták. Leginkább India és Mekka vidéke termelte. A *fahéj* szintén kedvelt fűszer volt s főleg Elő-India, Ceylon, Kína szállította. A *sáfrány* sokféle alkalmazást nyert

mint fűszer, gyógyszer, festék és parfüm. A *szerencsenydiót* és a *szerecsenydióvirágot* italok és ételek fűszerezésére, de gyógyszernek is használták. A *szegfűszeg, galanga* szintén nagy fogyasztásnak örvendtek.

2. A *gyógyszerek* közé tartozik az *aloe*, melyet szárítva hoztak forgalomba. Volt citromszínű, sötétebb és egész sötét. Purgálószernek alkalmazták. Nagy szerepe volt a középkori gyógyászatban a *kámfornak, rebarbarának* is. A *ladanumgyantát* flastromalkatrésznek használták és a balzsamozásnál is szerepe volt. A *masztixgyanta* gyógy- és rágószer volt, de használatos volt mint firnászalkatrész is. Elterjedt a csöves kasszia is. Az Alexandria körül levő kertekben sok olyan fa volt, amelyekről hosszú, csöves gyümölcs lógott le; ezekben a gyümölcsökben édes, könnyen tisztító bél volt. E fa Kelet-India nyugati partjain is található volt. A *galangagyökér* hevítő- és izgatószer volt, melyet mint orvosi és tápszert a középkorban igen kedveltek.

3. Az *illatszerek* közül először az *aloefát* említjük meg. Aránylag kevés jutott nyugatra, mert a keletiek óriási mennyiséget fogyasztottak istentiszteletnél és saját használatukra. A legjobb minőség valószínűleg Hátsó-Indiából került ki. Az *ambrát* a legjelentősebb parfümnek tartották. Kisebb-nagyobb viaszszerű darabokban részint a tengerben úszkálva, részint elpusztult halak testében vagy a parti sziklákon függve találták. A legfinomabb ambrát az Indiai-óceánban és Afrika keleti partvidékén találták. Gyógyszerül is alkalmazták főleg keleten. Európában az előkelők kedvelt parfümje volt és dísztárgyakat készítettek belőle, valamint fejedelmi holttestek bebalzsamozásánál is használták. A *balzsamot* szolgáltató növénynek nevezetes lelőhelye a materai kert Kairó közelében; e kertet a szent forrás öntözte, amelynél a legenda szerint Mária a gyermek Jézussal az egyiptomi futás alkalmával megpihent, de Szíriában, Palesztinában, Arábiában is volt balzsambokor. Az istentiszteletnél a szent olajnál, gyógyításnál és balzsamozásnál használták. Balzsamos üvegecskét hordtak magukkal – főleg ragály idején – és azt szagolgatták. 1214-ben Trevisóban egy ünnepi játéknál a nők rögtönzött várat védtek, amelyet a férfiak virágokkal, gyümölcsökkel, illatszerekkel ostromoltak s a hajítófegyverek közt balzsamos üvegecskék is szerepeltek. A *pézsma* átható állati illat, melyet gyógyszerül is használtak. Kínából és Tibetből szállították. A kedvelt illatszer gyanánt becsült *szantálfából* háromféle volt: vörös, sárga és fehér, de főleg a sárgát kedvelték finom, erős illatáért. Keleten nagyon sokat fogyasztottak halottégetésnél, istentiszteletnél, azonkívül a test bekenésére szolgáló illatesszenciákat készítettek belőle. Lelőhelye főleg a két India és Ceylon. Arábia *tömjént* szállított, melyet főleg az egyház használt.

4. *Ipari anyagok.* A *berzsenyfa* héját és az alatta levő fehér faanyagot lehúzták s a belső vörös fából kivonva a festőanyagot, azt szövetek festésénél és rózsaszínű miniature-képeknél használták. Ilyen festőanyagok az *indigó, karmazsin, pirosító buzér.* Keletről hozták a *lakkot is.* A coccus lacca nevű pajzstetű különböző fák ágaira veszi magát, megszúrja a héjat, a kiszivárgó

gyantalével valószínűleg keveri saját nedvét s ezzel odakölcsönzi szép vörös színét. Az ágon vastag vörös kéreg képződik, amely az állatot is bevonja. Ez a gummilakk.

A *gyapotból* legjobbak Hamath és Haleb termékei. A *timsó* különösen fontos a szövetek festésénél. Az úgynevezett vastimsót rózsavízzel, tojásfehérjével sűrűre főzték s cukorszerű anyagot kaptak belőle, melyet a műiparban alkalmaztak. A festéket egyrészt fixálta, másrészt szebbé, fényesebbé tette. Használták a szövetfestők, aranyozók és cserzésnél a tímárok is.

5. *Drágakövek.* E korban Ázsia és Egyiptom a drágakövek hazája. Smaragd Felső-Egyiptomban, türkiz, lazúr Perzsiában található. India rendkívül gazdag: bővében van a karnelnak, smaragdnak, zafírnak, rubinnak, topáznak, ametisztnak, gránátnak, gyémántnak. Az *elefántcsontot* Indiából, Afrikából hozták. Az elefántfog és csontok hamuja gyógyszerként szolgált. A középkorban is igen drága *gyöngyöt* az Indiai-óceán két pontján halászták különösen: a Perzsa-öbölben és a tengerszorosban a keletindiai kontinens és Ceylon közt.

6. *Iparcikkek. Lenben* legkiválóbb volt az egyiptomi. A *selyem* hazája Kína volt. Nyugaton először inkább az egyház használta a selyemruhákat, csak később kezdte hordani a világi elem is. A keleti hatást elárulták a selyemkelmékbe, szőnyegekbe belenyomott, vagy belehímzett elefánt-, oroszlán-, fácán-, páva-, griff- és baziliszkus-alakok. A kereszteshadjáratok idején a fényűző lovagság nagyon felkapta a selymet és óriási mennyiséget szállítottak nyugatra még akkor is, mikor a görögök meghonosították a selyemszövést Rómában, Velencében, a hódító arabok pedig Spanyolországban, ahol az egyetlen Almeria 800 szövőszéket tudott felmutatni. Keleti aranybrokátot nagy előszeretettel alkalmaztak fejedelmi személyek sátortakarójául.

A középkorban nevezetes selyemfajok: baldacchino, gazdag selyemszövet, gyakran alakokkal, mintákkal ékesítve és arannyal átszőve. Camocato (kamokra) arannyal átszőtt selyem dísz- és egyházi ruhákra. Eredetileg Kínában készítették, majd Perzsiában is. A damaszselyem Damaskus városától vette nevét. A maramato aranybrokát; sciamito sűrűn szövött, igen drága, nehéz selyemszövet. A siglaton aranyszövésű vörös selyem; a tatárszövet drága szövet, gyakran aranycsíkokkal és állatokkal; a boccasino tulajdonképpen lenszövet, de a szír és egyiptomi takácsok oly finoman tudták megszőni, hogy selyemnek lehetett tartani. A camelotto plüsszerű szövet.

Arany- és ezüstfonál. A középkorban nagyszerűen értettek ahhoz, hogy az aranyat és ezüstöt ütéssel és húzással vékony szálakra nyújtsák. A vékony szeletkéket fonalakra rakták, amelyeket marhabélből készítetek. Mivel ez az anyag nem volt látható, csak a nemesfém, azt hitték, hogy az aranyat és ezüstöt sodorták fonallá s ezért nevezték or, argent filének. Az arany- és ezüstfonállal szöveteket, szőnyegeket hímeztek vagy brokátot szőttek belőle.

Üveg. A középkori üvegipar majdnem mindenütt az egyszerű fehér és festett üvegnél maradt, csak kevés helyen találkozunk művészi üvegmozaikkal és arany-, ezüst-, vagy emaillal díszített üvegedénnyel. Keleten igen fejlett volt az üvegipar, főleg Tyrusban, mert itt található a kálinövény, amelynek hamuja a legkiválóbb anyag az üveggyártásra.

Porcellán. A porcellán eredetileg a porcelláncsigát jelentette, illetőleg kagylóját, mely kelet több vidékén mint pénz szerepelt s az edényanyagot talán azért nevezték el porcellánnak, mert tejfehér színével, átlátszóságával és sajátos fényével hasonlított a kagylóhoz. A kínai porcellán csak a XIV. században kezdett nyugaton elterjedni. Főpiaca Damaskus volt.

Itt emlékezünk meg a *cukorról* is. A cukornád Elő- és Hátsó-Indiában, Dél-Kínában régen ismeretes volt, de a lakók megelégedtek azzal, hogy a nádat szétzúzták, a nedvet tűz felett lepároltatták és megsűrítették. Később a cukorkészítés módja a következő volt: lassú tűzön koncentrálták a nedvet, azt megtisztították és kristályosították. Volt keményebb és lágyabb cukor, aszerint, amint 1-2-3 főzetű volt. Készítettek már süvegcukrot is. A cukorkészítésnél sárga lé vált ki, amelyet hordóba zárva cukorméz néven adtak el; annak kellemes mellékízt adtak azáltal, hogy rózsavízben vagy ibolyaszeszben főzték. Az arab orvosok mellbajban ajánlották s a keresztesvitézek is használták.

Végül még meg kell emlékeznünk egy árucikkről: az *emberről.* A középkorban a rabszolgakereskedés mind keleten, mind nyugaton virágzó volt. Egyiptomban a XIII. század közepétől a mameluk szultán uralkodott, ki seregét az északról szerzett rabszolgákból újoncozta s mivel a hárem is sok rabszolgát fogadott be, a rabszolgakereskedés igen fellendült. Évente körülbelül 2000 rabszolga került Kairó piacán eladásra. Legvirágzóbb volt a rabszolgakereskedés a Fekete-tenger partján, hol a szülők gyakran maguk adták el gyermekeiket. A kereskedelem központja Kaffa volt. Az egyiptomi ügynökök összevásárolták itt a rabszolgákat, de mielőtt kivitték volna, a génuai konzul mindenkitől megkérdezte, hogy keresztény-e vagy akar-e keresztény lenni. Ha igenlő választ adott, a konzul nem engedte kivinni, hanem megvásárolta. Legdrágább volt a tatár rabszolga, 130–140 dukát, a cserkesz 110–120, a görög 90, az albán, szerb 70–80 arany. A rabszolgák közül Egyiptomban a férfiak a keresettebbek (katonák) s ezek a szultáni méltóságig emelkedhetnek, nyugaton a nők, mert a háztartásban jobban összeférők. Főkívánalmak az ifjúság és egészség s ha ehhez még szépség is járul, az természetesen emeli az értéket.

Tartományok: Ázsia

A tartományok közül, amelyek a levantei árukat termelték, elsősorban *Kínát* emeljük ki. Főforrásunk erre az országra, valamint az egész középkori Ázsiára a velencei Marco Polo leírása, ki Ázsiában évtizedeket töltött s

éles szemmel figyelt meg mindent s gyakran összehasonlításokat tett a nyugati viszonyokkal.

Kína sajátságos ország volt a középkorban is. Magas kulturális nívó, virágzó ipar és kereskedelem mellett helyenkint emberevők is találkoztak. A rendkívül termékeny, jól mívelt birodalom évezredeken át hazai dinasztiák uralma alatt állt, de idővel az északi rész Kathay néven elszakadt a birodalomtól, míg a XIII. század végén Kublaj, a tatárok nagy kánja, az egész birodalmat egyesítette kormánypálcája alatt.

A nagy kán székhelye Kambaluk (Peking), Kathay fővárosa. Ennek 12 kapuja, nyílegyenes utcái s 12 külvárosa volt, amelyekben a kereskedők és idegenek laktak. „E városba nagyobb számú és értékesebb cikkeket hoznak, mondja Marco Polo, mint bármi más helyre a földön... Hogy csak egyet említsek, nincs az évnek az a napja, melyben ne hoznának legalább 1000 szekér nyersselymet, melyből aztán itt készítik a finom, gyakran arannyal áttört selyemkelméket." Polo adatának az a magyarázata, hogy len nincs ezen a vidéken, a gyapot és kender nem fedezi a szükségletet, azért van szükség ilyen sok selyemre.

Kambaluk kereskedelme óriási méretű. Körülötte körülbelül 200 város volt s a kereskedők ezekből a városokból mind Kambalukba jöttek adni-venni. A városból a különböző tartományokba vezető utak két oldalt fával voltak beültetve s bizonyos távolságokra postaállomások voltak találhatók.

A birodalom városai közül különösen említést érdemelnek *Taianfu,* melynek népe iparos és kereskedő; sok eperfa terem itt és sok selymet is termelnek. A környékbeli kereskedők Indiát járják. *Pianfu* szintén sok selymet termel s lakói kereskedők. *Kingianfu* óriási selyemtermeléssel, melyet iparosai feldolgoznak arannyal áttört selyemszövetekké. *Sucseuban* a selymen kívül oly sok rebarbara és gyömbér terem, hogy egy velencei garasért 60 fontot is lehet kapni. *Szaianfunak* virágzó ipara és kereskedelme van. *Kinsze* a kelet Velencéje, melynek 12.000 hídja van. „Annyi ott a gazdag kereskedő s azok annyi fényes üzletet csinálnak – mondja Polo –, hogy annak csak az Isten a megmondhatója." Mindenki csak az atyja mesterségét űzheti. Sok kórháza van s ezekben helyezik el a munkaképteleneket. A város utcái, a tartomány utai kövezettek, ami elősegíti a forgalmat. A városban 10 fő és számos kis piac van. A főutcával párhuzamosan, szemben a piacokkal egy széles csatorna fut, melynek a piacokra néző partjain nagy kőházak vannak s ezekben helyezik el az Indiából és más országokból jövő kereskedők áruikat. A főpiacokon hetenkint három vásár volt, a vásárterek vágóhidakkal voltak felszerelve.

A kinszei fogyasztás méreteinek megvilágítására Polo csak a borsot hozza fel. Egy vámtisztviselőtől hallotta, hogy a városban ebből a cikkből naponkint 43 szállítmány a fogyasztás, szállítmányát 223 fonttal számítva. Ezenkívül a városban és a környéken sok cukrot állítanak elő.

Tekhua városában gyönyörű porcellánt készítenek, amely nagyon kapós. Zaiton, Khanfu, Kanton az India felé vivő kereskedelmi forgalom kikötővá-

rosai. *Manzi* és Fokien tartományokban rengeteg gyömbér terem. A Hoanghon, a Kiang folyón óriási forgalmat bonyolítottak le.

A kikötőkben minden árucikk után 10 % a vám; könnyebb árunál 30 %, borsnál 44 %, szantálfánál és más nehezebb árunál 40 % a hajóbér s a kereskedő mégis szép haszonra dolgozik.

Amint a mondottakból látható, Kínában a főcikk a selyem, amelynek előállítási módját sokáig titkolták, míg végre egy kis középázsiai ország, Khotan, a titok birtokába jutott. Khotan királya ugyanis elvett egy kínai hercegnőt, aki nem tudott lemondani a megszokott fényűzési cikkről s kijátszva a határőrök éberségét, selyemhernyót, petéket és eperfamagokat csempészett ki Kínából. A selyem nagyon olcsó volt a birodalomban: 5 aranyforintért 19–20 font nyersselymet vagy 3 ½ – 5 darab aranybrokátot lehetett vásárolni.

A kínaiak igénytelenek, de a tatárok fényűzők: „ruhájuk arannyal áttört szövetből vagy selyemből készült, melyet a legszebb prémmel, úgymint coboly-, hermelin- vagy rókaprémmel bélelnek" (Polo).

A selymen kívül pézsmát, rebarbarát, gyömbért, galangagyökeret nyújtott Kína a kereskedelemnek. Teáról nincs említés, tehát valószínűleg a középkorban nem ismerték.

Csodálattal emlékszik meg Marco Polo a fekete kövekről, amelyeket Kathay hegyeiből bányásznak s amelyek úgy égnek, mint a fa, sőt jobb tüzet adnak s ezért fát – bár van nekik – nem is égetnek. Ekkor t.i. nyugaton a kőszén még ismeretlen volt.

Tibetben sok helyen drágakövet találnak a folyókban, tavakban; van arany, selyem, fahéj és sok más fűszer, „amelyet sohsem láttak a mi vidékünkön" (Polo).

Khatonban nagy mennyiségben termelik a selymet s pézsmát, rebarbarát szállítanak Afganisztánba, Perzsiába. Gyapot is bőven terem.

Karascharban vagy egy folyó, mely jáspist és chalcedont hord, amelyet Kathayban értékesítenek.

Perzsia a Sassanidák alatt fényes napokat élt, de az arab hódítás megsemmisítette önállóságát és jólétét. Amikor Hulagu mongol kán a XIII. század közepén véget vetett a kalifaságnak és Perzsia mongol uralom alá került, gazdaságilag ismét felvirágzott, mert a mongolok megnyitották a nyugati kereskedelem előtt a Kínába vezető belsőázsiai utakat. A Perzsa-öböl, mely a Vörös-tenger mellett addig nem játszott szerepet, már a Sassanidák alatt a világkereskedelem központja lett.

Polo nincs valami jó véleményben a perzsákról. Azt mondja, hogy rakoncátlanok, hajlandók a kereskedőt kifosztani, sőt meg is ölni, bár a mongolok erős kézzel iparkodnak rendet teremteni. Ghazan kán († 1304) az utakon kőoszlopokat állíttat, amelyeken a felírás az áru- és útvámot jelzi, hogy gátat vessen a tisztviselők zaklatásának. Az utak biztonságán 10.000 fegyveres őrködik. Ipara és kereskedelme fejlett. Az iparosok „aranyos ruhákat és selyemkelméket készítenek" (Polo).

Kermánban az asszonyok nagyszerűen hímeznek s a különböző selyemkelmékbe fákat, virágokat, négylábúakat, madarakat szőnek vagy hímeznek. Szép lófelszereléseket, fegyvereket készítenek. Sok türkiz kerül itt piacra. *Yezd* városnak majdnem minden lakója takács, kik a legkiválóbb selyemkeléket szövik. Nevezetes cikkei még a bagdadi és moszuli selyemszövetek, a siraszi rózsavíz és rózsaolaj.

Selyemgyártmányaikról nevezetesek még Merv, Nisabur, Fars és Chusistan. Cukornád terem Mekrán és Chusistan medencéiben.

Tebris (Tauris) nevezetes mint ipari város és mint kereskedelmi központ. Lakói selyemárukat, aranybrokátot, szőnyegeket készítettek. Kitűnő fekvésénél fogva elsőrendű piac. Indiából, Ormusból, Bagdadból, Moszulból ide özönlik az áru, sőt jönnek nyugati kereskedők is, főleg génuaiak. Megtalálható itt Perzsia hölgyeinek türkize, rubinja, lazurja, a Perzsa-öböl gyöngye, a Kaspi-tenger partvidékének selyme, Kermán indigója stb.

Az afgán *Badaksanban* sok rubin és más drágakő található, de csak a királynak van joga áruba bocsátani, hogy a nép le ne törje az értékét. A világ legszebb lazurkövei (a középkorban keresett drágakő) itt találhatók.

Chovaresmiában bámulatos eredményt ért el az arab tevékenység. Valósággal életet lehelt ebbe a pusztaságba. A főváros közelében 15 város volt, melynek lakói a kereskedelem mellett főleg vászon- és brokátszövéssel foglalkoztak.

Örményország gyapjúját vagy külföldre szállítják, vagy Debil gyáraiban bíborszőnyegekké dolgozzák fel.

Kínától délre a két *India* kapcsolódik be a világkereskedelembe. Hátsó-Indiában és a szigeteken sok az illatos fa, így aloefa és mindenféle fűszer. Igen sok fehérbors terem, mely olyan, mintha hóval lenne fedve a vidék. Sok kínai hajó keresi fel, de egy évbe kerül az út: télen mennek, nyáron hazatérnek, felhasználva a két megfelelő szelet.

Cochinkínában sok ébenfa található. *Jáva* mindenféle fűszerben gazdag; van ott feketebors, szerecsenydió, galanga, mazsola, szegfűbors stb. Rengeteg hajó fordul itt meg. A déli szigeteken sok berzsenyfa terem.[1] *Sumatrán* kitűnő kámfor található s a többi szigeten is bőségben van szantálfa, berzsenyfa, szegfűszeg.

Kelet-Indiában az első nevezetes kereskedőváros Daybal az Indus deltájánál, mely főleg lóimportjáról híres. Elsősorban Perzsiából szállítják Indiába a lovakat.

Ettől délre van *Kamboya,* egyik főkereskedelmi gócpont és a nyugati expedíciók célja. Nagy tömegben található piacán az indigó és a gyapotszövet.

A *Malabari-part* fontos kereskedelmi pontjai Mangalor, Kannanor, Calicut. Hiliben sok bors, gyömbér és más fűszer kerül piacra. A Malabari-part legfontosabb terménye a feketebors volt, azért az arabok a bors hazájának is nevezték. Gyömbér India minden tartományában bőven terem. *Melibarban* bors, gyömbér és fahéj a főtermények. Turbith is található itt. Ez kúszónö-

vény; gyökerének, mikor friss, nincs íze s ezt a gyökeret az indus orvosok nyálkaoldószerként rendelték s ha nem volt láz, gyömbérrel keverték.

Délen a legélénkebb város *Kulam*, honnan számos kereskedelmi expedíció indult keletre és nyugatra.

A mai Madrasz kormányzóságban gyémánt található. „Télen erős esőzések vannak itt – írja Polo –, ekkor a víz a magas hegyekről egész patakokat képezve nagy zajjal lerohan, mikor a víz elvonult, a lakosok felkeresik a vízmosásokat és ott sok gyémántot találnak." Még az ott tanyázó sasok gyomrát is felbontják, hogy az általuk esetleg elnyelt gyémántdarabokhoz hozzájussanak.

Lar tartományról azt mondja a velencei utazó, hogy annak lakói „a világ legjobb és legigazságszeretőbb kereskedői, akik a világ kincséért sem hazudnának". Csak egy hibájuk van, hogy igen babonásak.

A szigetek közül *Ceylon* tűnik ki gazdagságával, mert a fűszereken kívül rubin, zafír, topáz, ametiszt bőségben található itt. Legfontosabb azonban a gyöngyhalászat. Elbeszéli Polo, hogy Ceylon-szigete és a Koromandel-part közt van egy öböl, amelyben a víz nem mélyebb 10–12 ölnél, de néhol csak két öl. A kereskedők hajói horgonyt vetnek áprilisban és május első felében a kikötőben s aztán csolnakra szállnak a búvárokkal. „A kereskedők a szerzett gyöngyök $^1/_{10}$ részét a halászat jogáért, $^1/_{20}$ részét pedig azoknak adják, akik a nagy halakat megbűvölik, hogy ne ártsanak a gyöngyöt kereső embereknek." Maga a halászat úgy történik, hogy „a gyöngyhalászok kis csolnakokról, melyek őket a tengerre viszik, beleugranak a vízbe, leszállnak a tenger fenekére s ott maradnak, ameddig csak tudnak. A tenger fenekén találják a kagylókat, amelyekben a gyöngyök vannak s ezeket egy a derekuk köré kötött hálóba teszik, feljönnek a víz színére s aztán újra lemerülnek." Ezt teszik reggeltől estig.

A tartomány urának nyakáról selyemfonalon 104 darab nagy gyöngy lóg le s a magán hordott ékszerek értéke felér egy városéval.

Ceylonban a sziget saját terményein kívül megtalálta a kereskedő Kína selymét, Hátsó-India szegfűszegét, aloe- és szantálfáját.

Az *Archipelagusban*, a szegfűborsszigeteken az úgynevezett néma kereskedelem dívik. Ilyen néma kereskedést űztek már az ókorban a karthagóiak a nyugat-afrikai törzsekkel. Partraszállva füsttel jelezték a bennszülötteknek értekezésüket s kirakva áruikat, hajóikra visszavonultak. A bennszülöttek az általuk óhajtott cikk mellé bizonyos mennyiségű aranyat raktak s elvonultak. A karthagóiak megtekintették a felajánlott ellenértéket s ha azt megfelelőnek találták, felrakták hajójukra és elvitorláztak, ellenkező esetben ismét tüzet raktak, a bennszülöttek esetleg megjavították ajánlatukat s így ment ez a megegyezésig egy szó nélkül, sőt anélkül, hogy egymást látták volna.

A *Perzsa-öbölben* ugyanúgy halásszák a gyöngyöt, mint Ceylonban és pedig naponkint körülbelül 300 különböző helyen, de a legfontosabb pont Aval

(Bahrhein) szigete, hol igen sok kereskedő tartózkodik gyöngyszerzés céljából. Fontosak még Kisch- és Kharek-szigetek is.

Szokatra-sziget körül sok ambrát nyernek a halak gyomrából s gyapotszöveteik és sózott halaik is keresettek. Mivel e szigeten minden Adenbe menő hajó kiköt, igen élénk a kereskedés.

Az Arab-tenger partján *Kalhat* az ind áruk egyik piaca.

Szíria elsősorban mint a transito-kereskedelem székhelye nevezetes, bár saját termékei is vannak, melyek közül egyesek a világpiacon is szerepelnek. A kertekben citrom, narancs, mandula, szőlő, olajbogyó, cukornád látható, melyet a nyugatiak itt ismertek meg.

Egyik fő exportcikk a cukor volt. Termesztettek gyapotot és selymet. A selyempiac főhelyei Antiochia, Tripolis, Tyrus. Tripolisban több mint 4000 ember foglalkozott selyem- és teveszőrszövészettel, míg Tyrus főleg drága fehér szöveteket állított elő. Szíria termelt festőanyagot is: a Jordán-völgy indigót, Damaskus és az Orontes vidéke pirosító buzért, míg a tyrusi parton a tenger a híres bíborcsigát vetette ki. Bővében lévén a festőanyagnak, a szövetfestés felvirágzott s jobbára zsidók kezében volt. Nagy hírnévnek örvendettek a tartomány fazakas- és üvegárui is. A tyrusi üveg rendkívüli tisztaságú és finom kivitelű, amit részben a kitűnő anyagnak, részben a munkások ügyességének kell betudnunk. Világhírű volt a damaskusi penge s messze földön ismertek selyemárui, tökéletes kivitelű aranybrokátjai és csemegéi.

A Tigris és Eufrates mellékén meg kell még emlékeznünk Basraról, melynek óriási volt a forgalma és környékén kitűnő datolya termett és Bagdadról, melynek különféle nemzetiségű kereskedői, fényes bazárjai, hol kelet minden cikke feltalálható, igen színes képet nyújtottak. *Arábia* mirrhát és tömjént szállított s Dél-Arábiában a tenger ambrát dobott ki. Jemen onyxot és karneolt termelt.

Afrika

Afrikában mindenekelőtt *Egyiptomról* kell megemlékeznünk. Nemcsak a transito-kereskedelem szempontjából fontos, hanem saját termékei is számottevők a világpiacon. Kitűnő lent és gyapotot termelt. Benjamin Tudela és az arab Edrisi kiemelik a Damiette-től félnapra lévő Sunbat helység lentermését és finom szövészetét. Felső-Egyiptomban timsót bányásztak. Damiette, Alexandria gyárai a legszebb, arannyal művészien áttört hímzéseket, a legfinomabb átlátszó len- és selyemszöveteket, szőnyegeket és lótakarókat állították elő. Fostatban, majd Kairó bazárjaiban a legkápráztatóbb luxuscikkek voltak láthatók, „amit csak költői fantázia ki tud találni". A bazárok közt óriási tarka tömeg hullámzott; a forgalomról fogalmat alkothatunk, ha tudjuk, hogy annak lebonyolítására 30.000 teherhordó állat, a folyón pedig 36.000 szállítóeszköz állott rendelkezésre.

Exportált Egyiptom még cukrot, csöves kassziát, szennalevelet, balzsamot, datolyát és indigót.

Az arabok Afrika egész északi partvidékére kiterjesztették uralmukat, sőt a Gibraltáron átkelve a Pyreneusi-félsziget nagy részét is hatalmukba kerítették s ezeket a területeket bevonták a világkereskedelem körébe. Az északafrikai partvidéken nevezetes kereskedelmi gócpontok Sedselmesa, Barka, Kairovan, az afrikai kereskedelem központja, de ennél nem kevésbé fontos Fez Magrebben.[2] Sedselmesából különböző utak vezettek dél felé s ezeket még a XVI. században is használták, mert a sókereskedelem és Senegambia aranyrúdjai miatt nevezetesek voltak. Összeköttetésben volt ez a terület a Felső-Niger környékével, ahol Ghana s ettől keletre Timbuktu a nevezetes pontok. Ghana összekötőkapcsot képezett a berber és néger törzsek közt, Timbuktu pedig fő kereskedelmi központ. A néger törzsek egyszerű üveggyöngyöket, rézkarikákat vásároltak itt arany és rabszolga ellenében.

Az északi parton nevezetes kikötők Tunis, Bunah, Bugia (Bougie), Algir, Oran, hova Ázsia és Közép-Afrika termékei folytak össze.

Afrika keleti partján szintén nevezetes kikötők voltak, hova összehordták a kontinens belsejéből az aranyat, felhalmozták az elefántcsontot, ambrát, békateknőt.

A keresztény Aethiopia királyságból, Adulis kikötőből Indiába nagy forgalom volt, hogy afrikai termékekért ind árukat szerezzenek. Abesszínia keleti partján Zeila volt fontos, hol sok idegen kereskedő fordult meg, kik ott elefántcsontot, aranyat, leopárdbőrt, ambrát, viaszt, mézet, rabszolgát vásároltak.

Zanzibarról és Madagaszkárról azt jegyzi fel Marco Polo, hogy itt annyi az elefántcsont, mint sehol a világon. Elefántcsonton kívül igen sok a vörös szantálfa, ambra és szegfűszeg.

II. Közvetítők

A kereskedők sorában először az arabokról kell megemlékeznünk, mint akik a keleti kereskedelemben legfontosabb szerepet játszottak.

Az arab kultúrnép volt s kitűnő kereskedőérzékkel megáldott. Amikor az első kalifák hódító hadjáratai megvetették alapját az arab világbirodalomnak, a meghódított tartományokkal közölték az arab műveltséget s miként az ókorban a római tette, bevonták azokat a világkereskedelembe. Bár a földmívelés is kedvenc foglalkozása az arabnak, mégis inkább ipari és kereskedőérzékével válik ki. A nyersanyagot ipara feldolgozta s felülmúlhatatlan gyártmányokat dobott a kereskedelembe. A kereskedelem terén már Mohammed fellépése előtt is nagy szerepet játszottak, már akkor összeköttetésben állottak Indiával s szétágazó kereskedelmük központja Mekka, a szent város volt,

amely egyszersmind gazdag kereskedők lakóhelyéül is szolgált. Mohammed maga is kereskedő volt s a próféta hívei előtt még nagyobb becsben állt most ez a foglalkozás. A mohammedánoknál előírt zarándoklatok is előmozdították a kereskedelmet, mert a kereskedő a szent célú utakat is felhasználta árucserére.

Annál inkább kihasználták ezt az alkalmat, mert a Mekka-karavánok biztonsága felett a kalifák őrködtek, majd külön emirátus feladatává tették a karavánok védelmét, míg azok kényelmére kutakat, ciszternákat készítettek a pusztában, a zarándokok befogadására nagyszerű karavánszerájokat építettek s az utakat állomásokkal hintették be.

Az Abbassidák uralkodása alatt emelkedett a fényűzés, ami elősegítette a kereskedelem nagyarányú kibontakozását is. Az arab kereskedő rendkívül mozgékony volt és tevékenysége nem szorítkozott a birodalom területére, hanem a határokon túl is kiterjesztette körét s lehetőleg telepek létesítésével biztosította befolyását (India, Afrika keleti partja stb.).

Az arab kereskedő, mint általában a középkori kereskedő, nem egy bizonyos kereskedelmi ágban dolgozott, hanem minden konjunktúrát felhasznált és kereskedett mindennel, ami a keze ügyébe akadt.

Az arab mellett a *perzsa* kereskedő is nagy szerepet játszott abban a mértékben, amint a Perzsa-öböl kereskedelmi jelentősége nőtt, majd amikor a mongol uralom megnyitotta a belső ázsiai utakat, szárazföldi tevékenysége is fokozódott. Részint Perzsia termékeit, részint kelet áruit továbbította nyugat felé s működése főleg a Perzsa-öbölre és Perzsiára, valamint Szíriára terjed ki.

A *hindu* kereskedők kelet felé Malakkáig, nyugat felé rendesen Adenig jöttek, itt cserélték ki áruikat, ami Aden felvirágoztatására vezetett.

A *kínai* igen ügyes kereskedő volt, fáradhatatlan és a konjunktúrákat ravaszul ki tudta használni.

Mindezen kereskedőknek közös tulajdonságuk a rettenthetetlen bátorság, amely erőt ad nekik, hogy szembeszálljanak a szárazföld és a tenger ezer veszélyével.

III. Utak

Az utakról beszélve, először beszámolunk a tengeri kereskedelem útvonalairól.

Az arab tengeri kereskedelemnek három főiránya van: 1. Az arab-tengertől Afrika keleti partjaira; 2. részint a Perzsa-öbölből, részint Arábia déli és keleti partjáról Indiába és Kínába és 3. a Földközi-tenger átvágása nyugat felé.

Afrika keleti partjain vagy az arab gyarmatokat keresik fel, vagy a nagyforgalmú kikötővárosokat, amelyek közt Zeila a legnevezetesebb. A Perzsa-

öbölben több kiváló kikötő volt, amelyek a keletre menő hajóknak kiindulópontul szolgáltak. Ilyenek az öböl keleti partján *Siraf*, mely a XIII. századig virágzott; *Kis (Kisch)* szigete, mely az Eufrates, Tigris felől és az Indiából jövő hajóknak állomása. Elő- és Hátsó-India lakói Kisch piacára igen sok fűszert szállítottak, tehát a sziget élénk csereкereskedés színhelye volt. Kischtől délre van *Hormus* vagy Ormuz, amely indigó- és datolyakereskedése és cukorrépatermelése révén körülbelül 1100 óta emelkedett és Siraf ugyanolyan mértékben hanyatlott. Ormuz gyöngyhalászatáról is nevezetes volt. A kihalászott gyöngyöket a vidék ügyes mesteremberei mindjárt ki is dolgozták. A ceyloni gyöngyök fehérebbek, mint a Perzsa-öbölben találhatók, de ezek viszont nagyobbak.

A Perzsa-öböl nyugati partján *El-Katif, Bahrein, Maskat* a nevezetes állomások.

India első nagyobb állomása *Daybal* az Indus deltájában.

A hajózás rendesen a part mentén történt s így felkeresték Daybal után Kambayat, Kannanort, Kalikutot, Kulamot, Ceylont, Malakkát és Kínát.

A kínai kereskedők a VII–IX. századig eljöttek az Indus torkolatáig, felhatoltak a Perzsa-öbölben Sirafig, sőt az Eufrates-torkolatig is. Sirafban vették fel az ellenterhet, innen Maskatig többnyire a partok mellett hajóztak, majd nekivágtak a sík tengernek s körülbelül négyheti út után értek partot Kulamnál, a Malabar-parton. Innen keleti irányban keresztülvágtak a Bengáli-öblön s Malakka mellett (Hátsó-India déli partján) elhaladva a Délkínai-tengerbe jutottak.

Ezt az utat gyakran használták az arabok is a korai középkorban. Az első arab hajó 714-ben ment Kínába fűszerrel, gyönggyel, tehát indiai termékekkel terhelve. Rendesen Sirafból vagy Obollahból indultak ki s céljuk Kanton, a IX. századból Kanfu volt. Innen a birodalom belsejébe is bemehettek, míg 875-ben kilencévi forradalom felforgatta a belső rendet, bizonytalanná tette az idegen kereskedők helyzetét, mire az arabok visszavonultak Kínából s csak Kalahig (Malakka) mentek, amely most főárumegállítóhely lett, holott eddig csak közbeeső állomás volt. Főleg a hátsóindiai kámfor, szegfűszeg, aloe, berzseny- és szantálfa, kókusz- és szerecsenydió s a város körül található ón került itt a kínai termékeken kívül piacra. Századok múltak el, míg az arab kereskedő ismét felkereste Kínát.

A kínaiak az arab kereskedőnek minden áruját lefoglalták, raktárba vitték, hat hónapig ott maradt, míg a legutolsó kereskedelmi hajó is beérkezett. Ekkor az áruból 30 %-ot elvettek, a többit visszaadták.

Az arab kereskedők Jávát is felkeresték, de különösen gyakran látogatták Kelet-Indiát. Az utat oda rendesen két-három hónap alatt, kedvező esetben egy hónap alatt is megtették. Itt a parton arab telepek voltak, sőt az arab hódítás India belsejét is megnyitotta előttük. Oman tengerparti városaiból, Szohar- és Maskatból is gyakran indultak Indiába expedíciók. Indiában a bennszülöttek a fűszereket rendesen a tengerparti városokba hozták, főpia-

cuk Kaukamali volt. Kína felé többnyire Ceylonból indult a hajó s Sumatrát, Jávát, Borneót érintve érkezett a viharos Keletkínai-tengerbe.

Eddig csak a Perzsa-öbölből keletre induló forgalmat tekintettük, de nem kevésbé volt fontos a Vörös-tenger felé irányuló forgalom sem.

Az út hosszúsága és a kalózkodás hozta létre ezen a vonalon *Ádent* a Vörös-tenger bejáratához közel, hogy alkalmat adjon a hajóknak a szükségesekkel való ellátására. Áden nevezetes központ volt, mert az indus kereskedők a XV. századig ezentúl nyugat felé nem mentek, mivel nehéz hajóikkal a Vörös-tengeren nem tudtak mozogni. A tulajdonosok Ádenben rendesen ügynökeikre bízták az árukat, akik vagy karaván úton vitték Egyiptomon át, vagy új hajókra rakva behatoltak a Vörös-tengerbe. A kirakási kikötő rendesen Aidab, ahonnan teveháton vitték a Nílusig, Kusnál, a Nílus mellett bárkába rakták s leereszkedtek Damiette-ig, Rosette-ig s innen Alexandriába, „a két világrész piacába". A sok átrakás természetesen megnyújtotta az utat. Áden-Aidab körülbelül 15 nap, Aidab-Kus 17–20 nap, Kus-Alexandria 10 nap, tehát Ádentől 43–45 napra volt szükség, míg Alexandria dokkjai magukba fogadták az árukat.

Kolsum, Dsidda szintén a kelet felé irányuló kereskedelem kiinduló- s a keletről jövőnek végpontjai voltak. Kolsum a Vörös-tenger legészakibb csücskében még az ókorban csatornával volt összekötve Egyiptom fővárosával, de ez a csatorna idővel tönkrement. Az arabok belátva annak fontosságát, helyreállították és használatba vették. A VIII. század elején újra eliszaposodott, mire a század közepén teljesen elhagyták. Amíg használható volt, azon szállítottak Kairóba s onnan a Níluson a Földközi-tengerhez.

Mikor a csatorna tönkre ment, Harun-al-Rasid a Szuezi-csatorna megépítésére gondolt, de a megvalósítástól visszatartotta a félelem, hogy a görögök a szent helyeket háborgatni fogják. Így az áruk vagy teveháton jutottak a Nílushoz, vagy a Szuezi-szoroson át a Földközi-tenger partjára. Ez utak közül az első Alexandriába vezetett, a Szuezi-földszoroson átmenő áru nagyrészt Faramiahba (Pelusium) érkezett.

Volt Egyiptomban egy igen elágazó kereskedelmi társaság, a karemitáké, amely Jemennel, Ádennel közlekedett s főleg fűszereket szállított. Főlerakóhelyük Kusban volt, honnan bárkán Kairóba vitték az árukat s innen a Nílustól északnyugatra elágazó csatorna segítségével Alexandriába.

A Nílusnak a keleti fűszerek szállítására való felhasználása érdekes mendemondára adott alkalmat, amelyet a nyugatiak naiv hitükkel még akkor is vallottak, amikor a kereskedők már tudták, hogy honnan és hogyan jönnek nyugatra fűszerek. Szólaltassuk meg itt Joinville-t, aki IX. Lajossal részt vett a XIII. század közepén az Egyiptom ellen irányuló kereszteshadjáratban s a szent király életét is megírta. „Először beszélnünk illik arról a folyóról, amely Egyiptomon át és a földi paradicsomból jön... Ez a folyó különbözik minden mástól, mert más folyók minél inkább lefelé jönnek, annál több kis patakot és folyót vesznek fel, míg ebbe a folyóba egy sem folyik... Mielőtt a folyó

belép Egyiptomba, az emberek, kik ezzel foglalkoznak, este szétterítve megvetik a folyóban hálójukat s mikor reggelre kelnek, hálójukban fűszeráruk találhatók, amelyeket erre a földre hordanak, vagyis gyömbér, rebarbara, aloefa és fahéj. És azt mondják, hogy ezek a cikkek a földi paradicsomból jönnek; leesnek a fákról, melyek a paradicsomban vannak, mint ahogy az erdőben is leesik ezen a vidéken a száraz gally és ami a fákról és folyóból kikerül, a kereskedők eladják nekünk ezen a vidéken."

Indiából a Vörös-tengerre a szállítási idő március és szeptember. Kalikutból rendesen februárban vagy márciusban indult ki 10–12 hajónyi flotta 2100–4000 tonna rakománnyal Ádenbe s az őszi monsunnal tért vissza európai árukkal megrakva. 1240-ig kínai hajók is látogatták Kalikutot, attól kezdve a nyugati partot kerülni kezdték s csak az Archipelagus és Hátsó-India termékeit hozták a Malabar-partra.

A keletről a Perzsa-öbölbe irányuló árukat rendesen felvitték az arabok Basrába, az Eufrates mellett épült nevezetes kereskedővárosba, honnan a Tigrisen felhajózva Bagdadba, a kalifák ragyogó székhelyére érkeztek a cikkek.

A Tigris az Eufratessel csatornával volt összekötve, amely fontos közlekedési érként szerepelt. A Tigristől kiindulva Ambarnál ért a csatorna az Eufrateshez, ezen felhaladt az árukat szállító hajó Rakkába, mely szintén nagyjelentőségű kereskedelmi csomópont, nevezetesen két karavánút torkollik ide. Az egyik a Tigristől Moszulon és Nisibisen át Antiochiába, illetőleg Elő-Ázsiába megy, a másik a Tigrist Amidánál (Diarbekr) hagyja el s Samosatán, Edessán, Harranon át ér Rakkába. Rakkától nem messze elágazik a főkereskedelmi út: az egyik ág Antiochián át megy a Földközi-tengerhez, a másik Laodiceán át szintén oda vonul.

Ezek után lássuk a messze keletet nyugattal összekötő és a kikötőkből kiinduló belsőázsiai utakat (1. térképet).

Amíg a keresztény államok bukása után a Szíriával és Egyiptommal folytatott kereskedelemnek részint a keresztényeket gátló pápai tilalom, részint a mohammedánoknak a keresztények iránt táplált gyűlölete következtében mind több és több akadálya volt, a mongol uralom a XIII. század végén megnyitotta a kereskedelemnek a belsőázsiai utakat s szigorú rendet teremtve a pusztai törzsek között, biztosította a kereskedőkaravánok háborítatlanságát. Ennek kell betudnunk a karavánutak óriási látogatottságát. A keletet nyugattal összekötő utak több csoportra oszthatók. Vannak olyanok, melyek a Fekete-tenger kikötőiből indulnak ki, míg mások a Földközi-tenger kikötőiből erednek. Pl. ha a Krím-félszigeten épült Kaffából vagy a Don torkolatánál épült Tanából indul ki a karaván, fölmegy Saraiba (a Volga mellett), a kipcsaki kánság fővárosába s innen tovább Seraitsikbe. Seraitsiket elhagyva kétfelé ágazik az út: az egyik az Aral-tó északi partja mellett halad el Otrarnak, a másik a déli partnak tart, Chovaresmnek, hol szintén két ágra szakad. Ezek közül az északi ág felkanyarodik Otrarnak s Talas-Barkulon át Chamiba

megy, a másik ág Bokharának vonul s Kasgaron, Kutsán, Turfán át szintén Chamiba ér, innen Sutseun-Lantsoun át Hankouba, illetőleg Hangtsouba.

A Trapezuntból kiinduló út Erzerumon át megy Tebrisnek s Erzerumnál csatlakozik hozzá a Lajjazzából, vagy Antiochiából kiinduló út, míg egy ugyaninnen kiinduló délibb út Moszulon átvonulva Tebrisben csatlakozik, a legdélibb út pedig Aleppón át az Eufrateshez ér, a csatornán át a Tigrisbe jut s elvezet Bagdadba, hol két részre oszlik. Az északi ág felkanyarodik a Tebrisből Astrabadnak vivő útra, körülbelül félúton bekapcsolódik abba, Merven áthaladva Bokharánál egyesül a bokhara-kasgari úttal. A Bagdadtól délre tartó útvonal elmegy Basráig, innen keleti irányba fordul Yesdnek, hol elágazik: a déli ág Indiába, Daybalba vezet, az északi Heraton, a Pamír-fennsíkon, a Tarimmedencén, Jarkandon, Khotanon át halad keleti irányban, míg Chami és Sutseu közt félúton belekapcsolódik a Sutseu-Hangtsou vonalba.

Ha az utazók tatárbirodalmi postalovakat használtak, Kaffából öt-hat hónap alatt elértek Pekingbe.

A Heratból a Pamír-fennsíknak menő útból ágazik ki egy vonal Kabulnak, hol délre kanyarodik s a Ganges folyását követve ér Daybalba.

Egy belsőázsiai úrhoz a kereskedőnek szüksége volt egy tolmácsra és két szolgára, akiknek beszélniök kellett a török nyelvet, mert a mongol birodalom lakói nagyrészt török törzsek voltak. Ha ezeken kívül még 2500 aranyforint értékű árut is vitt magával, az út Tanától Kínáig 3–400 aranyforintba került.

Beszélnünk kell még a Vörös-tengert és Egyiptomot Szíriával és Mezopotámiával összekötő utakról. Szíriának legnevezetesebb városa *Damaskus,* a kalifatus egykori székhelye, amely az arab egyiptomi és a perzsa mezopotámiai-kisázsiai áruk találkozóhelye. Karavánút kötötte össze Egyiptommal, de a jeruzsálemi királyság korában a lovagok sokszor megzavarták a Szíria-Egyiptom közt levő forgalmat s a jeruzsálemi királyság bukását is egy Raynald de Chatillon nevű francia lovag idézte elő egy karaván kirablásával.

Mekka kikötőjéből, Dsiddából szintén ment egy karavánút Damaskusba és innen három nap alatt Beirutnál, Sidonnál, négy nap alatt Tyrusnál, Acconnál elérték a Földközi-tengert. Damaskust karavánút kötötte össze Halebbel, amely Harranon, Nisibisen át Bagdadba vezetett. Dsiddát és Mekkát nemcsak Damaskussal kötötte össze karavánút, hanem Arábián átvágva Basrával, Bagdaddal északkelet felé, dél felé pedig Jemennel (Sana) is. Az arab-orosz kereskedelemre az utak Chovaresmből futottak ki a Kaspi- és Aral-tó közt Itilbe, a kozárok fővárosába, vagy a Kaspi-tenger nyugati oldalán Tiflisen át Itilbe. (A mai Astrachan közelében a Volga torkolatánál). Itilben a legkülönfélébb népek találkoztak s a legtávolabbi vidékekről özönlött oda az áru, észak és dél termékei. Itilből egy út vezetett nyugatra az Azovi-tengerhez, a másik északra, Bolgárország fővárosába, Bolgárba. Ez főleg a kazár birodalom bukása után lendült fel, amikor az arab-orosz kereskedelem találkozóhelye lett. Az arab hozott keleti árukat s exportált különféle prémeket (hermelin, coboly, feketeróka, hód, nyest), továbbá rabszolgát és borostyánkövet.

Hogy a kalifák birodalmában milyen nagy súlyt fektettek a közlekedésre, bizonyítja az a körülmény, hogy 930 postaállomás volt, amelyeket lovakkal és tevékkel kötöttek össze.

IV. Szállítóeszközök

a) *Hajók.* A kínaiak a víziutakat nagyon kihasználták s a belvízi hajózás éppúgy virágzott náluk, mint a tengeri. A közlekedés lebonyolítására csatornákat készítettek. A belvízi hajók egy árboccal, egy vitorlával voltak ellátva s 10–12 ló húzta felfelé. Általában hajóikat három osztályba sorozhatjuk, amelyek a vízhez és az utazás céljához alkalmazkodnak. Tekintettel arra, hogy a kínaiak századokkal előbb ismerték az iránytűt, mint az európaiak, nagyobb önbizalommal vághattak neki a tengernek. Tengeri hajóik impozánsak voltak. A XIII. században 2–300 ember szolgált egy ilyen hajón, több mint 12 vitorlája volt és kajütök az utasok számára. Marco Polo említi, hogy annak a hajónak, amelyen utazott, négy árboca volt, mindenik négy-négy vitorlával, 60 kajüt a fedélzet alatt, a hajóűr 30 részre volt deszkafallal felosztva s a fedélzet oldalára mentőcsónakok voltak kötve. Ebbe a hajóba 5–6000 kosár borsot lehetett berakni.

A kínaiak szívükön hordták a legénység egészségi állapotát; a hajó fedélzetén kertet rendeztek be, amelyben növényeket termesztettek s ezeket élvezte a legénység, hogy a skorbutot elkerülje.

A nagy hajók evezőkkel is el voltak látva, amelyeket szélcsend és ellenszél esetén alkalmazásba vettek. Minden evezőt négy ember szolgálta ki. A hajókat két-három nagy, vitorlás és evezős bárka is kísérte, amelyeket vontatásra használtak.

A hinduknak nagy, nehéz hajóik voltak, átlag 200 ember befogadására s ezek számára 50 napra való élelmet is felvehettek. A hindu hajók fenyőfából készültek egy fedélzettel, kajütökkel voltak ellátva. A deszkákat vasszegek tartották össze s kátrány helyett kender-olaj keverékkel vonták be. Az arab hajók a XIV. századig törékeny testűek voltak; kókuszdeszkából készültek s fakapcsok tartották őket össze, míg köteleiket a kókuszdió rostjaiból készítették. Ez a primitív hajóépítés azonban lassankint fejlődött, bizonyára elsősorban a kínai hajók hatása alatt.

Hogy e hajók sebességéről fogalmat alkossunk, néhány adatot közlök itt. Ormuz-Daybal-távolságot az arab hajó átlag nyolc nap alatt tette meg s mivel ez 166 mértföld, tehát a napi teljesítményt – a monsun felhasználásával 20–24 mérföldre lehet tenni. Aden-Maskat 15–16 nap (310 mértföld), Kambayig 22–24 nap (435 mérföld). Hongkong távolságát az Eufrátes torkolatától három hó s egy hét alatt járja be a hajó, beleszámítva a szükséges pihenőket.

b) *A szárazföldi* szállítás részint kocsival, részint teherhordóállattal történt. Ha valaki pl. a Fekete-tenger partjáról indult Kínába, majd ökrös, majd lovas, majd tevétől vont szekeret kellett használnia. Ázsia belsejében helyenként a szamarat használták szállításra, az arab-kaukázusi pusztán át tevéktől vont nagy talyigákon szállítottak, sőt a Kínába vezető legészakibb úton a kutyáktól vont szánokat is használták. Az arab napi teljesítménye átlag hat mérföld. A mongol uralom fénykorában Kambalukból kiindulva minden 25, 30, néha 40 mérföldre nagy postaállomás volt, ahol néha 200 ló is állt rendelkezésre s e postaállomások közt két-három mérföldre kisebb állomások voltak találhatók.

V. A Földközi-tenger kikötői

A keletről jövő áruk túlnyomórészben a Földközi-tenger, a középkor utolsó századában még a Fekete-tenger kikötőibe érkeztek. E kikötők közül a legnevezetesebb Egyiptom kikötője, *Alexandria,* 1400-ig a legjelentősebb piac. Kelet és nyugat kereskedői találkoztak e városban. Egy arab író 28 város kereskedőit találta ott. Óriási lerakat volt a borsból, mely egy író szerint éppoly fontos volt a középkori Alexandriára, mint ma a tea és gyapot együtt Nagy-Brittániára. A szíriai parton Antiochia, Tripolis, Tyrus, Beirut, Akkon a jelentős kikötővárosok. A keresztény államok fennállása idején Antiochia és Akkon örvendtek a legnagyobb virágzásnak. A nyugati kereskedővárosok iparkodtak telepek szerzésével biztosítani a kereskedelemre befolyásukat. A német Dietrich zarándok egy alkalommal 80 hajót olvasott meg Akkon kikötőjében. Jaffa kereskedelmi szempontból jelentéktelen, inkább mint a zarándokhajók célja volt nevezetes. Laodicea kikötője lassankint emelkedett ki s Szíria egyik legszebb és leglátogatottabb kikötőhelyévé vált, mert kikötője mély, tágas, nagy hajók számára is hozzáférhető és megerősített volt.

Az Alexandrette-öbölben volt még egy nevezetes kikötő: Ajazzo, vagy Lajazzo, amely akkor játszott főleg nagy szerepet, amikor a keresztény államok tönkrementek és Kis-Örményország egyik kapuja lett a Belső-Ázsia felé irányuló kereskedelemnek.

II. fejezet

A FÖLDKÖZI-TENGER MEDENCÉJÉNEK KERESKEDELME

BYZANC

A byzanci birodalom egy ezredévvel élte túl nyugati testvérét, amit főleg kedvező fekvésének köszönhetett. De nemcsak politikai szempontból volt kedvező a fekvése, hanem kereskedelmi tekintetben is. Fővárosa, Konstantinápoly két tenger közt, termékeny tartományok között, kitűnő kikötővel, látogatott piac volt, még mielőtt császári székhely lett volna. A pontusi és skytha tartományok termékei itt kerültek piacra, az Ázsia belsején átvonuló karavánoknak ez a város volt a végső célja. Ennek a körülménynek kell betudnunk azt a jelenséget, hogy Byzanc kereskedelme hatalmas arányokban bontakozik ki ugyanakkor, mikor nyugat a római birodalom bukása után barbárságba süllyed.

A főváros a IV–V. században a Földközi-tenger első kereskedővárosa s lakói a X. századig élénk kereskedést űznek kelettel.

Justinianust (VI. század) sikerei fölbátorították, hogy kísérletet tegyen a keleti kereskedelem útjának megváltoztatására s elkeseredett ellenségeinek, a gyűlölt perzsáknak kikapcsolásával az ethiopokat állítsa be közvetítőknek India és Byzanc közt. Terve nem sikerült, mert a Perzsa-öböl kikötőiben körülbelül a IV. kereszteshadjáratig a perzsák maradtak a helyzet urai. A Bosporustól északra a hunok közvetítették észak prémjét s a csere helye Cherson (Krím) volt.

Justinianus uralkodása nevezetes az ipar szempontjából is, mert ekkor honosult meg a görög birodalomban a selyemhernyótenyésztés. Szerzetesek hozták a petéket keletről – valószínűleg Khotanból – s II. Justinus a nála megfordult török követségnek (568) teljes selyemüzemet tudott bemutatni, bár még sokáig nem tudták a finom selymet előállítani.

A fényűzés is előmozdította ezt az iparágat. A császári udvarban selyem- és bíborruhákban jelentek meg az ünnepélyeken, indiai aloefa illatánál lakmároztak s a császár selyemruhákat osztott ki ajándékba a meghívottak közt. A selyemkelméket az udvar állította elő, rabszolgák dolgozták fel a nyers-

selymet, azt megfestették és elkészítették. Konstantinápolytól eltekintve a selyemipar székhelye Szíria volt. (Tyrus, Berytus.) A selyemipart azonban csakhamar megölte a császárok kapzsisága. Mint mindent – még az élelmiszereket sem véve ki –, a selyemipart is monopóliummá tették, ami a magántermelőket arra bírta, hogy a szomszéd országokban keressenek maguknak és iparáguknak új hazát.

A görög kelet és észak felé kereskedett; Alexandriában, Antiochiában, Trapezuntban[3] vette át a keleti árut az arabtól s ezek az áruk Konstantinápolyban halmozódtak össze. Az izlám terjeszkedése azonban Görögországot megfosztotta keleti tartományaitól. Főleg Szíria elvesztése volt nagy csapás, mert az állami termelés nem volt képes kielégíteni a szükségletet, a magántermelést pedig letörte a kincstár konkurrenciája és a súlyos adó.

Sajátságos jelenség, hogy a görög kereskedő nyugattal nem törődött s még az Appenini-félszigetnek görög fennhatóság alá eső részeit sem látta el keleti cikkekkel, hanem átengedte azt a szíreknek és zsidóknak.

A görögöknek a nyugat felé irányuló kereskedelemben mutatkozó tétlensége módot nyújtott a Földközi-tenger partján virágzó városoknak, főleg az olaszoknak, hogy a levantei közvetítőkereskedelmet kezükbe kerítsék.

Ez a közvetítőkereskedelem kivált a keresztesháborúk alkalmával lendült fel. A kereszteseket vivő hajók keleti fűszerekkel tértek vissza; Konstantinápoly piacán felhalmozva találták kelet összes árucikkeit, észak prémjeit, a kaukázusi vidékek rabszolgáit, az olasz városok iparcikkeit. A forgalomról fogalmat alkothatunk a vámjövedelemből, mely több mint évi 32 millió tallér. Benjamin Tudela, ki Mánuel korában meglátogatta Konstantinápolyt, el volt ragadtatva e világváros nagyságától, fényétől, gazdagságától, forgalmától s arra a megállapodásra jutott, hogy vele csak Bagdad hasonlítható össze. A nyugati kereskedővárosok arra törekedtek, hogy ezen a világpiacon minél több kiváltságban részesüljenek.

Velence hosszú időn át elismerte a görög fennhatóságot s ennek fejében élvezte a görög kereskedőt megillető jogokat. Alexios császár Guiscard Róbert ellen akarta a velenceieket felhasználni (1082), azért nagy jogokat adott nekik; a doge protesebastos címet kapott s a kereskedők minden adó alól mentességet élveztek, de csak abban az esetben, ha velencei számlára dolgoztak. Kaptak telepet és három kikötőlépcsőt.

Mikor Boemund, Antiochia fejedelme megfenyegette a keleti keresztény államok ellen fondorkodó Görögországot, a császár a nyugati kereskedővárosokhoz fordult segítségért. Velence tényleg nyújtott segítséget, Génua és Pisa pedig megőrizte semlegességét, aminek jutalmaként Pisa megalapíthatta kereskedelmi kolóniáját a görög fővárosban. 1111-ben jött létre a szerződés, amelynek értelmében Pisa Görögországban szabadon közlekedik, a bevitt arany, ezüst után vámot nem fizet, egyéb áru után 4 % a vám, a Görögországban vásárolt és ott elfogyasztott áru után pedig annyi a vám, mint a görög kereskedőknél. A szálláson kívül kikötőhelyet kapnak s a Sophiatemplomban és a hyppodromban fenntartott helyük lesz.

A génuaiak szintén ez időben kaptak privilégiumokat, ami az irigy Velencét arra késztette, hogy viszályt szítson a birodalomban. Mánuel császár, hogy lecsendesítse őket, telepüket kibővítette (1148), a három kikötőhelyhez negyediket csatolt s vámmentességüket az adás-vételben kiterjesztette Krétára és Cyprusra is. Ugyancsak ő biztosított a génuiaknak a pisaiakkal egyenlő jogokat és szállást is adott nekik, valószínűleg Galatában. (1155).

A velenceiek azonban a gyűlölködésben és erőszakoskodásban annyira mentek, hogy Mánuel megsokallta a dolgot és 1171. március 12-én mind elfogatta őket, javaikat, hajóikat lefoglalta. A bitorló Andronikos, hogy a nyugatiakat gyűlölő görögöket megnyerje, iszonyú mészárlást rendezett a gyarmatosok közt és szállásaikat feldúlta. A béke csak Angelos Izsák uralkodása alatt tért vissza.

A kolóniák

Konstantinápolyban sok utca árkádokkal volt ellátva, úgy, hogy a sétáló mindkét oldalon védelmet nyert az eső és a nap ellen. Közvetlen az oszlopos folyosókhoz voltak építve a házak. Ezen árkádos utca neve embolos. Mivel ezek kereskedésre alkalmasak voltak, a császárok átengedtek egy vagy több ilyen utcát egy-egy nemzetnek, úgy hogy az üzletek és lakások is vagy közvetlenül hozzácsatlakoztak, vagy köréje csoportosultak. Az egész szállás neve is *embolum* volt. A főcsoport a falakon belül, de egyesek a falak és a tenger közt nyertek elhelyezést. A szállások mind az Aranyszarv felé fordultak. E telep fontos részei a scalak (kikötőlépcsők), melyekből egy-egy nemzetnek rendesen több volt. A velenceiek a fogalom központjában, a Peraman kaptak szállást, határ a Perama-kapu (ma Balik-Basar-Kapussi), a pisaiak a porta Neorii körül (ma Bagdse-Kapussi). A két telep közt volt az amalfibeliek telepe és kikötője. A génuaiak telepe többször változott, egyik valami Orcu nevű helyen volt, valószínűleg Perában, az újabb a porta Neoriitől körülbelül Jali kösk-ig húzódott.

A velencei szállás élén bailo (másodrendű hivatalnok), a génuai élén podesta, a pisai élén konzul állott. Pisa a meloriai vereség és Porto Pisano elpusztítása után (1290) teljesen lehanyatlott, ellenben mint új vetélytársak megjelentek a firenzeiek, anconaiak, bariiak, traniiak, szicíliaiak, sőt a ragusaiak és barcelonaiak is.

* * *

Az olaszok nemcsak Konstantinápolyban létesítettek telepeket, hanem a birodalom nagyobb városait is bevonták működésük körébe. A gabonakereskedésben nagy szerepet játszó Rodostóban velenceiek telepedtek le; Philadelphia, Abydos, Adrianopol, Philippopol fontos kereskedelmi központok; a

durazzo-konstantinápolyi hadi út mellett fekvő Thessalonika jó kikötővel rendelkező város. Luxus tekintetében Konstantinápollyal versenyezett; októberi vásárán minden nemzetbeli óriási tömeg vett részt. A pisaiaknak telepük volt itt.

A Volo-öbölben Almyro jelentős város. Közép-Görögországban Thebe nevezetes, hol a legkiválóbb selyem- és bíborszövetek készültek. Látogatták a gazdag Korynthost. Negroponte, Andros már a XII. században kivált virágzó selyemiparával, Chios mastixültetvényeivel. Kréta, Rhodos, mint a kelet felé vivő út állomásai nevezetesek. A Balkán-félsziget nyugati partján Durazzo említésreméltó. Főkiviteli cikke a só és pedig a fehér, barna és fekete só, melyet a Bojanáig, Narentáig szállítottak. A kereskedelemben erős versenytársa volt Valona.

A latin császárság

Velence nem felejtette el azt a sérelmet, amelyet Mánuel idejében szenvedett s felhasználta a kedvező alkalmat a bosszúra, mikor a IV. kereszteshadjáratot Konstantinápolynak irányította. Az eredmény a várakozást felülmúlta, amennyiben a görög császárság megdőlt és helyét a latin foglalta el. Balduin, a császár a birodalom területének csak ¼ részét kapta, a megmaradt rész fele Velencéé lett; ebben a részben sok értékes sziget volt s ezekhez pénzen megszerezte még a hajózásra oly fontos Krétát is. Szép, termékeny tartományokat kapott, amelyek a velencei hajóknak könnyen hozzáférhetők s így kereskedelmileg jól kiaknázhatók voltak. A velencei tartományok majdnem mind a nagy vízi út mentén voltak, amelyet a hajók Konstantinápoly és Velence közt jártak. Epeirosban, Achaiában szabadon hozzájutottak Achaia termékeihez. (Mazsola, füge, méz, olaj, viasz, karmazsin, selyem és cukor.) Modon és Koron „a város két szemefénye" – mint egy szenátusi akta mondja – azért voltak fontosak Velencére, mert ezek Achaia délnyugati pontján szemmel tarthattak minden elmenő hajót s nagy szolgálatot tettek mint pihenő- és menhelyek.

A restauráció

Megváltozik a helyzet a görög császárság restaurációjakor. A nympheoni szerződés Génuát teszi Velence befolyásának örökösévé. A szerződés értelmében a császár alattvalói szabadon kereskednek Génua területén, viszont a génuaiak görög területen vámmentességet, a nagyobb városokban adómentes szállásokat kapnak, polgári és büntetőügyekben bíráskodó konzulokkal. A Fekete-tengerre a génuaiakon, pisaiakon és a császár szolgálatában állókon kívül más latin hajó nem mehet be.

A velenceieket Palailogus Mihály teljesen kizárta a birodalomból, de ez a tilalom csak rövid ideig tartott, mert 1265-ben már újra berendezték telepüket Konstantinápolyban. Génuát kiváltságos állása arra képesíti, hogy gazdagságban és hatalomban versenyre keljen Velencével. A kereskedelmi féltékenység szembe állítja a két államot s küzdelmük kiterjed az egész keletre.

Konstantinápoly még a XIV. században is nevezetes piac. Az áruk túlnyomórészben Trapezunton és Tanán át érkeztek s forgalom tekintetében csak Alexandria és egy ideig Famagusta múlta felül. Tanán, Kaffán át prém, azonkívül timsó, kisázsiai gubacs ment Konstantinápolyba. Krím, Bulgária, Trákia gabonát szállított s erre nézve Konstantinápoly főárumegállítóhely volt. A perzsa nyersselyem, kisázsiai gyapjú és kecskeszőr, alexandriai és görög len; flandriai, francia, toskán gyapjúposztó, champagne-i vászon, luccai, génuai arany- és ezüstfonalak, olasz, görög, kandiai borok, velencei, anconai, cyprusi, rhodusi, apuliai szappan, spanyol füge, nápolyi dió, itáliai olaj, görög és tatár viasz, cyprusi ladanum és chiosi mastix mind utat találtak a görög fővárosba.

Azonban mindinkább közeledett a XIV. század óta a katasztrófa. A török előnyomulás egymásután vágta el tápláló ereit s végre a főváros teljesen elszigetelve tengette életét, várva a végső csapást. Ez 1453-ban következett be s ezzel a görög birodalom, mely a római műveltségnek és művészeteknek a nyugati birodalom bukása után még egy ezredévig menhelye volt, követte ez utóbbit a pusztulásban.

ITÁLIA

A középkor kereskedelmében Itália vitte a vezető szerepet. A Földközi-tenger az ó- és középkorban világtenger volt s ennek a világtengernek a közepébe nyúlik be az Appenini-félsziget, mely jó kikötőkkel rendelkezik a keleti és nyugati parton egyaránt és Szicílián át közeli érintkezésben van Észak-Afrikával. Ez a földrajzi helyzet jelölte ki mintegy az ókorban, hogy egy hatalmas világbirodalom központja legyen s ennek kell mindenekelőtt tulajdonítanunk vezetőszerepét a középkor kereskedelmében. Ehhez járult még az a tény, hogy népe át volt itatva a hatalmas római birodalom hagyományaival s még élt benne a községi önkormányzat emléke. Byzanc fennhatósága a félsziget egyes részein jótékonyan hatott a városokra az anyagi és szellemi kultúra tekintetében egyaránt és könnyebb mozgást engedett polgárainak a birodalomban. A városi élet sokkal rohamosabban fejlődött Itáliában, mint Nyugat-Európában. A városi polgár célja az anyagi jólét, melyet fejlett ipar és az élénk forgalom biztosít és a politikai függetlenség, mely az urak zsarnokságának megtörésére vezet; e cél elérésére szervezkedni kell s a testületi szellem ezért hatalmas arányokban fejlődik itt ki.

Itália gazdagságának két forrása volt: a közvetítő-kereskedelem és az ipar.

Az olasz városoknak egész sora veti magát a kereskedelemre. Velence, Pisa, Génua mellett ott találjuk Amalfit, Anconát, Firenzét, Barit, Salernót, Gaetát, Nápolyt, Messinát, Palermót, mint élénk forgalmat lebonyolító városokat. Az olasz városok kereskedelme igen tágkörű volt, a szélrózsa minden irányában kiterjedt. Keletről főleg fűszert szállított Európának, viszont Alexandriába olajat vitt Andalúziából, a Baleárokból és Tunisból, mézet Krétáról, szappant Génuából, Velencéből, Pisából, Gaetából, acélt, ólmot, vasat, ónt, rezet, timsót, ként, diót, mandulát, gesztenyét, viaszt, katalán sáfrányt, vásznat, szövetet, bársonyt, virágos atlaszt, bőrt, gyapjút, búzát, sőt a XV. század vége felé hadianyagot is.

Szíriába egész flotillák indultak értékes árukkal, hogy így a kalózoktól jobban védekezhessenek, sőt gyakran fegyveres gályák is kisérték őket. Általában két nagy utazás történt a nyugati kikötőkből: az egyik húsvét körül, a másik keresztelő szent János napja körül, vagy május- és szeptemberben. Télen a viharok miatt általában szünetelt a hajózás. A hajók – főleg az iránytű alkalmazása előtt – rendesen a partok közelében haladtak. A keresztesek sohasem vettek egyenesen keleti irányt, mikor a Gibraltáron át a Földközi-tengerbe jutottak, hanem nagy ívben mentek a spanyol, északafrikai és az olasz partok mentén.

A tengeri kikötőkben, míg a flotta ott tartózkodott, állandó messe volt.

Az itáliai városok nyugattal is élénk kereskedést űztek. Az olaszok elvitték oda kelet fűszereit, selymét, saját iparcikkeiket s viszont hoztak gyapjút, flandriai vagy francia posztót, északi prémeket, ércárukat stb. Érdekes jelenség, hogy az olasz hajósok sokáig nem merészeltek kimenni az Atlanti-óceánra, hanem szárazföldön közlekedtek Észak-Franciaországgal, Flandriával s innen Angliával. Csak a XIV. században teremtik meg nyugattal az egyenes hajóközlekedést.

Észak-Afrikába szintén európai cikkeket szállítottak s onnan keleti fűszereket és elefántcsontot, valamint gyapjút hoztak.

Magában Itáliában is élénk volt a forgalom. A déli rész inkább nyersterményekben bővelkedett, Toscana és Lombardia viszont iparcikkeket termelt, tehát az északi városok arra törekedtek, hogy kiváltságokat szerezzenek délen, hogy piacot biztosítsanak ipari termékeiknek és hogy minél előnyösebben juthassanak dél nyerstermékeihez.

Különösen elsőrendű feladat az északi városok hatósága előtt a gabonabeszerzés, az iparoselemek olcsó gabonával való ellátása, mert csak így biztosítható a zavartalan és olcsó termelés, ami a világpiacon való konkurrencia szempontjából igen fontos. Ezért egyes államok szigorú törvényekkel szabályozzák a gabonakereskedelmet, így pl. Firenze.

Domenico Lenzi firenzei kereskedő azt írja, hogy a város vidékének termése csak öt hónapra elegendő s azért itt mindig magasabbak a gabonaárak,

mint Itália többi tartományában. Ez a körülmény magyarázza meg, hogy a firenzei signoria prohibitív rendszabályokat állít fel s kimondja, hogy gabonát eladni csak a firenzei piacon lehet. Az élelmiszerkereskedőknek hat, később kilenc mérföldre a várostól tilos a parasztoktól megvásárolni a gabonát, hogy kénytelenek legyenek azt a városba hozni, hol a kereskedők a törvényben előírt órákban vásárolhattak. Ha a paraszt magas árakat szab, a gabonahivatalnak joga van maximálni az árut s a paraszt kénytelen a megszabott áron eladni, mert visszavinnie nem szabad.

Firenze két részre volt felosztva: contado (grófság) és distretto (kerület)-re. Contado a régi grófság, a főváros körüli vidék, distretto a hódítással és szerződés útján szerzett. Az állat- és terménykivitel a contado-ból a distretto-ba majdnem állandóan le van zárva, azonban a községek kötelesek a városba vezető utakat nyitva hagyni. „Mindenki behozhatja a distretto-ból Firenzébe az élelmiszert és mindent, ami a ruházathoz szükséges és senki sem akadályozhatja meg abban" – mondja az 1324-iki határozat. A contado és distretto közt, valamint a distretto egyes részei közt belső vámok voltak, melyeket megszüntettek a distretto és contado közt, ha Firenzének több gabonára volt szüksége. Tengerentúli gabonát is hoztak be, sőt erre a XV. században prémiumot is fizettek.

Amint Firenze megkötötte a gabonakereskedelmet, úgy tett Milánó, Nápoly és az Egyházi Állam is. Milánó vámmentességet adott a behozott és bent elfogyasztott gabonára, a kivitelt azonban eltiltotta, mert olcsón akarta táplálni iparosait.

II. Frigyes nem állított fel új belső vámokat s drágulás esetén megtiltotta a tartományoknak egymástól való elzárását, de viszont a kincstár javára irányította a gabonakereskedelmet, miként arról még bővebben megemlékezünk.

Frigyes gazdaságpolitikája mintául szolgált Itália kényurainak; főleg Anjou Károly és két század múlva az aragon Ferrante utánozták. Ferrante pl. a gabona- és olajkereskedelmet állami monopóliummá tette, egy nagykereskedő, Francesco Coppola kezébe adta s a nyereségen osztoztak.

Génua, Velence külföldről élelmezték magukat, azért fontos volt rájuk nézve Tunis és Szicília.

A gyapjúszövés

A kereskedelem egyik legfontosabb cikke a gyapjú volt, mert ez képezte az olasz városok iparának alapját. Itáliában a népvándorlás korában lehanyatlott a juhtenyésztés, a hazai gyapjúból csak durva posztót tudtak előállítani, a finom gyapjút külföldről (Észak-Franciaország, Provence, Flandria, Anglia, Spanyolország, Afrika) szállították. A gyapjúipar a XIII. században erősen fellendült s a XIV. században érte el virágzásának tetőpontját.

UMILIATIK

Az olasz gyapjúiparban igen nagy érdemet szerzett egy szerzetesrend, az *umiliatik,* az alázatos munkások rendje. Sokáig egyenesen nekik tulajdonították a gyapjúipar megalapítását s felvirágoztatását, az újabb kutatások azonban bebizonyították, hogy túlozták az umiliatik érdemeit, bár kétségtelen, vagy sokat tettek az iparág érdekében.

Ez a rend, melynek szabályzata kimondja, hogy „a testvérek kezük munkájából éljenek", 1170 körül keletkezett s pár évtized múlva már 150 házuk volt a milánói egyházmegye területén, 1298-ban pedig 389 kolostoruk volt Milánóban és környékén. Elterjedtek Lombardiában, Toscanában, de délen nem telepedtek meg. Rendesen víz mellett jött létre telepük, mert ez a gyapjúmosáshoz szükséges volt. Firenzében 1239-ben telepedtek meg s ettől kezdve erősen fellendült a gyapjúszövőipar, bár itt sem ők voltak a kezdeményezők, hiszen Bologna már 1230-ban firenzei posztókészítőket telepített be.

A szervezett munka nagyszerű eredményeket szült úgy a munka minősége, mint az ellenérték tekintetében. Az umiliatik posztója külön névvel megjelölve került a kereskedelembe s tekintélyes külföldi exportjuk volt. A rend eredetileg a munkaeszközöket megszerezni nem tudó munkásokból toborzódott s a XIV. században már annyira gazdag volt, hogy Visconti Bernabo eltiltotta a földvásárlástól, mert félt, hogy Milánó nagy részét megszerzi. A XIV. században kezdődik a rend hanyatlása s vele együtt az iparágé is.

EGYÉB IPARÁGAK

A gyapjúiparon kívül még majdnem minden olasz városnak van valami virágzó iparága. Milánó fegyverkovácsairól, Lucca selyemszövőiről, Piacenza barchetkészítőiről, Aquila sáfrányáról, Ancona és Ascoli kanavászáról, Cremona vásznáról nevezetes.

Most, miután általánosságban betekintést nyertünk az olasz kereskedelmi tevékenységbe, nem lesz érdektelen egy-egy futólagos pillantást vetni a nevezetesebb városok szerepére.

VELENCE

A legnagyobb szerepet *Velence* töltötte be, mert szigeti helyzete egyedülálló előnyt adott neki s kezdettől fogva a tengerre utalta. Első cikke a *só* volt. A só az olasz belföldön majdnem teljesen hiányzott, viszont Velence a lagúnából bőven hozzájutott ehhez a fontos cikkhez s ezzel kezdett cserekereskedést. Majd Istriából Ravennába bort, olajat, gabonát szállított s a folyóhajózás kifejlesztette közvetítőkereskedelmét. A VIII. század forradalmi moz-

galmait szerencsésen átélte, a Particiaci-házból való dogek rendet teremtettek s Velence megindult a fejlődés útján. A byzanci birodalomtól való függőviszonyát felhasználta arra, hogy Konstantinápoly, kelet ezen nagy árumegállítóhelye, neki nyitva álljon. Flottát teremtett, azt hajlandó volt Dél-Itália védelmére sorompóba állítani, de viszonzásul a görög császároktól olyan kedvezményeket kapott, amilyenekkel még a bennszülöttek sem rendelkeztek. Flottája a IX–X. században a szaracénok és tengeri rablók ellenében az Adriát védte, megszerezte a dalmát városokat és a fában gazdag horvát partvidéket s az Adria csakhamar Velence tengere lett.

Északra kezdetben nem maga vitte áruit, hanem az északiak lejöttek Páviába s itt szerezték be a velenceiektől a selymet, különösen egyházi ruhákat és a fűszereket. A velenceiek cserébe élelmiszert kaptak. Pávián kívül Milánó, Cremona is átrakodóhelyei a velencei kereskedelemnek. A nyugati császárnak adót fizetett, hogy zavartalanul közlekedhessék s miként kelet cikkeit továbbította nyugatnak, úgy vitte keletre a nyugati ipartermékeket.

II. Urseolo Péter idejében (XI. század eleje) már fénykorát élte Velence. Minden népréteg kereskedelemmel foglalkozott. Egyenes összeköttetést teremtett Görögország és kelet kikötőivel; összeköttetésbe lépett a szaracén fejedelmekkel s kiterjedt rabszolgakereskedést űzött, főleg horvát földről szervezve be a rabszolgákat. Csakhamar tevékenysége körébe vonta Németországot, Észak-Franciaországot, Flandriát, Angliát, Magyarországot.

Virágkora a kereszteshadjáratokkal kezdődött s a XII. században fejlődött ki kereskedelme egész pompájában.

Keleten a szír parton, Alexandriában, a görög birodalomban gyarmatai, áruházai, az Appennini-félszigeten befolyása biztosítva; Velence tornyai előtt vezetnek az utak az Alpokról az Ampezzo-völgyön át, észak-keleten pedig a Pontebbánál levő szoroson át Bologna felé s megveti lábát Észak-Afrikában is.

Keletre gyapjút, épületfát, rabszolgát, fegyvert szállított, onnan hermelint, tyrusi bíbort, tarka hímzett szöveteket hozott.

Eszközeiben nem volt válogatós. Mikor Luitprand cremonai püspök (X. század) Konstantinápolyban járt, látta a kikötőben a velencei hajókat s látta azt is, miként vizsgálták a vámhivatalnokok azokon a selymet, ráütötték a bélyeget vagy visszatartották, mert kivitele tilos volt s mégis elég olcsón árulták a velenceiek e tiltott árukat nyugaton, tehát tudták a módját, hogyan lehet kicsempészni.

Ipar

Bár Velence kereskedelme alapjában közvetítőkereskedelem, saját iparral is dicsekedhetik, melynek termékeit piacra vetette. A szaracénoktól elleste a földmívelés és az ipar – főleg a posztószövés – titkait, Görögországban elsajátította a selyemszövést, üveggyártást, szövetfestést, ércöntést,

arany-, vas-, famegmunkálást és tökéletesítette a hajóépítést. Flandriából, Angliából, Franciaországból keleti árukért gyapjút vásárolt és kétféle szövetet gyártott: skarlátot Levante és feketét Itália számára.

A fonás és szövés főleg a XIV. század elejétől virágzott. Gyapotot Szíriából, Örményországból, Cyprusból, a nápolyi királyságból szállított, de csak velencei hajón volt szabad behozni, hogy Velencéé legyen a közvetítő-kereskedelem haszna. A vászonszövés még virágzóbb volt a posztónál. A selyemszövést Konstantinápolyban ismerte meg, de csak tapogatózott, mert megfelelő munkásai nem voltak, míg a luccai zsarnok, Castruccio elől menekülő iparosok nem tökéletesítették ezt az iparágat (1310). Ettől kezdve kiváló gyártmányokat termelt az arany-, ezüstbrokátban, damasztban és bársonyban. A selyemszövőknek külön jogokat biztosított, mert ez az iparág volt gazdagságának egyik forrása. A brokáton kívül előállítottak rázsa, damaszt és nehéz, habos selymet. Idegen selyem bevitele tilos volt, ha azt a fajtát Velencében is előállították.

Üvegipara főleg a XIII. századtól virágzott. A muránói üveggyár gyönyörű üvegeket, serlegeket, üveggyöngyöket szállított. A velencei tükör kiszorította a XV. századig általánosságban használt fémtükröket. Úgy látszik, a XI. század óta ismeretes az üvegfestés és aranyozás is. A kvarchomoknak, melyet a Ticinóban található kovakőből nyertek, kivitele tilos volt. A szükséges lúgsót Szíriából hozták.

A csipkeverés, ötvösség, fegyvergyártás, festőipar szintén jelentős, az aranyozott bőr évente 100.000 arany jövedelmet hozott; a finomított cukor, papiros szintén keresett cikkek. Aranyműveseik, gyertyagyártásuk, a XV. században nyomdáik jó hírnek örvendtek. Az ipar előmozdítása céljából a nyersanyag bevitelét, az iparcikk kivitelét megkönnyítette s az állam a kereskedőknek hitelt nyújtott.

Velence az ipari titkot féltékenyen őrizte s rendkívül szigorúan büntette az azt eláruló munkást. Ha egy munkás külföldre vitte a titkot, haza parancsolták, ha nem jött, hozzátartozóit letartóztatták s ha ez sem hozta vissza, megbíztak valakit, hogy gyilkolja meg s amint ez megtörtént, szabadonbo-csátották rokonait. Sokat tettek így el láb alól a külföldre szökött munkások közül. Az arzenál munkásai sem mehettek engedély nélkül külföldre. Velencei kereskedő idegennel nem társulhatott, aki pedig ellenséggel lépett öszszeköttetésbe, igen súlyos büntetésben részesült.

Velence hatalmáról fogalmat alkothatunk, ha szemügyre vesszük hajóparkját. A XV. században 3000 kereskedelmi hajója volt átlag 10–100 tonnatartalommal, nagy hajók átlag 700 tonnával s összesen 25.000 emberrel. Ezenkívül 45 fegyveres gálya állt kincstári zsoldban 10.000 emberrel. Ezek feladata a kereskedelmi hajók védelme volt.[4]

Rendesen 5–6 hajóból álló flottillák indultak ki Konstantinápolyba velencei árukkal, Synope, Trebizond felé a Fekete-tenger déli partjára keleti árukért, az Azovi-tengerbe szintén levantei árukért, halért, oroszországi és tatár

karavánok cikkeiért. Ment egy flottilla Szíria felé, Beirutba, Alexandriába, visszatérőben megállt Cyprusban, Kandiában, hol cukrot raktak be s Moreában. Egy karaván egyenesen Alexandriába ment keleti árukért, egy Flandriába, de Manfredonia, Brindisi, Otranto, Szicília érintésével Magreb partjai mellett Portugáliát, Spanyolországot érintve Bruges, Anvers, később London kikötőjébe. A flottillákból egy-egy rész levált s kisebb körben haladt rendeltetési helye felé, míg a főrész a végpontra ment. Visszatérőben ez a fórész felszedte ismét az elhagyott hajókat. Görögország felé az első karaván tavasszal indult s egy időben tért vissza (szeptemberben) az egyiptomival, amellyel körülbelül Kréta magasságában találkoztak; a másik június végén vagy júliusban indult s késő ősszel érkezett vissza, a harmadik augusztusban indult és húsvét körül tért vissza.

A XV. század végén Észak-Afrikával volt óriási méretű kereskedelmi összeköttetése s Mogador, Oran, Tanger piacairól szállította az afrikai karavánárukat.

Konstantinápollyal Bulgárián keresztül szárazföldi összeköttetése is volt. Északra irányuló szárazföldi kereskedelméről később lesz szó.

Génua

Génua a XI. században a szaracénok leverése után emelkedett. A szaracénok ugyanis elfoglalták Szicíliát és a Balearokat, majd hatalmukba akarták keríteni Szardíniát is. Ez esetben megakadályozhatták volna Liguriából és Toscanából a hajózást. A közös érdek hozta össze tehát Pisát és Génuát s egyesült erővel le is verték a szaracénokat (1015–16). Azonban innen indult ki a két állam között dúló ellentét is, mert Korzika közös birtok lett, Szardíniát ellenben Pisa lefoglalta.

A XI. század végén Génua Afrikában is kiváltságokat kapott s amint a normannok elfoglalták a Két-Szicíliát, miként Amalfi és Velence tette, Génua is ügynökségeket alapított Szicília termékeinek (cukor, gyapot, selyem) kiaknázására. Már ekkor keleten is ismertek voltak a génuaiak, de levantei kereskedelmük csak a kereszteshadjáratokkal lendült föl. (Accon, Tyrus stb.)

Barbarossa Frigyes széleskörű kiváltságokkal látta el a fontos tengerparti várost: megengedte, hogy a birodalomban szabadon kereskedhessenek, saját mértéket és súlyt használhassanak, minden tengerparti városban, mely hatalma alá tartozik, egy alkalmasnak látszó utcát, áruházat, templomot, fürdőt s egy sütőkemencét kapnak, a telepek élére konzulokat állíthatnak. Syracusát hűbérbe adta nekik s teljes adómentességet élveztek a ki- és bevitelnél. Szicíliában, Calabriában, Apuliában a provence-i és francia kereskedőket akadályozhatják, sőt el is űzhetik, hasonlóképpen a velenceiket is, ha közben a császár nem köt velük szerződést. Így uralkodó állásra tettek szert.

1220-ban II. Frigyes revízió alá véve a kiváltságokat, megszüntette Génua kivételes állását. Ettől kezdve változó volt a viszony Génua és II. Frigyes közt, míg végre a város belépett a Gergely-féle Frigyes ellen irányuló ligába s 1246-ban csak a császár ellen létrejött összeesküvés mentette meg a császár bosszújától. Ez időben kereskedelme nem fejlődött és erősen érezte a szicíliai gabona kimaradásának súlyos következményeit. Manfréd uralkodása alatt Génua újra kiváltságokhoz jutott a Két-Szicíliában, de megszorításokkal.

1261 fontos dátum Génua történetében: ez a görög birodalom restaurációjának éve. Génua leszorította eddig szerencsésebb vetélytársát, Velencét és uralkodó állásra emelkedett a görög birodalomban. Sikerének nem sokáig örülhetett, mert az 1265-ik év nagy válságot hozott rá. Acconi szállása elveszett, Mihály császár kikergette fővárosából a génuiakat (egyik honfitársuk árulása miatt) és a várost belső viszályok emésztették. Ez utóbbi volt az olasz városoknak az egyetlen Velence kivételével a rákfenéje.

A megpróbáltatás csakhamar elmúlt, a génuaiak visszatértek Konstantinápolyba s kezdetét vette a város virágkora.

A Fekete-tengeren gyarmatokat alapított; Tanán, Kaffán, Trebizondon át szerezte meg kelet és észak áruit, melyeket nyugat felé szállított. Spanyolországban már a XII. században konzulai voltak, Granada uralkodójával kereskedelmi szerződést kötött (1278), hasonlóképpen Tunissal (1235) és Egyiptommal (1236), Örményország királyával és a tatár kánokkal. 1269-ben Anjou Károly loggiákat, szállásokat adott neki a Két-Szicíliában, Limissóban (Cyprus) szintén szállást kapott.

A XIII. század végén Velencével győzelmes háborút vívott s hatalma tetőpontjára emelkedett. Kereskedelmi tevékenysége az egész ismert világra kiterjedt. Gályái rendszerint július 15-én indultak ki pénzzel bőven ellátva, úgy hogy a bankokat ilyenkor teljesen kiürítették. A rakomány olaj, szappan, gyümölcs (Nápoly, Provence, Languedoc), korall, Istria bányáiból higany, bor, francia és olasz posztó, narbonne-i fehér vászon stb. Tripolisban Beirutban, Acconban ind árukért sevillai, majorkai, tunisi olajat, candiai mézet, génuai, pisai, gaetai szappant, provence-i diót, acélt, ólmot, rezet, ónt, posztót adott cserébe.

A XIV. század elején Tunisban szabad kikötőt nyert, Gigrát. Összeköttetésbe lépett Németországgal, Franciaországgal; Nimes-ben, Montpellierben, Narbonne-ban kontorjai voltak s Angliával is összeköttetésben állt. Észak-Afrikában nagyszerű üzleteket kötött s a spekulációkba a város előkelő hölgyei is bekapcsolódtak. Oberto Spinola és Guglielmo de Fontana neje Oberto de Monegiónak 10, illetőleg 25 fontot adtak bizományba egy ceutai vállalatra. Ceuta fontos pontjuk volt, ahová éppúgy, mint Bugiába, egész hajókaravánok indultak.

Ipara elég virágzó, de kereskedelme mellett mégis eltörpül. Iparcikkei posztó, gyapjú- és bőráruk, arany-ezüstfonalak, szappan és fontos iparág a hajóépítés.

Ezt a virágzó várost is az önzés és az irigység ölte meg. Lakossága általában nem örvendett jó hírnévnek. Dante laza, állhatatlan erkölcsű népnek festi a génuait, ellenfelei pedig így jellemezték: „Tenger halak nélkül, erdők hegyek nélkül, férfiak szavahihetőség nélkül, nők szemérem nélkül: ez Génua".

Amint Amalfit letörte Pisa (1135–37), Pisát Génua (1248), úgy törte le Génuát legállhatatosabb vetélytársa, Velence (1377–81). A turini béke után (1381) másodrendű szerepet játszott s mikor a török előnyomulás megfosztotta keleti telepeitől, teljesen lehanyatlott.

Pisa

Pisa rövid ideig vezetőszerepet vitt a tengeren. Génua szövetségében leverte a szaracénokat s elfoglalta Szardíniát, majd megszerezte az afrikai parton levő jelentős kikötőt, Bonát is (1035). Komnen Elek Görögországban kiváltságokkal ruházta fel s a kereszteseknek tett szolgálatok fejében keleten gyarmatokat és kiváltságokat kapott. Összeköttetésben állott Marokkóval és Tunissal is.

Ghibellin pártállása befolyásolta kereskedelmi politikáját is. A Hohenstaufok idejében a Két-Szicília kereskedelmét majdnem teljesen monopolizálta. VI. Henrik (1191 és 1192) széleskörű kiváltságokkal látta el, szabad kereskedelmet, a birodalomban szabad mozgást engedett polgárainak; megkapták Palermo, Messina, Salerno és Nápoly felét, egész Gaetát, Mazzarát, Trapanit s minden tengeri és kereskedővárosban szállást ígért nekik. 1210-ben teljes vámmentességet kaptak. II. Frigyes szintén pártfogolta őket.

Az Anjou-uralom természetesen nem kedvezett a ghibellin városnak, amely most keleten iparkodott magát kárpótolni. Génua és Velence viszálykodásában az utóbbi mellé állt s ezért Génua törekedett ellenfelét megsemmisíteni. 1284-ben Meloriánál sikerült is tönkre tenni Pisát, úgy hogy többé jelentős szerepet nem játszhatott a világkereskedelemben. Mivel Pisa kikötőjébe csak csekély merülésű hajók mehettek be, tulajdonképpeni kikötője Porto Pisano volt, melyet a génuaiak elpusztítottak s a kikötőt elzáró láncokat diadalmi jelül városukba vitték.

Firenze

Firenze később jutott szerephez, mint a fentemlített városok. Ennek oka földrajzi helyzetében rejlik. Távolabb esett a tengertől s így először ipara lendült fel s csak azután foglalt helyet a világpiacon.

A kereskedők társulati szervezése a XII. század vége felé fejeződött be, 1182-ben találkozunk először a kereskedőosztályt képviselő konzulokkal. A XIII. század elején megalakult a váltók külön testülete, majd az üzem növe-

kedtével kiváltak az idegen posztóval kereskedők és szatócsok. A kereskedők szervezkedését követte az iparoselemé s ebből kiemelkedett a gyapjúiparosok céhe. A kereskedőkből tevődött össze a politikailag jogozott elem, míg az ipari munkások gazdasági és politikai függésbe kerültek a kereskedők kezében egyesült tőkétől. Ez a körülmény vezetett a XIII. század alkotmányos küzdelmeire, melyek közepette Firenze erős fejlődésnek indult.

A textilcéh tagjai, amennyiben iparosok, saját eszközeikkel saját nyersanyagukat dolgozzák fel, amennyiben kereskedők, saját számlájukra kötnek üzletet. „Mind a középkori kisüzem termelési fokán állanak", legényekkel, inasokkal dolgoznak.

A gyapjúszövők céhéhez tartozni dicsőség volt s ezért a céh tagjai a ház ablakában hosszú keresztfákat erősítettek meg, hogy a nép a kiakasztott gyapjút látva, tartsa tiszteletben a ház lakóit. De nemcsak gyapjúból állítottak elő posztót, hanem a külföldről – főleg Franciaországból, Németalföldről – hozott durva posztót is átdolgozták és úgy vetették piacra. Ezzel a *calimalacéh* foglalkozott. Villani János adatai szerint az ő korában (1336 körül) a gyapjúgyártás maga 200 raktárt s 30.000 munkást igényelt s az évenként készült posztót 12 millió forinton adták el. Az éjjeli munkát törvénnyel kellett szabályozni.

A firenzei posztókereskedelem már a XIII. században meghódította a világpiacot, mikor pedig ez hanyatlani kezdett, helyét a selyemipar foglalta el. Utánozták – és pedig teljes sikerrel – a perzsa szöveteket a rajz szépségében, a színek ragyogó pompájában és változatosságában.

A posztókészítés terén nagy érdemeket szereztek az 1239-ben betelepedett umiliatik. Virágzott a festőipar is, ügyes festők voltak és ez fontos, mert a posztó értéke részben a festésen fordult meg.

A XIII. század végén Firenze már elsőrendű iparűző város volt és kereskedői bejárták az egész világot, ezért nevezte VIII. Bonifác a firenzeit a világ ötödik elemének.

A XIII. század vége felé letelepedtek Nápolyban, ott kikötőket kaptak, honnan exportálhatták árucikkeiket.

A gyapjú nagyrészét külföldön vásárolták, ezért élénk összeköttetésben voltak Angliával, Flandriával, Franciaországgal. Franciaországban állandóan voltak ügynökeik, szállodáik s futárokkal tartották fent a közlekedést. Firenze kereskedelmének nagyságáról fogalmat nyújt, hogy 1284-ben Simone Gherardi jelentette Londonból a Spigliati-Spini-cégnek, hogy különböző angol és skót zárdák gyapjúkészletét megvette s nagy pénzösszeggel lekötötte több évre a termést. Körülbelül 200 angol és skót zárda neve fordult elő a firenzei kereskedelmi könyvekben, melyektől gyapjút szoktak vásárolni.

Hazánkban az Anjou-korban és a XV. században a Medici-, Tosinghi-, Niccolo da Uzano-cégeknek voltak ügynökségeik.

Firenze kereskedelme a XIV. század óta kelet felé is terjeszkedett. Görögországban, a kisázsiai és a szír tengerparton, Alexandriában és az észak-

afrikai piacokon mindenütt feltalálható a firenzei. Rendes tengeri expedíciói voltak, melyeket a tengeri konzulátus intézett. Különösen iparkodott kihasználni az Alexandriával való összeköttetést. Az első Alexandriába menő hajót ünnepélyesen bocsátották útnak: a nép körmenetet tartott, örömtüzeket gyújtott s 12 előkelő ifjú hajóra szállt, hogy keleten kiképezze magát a kereskedelemben. Ekkor verette a signoria a velenceivel egyenlő értékű aranyforintot a tengeren túli kereskedelemre s flottát szervezett, amely kezdetben csak két hajóból állt, de később kinőtte magát s 11 nagy gálya mellett 15 kicsinnyel rendelkezett. A tengeri forgalmat törvények szabályozták. Évente két expedíció indult: a levantei februárban, a nyugati szeptemberben. A levantei hajók tulajdonosai fejenkint legalább 15 aranyforint értékű szőnyeget voltak kötelesek felajánlani a signoriának.

Firenzére hátrányos volt, hogy nem volt kikötővárosa s kénytelen volt Pisán keresztül kivinni áruit. Pisa irigykedve látta Firenze virágzó kereskedelmét, azért megszorította eddig élvezett szabadságát, mire Firenze azzal felelt, hogy nem Pisán, hanem a Sienához tartozó Talamonen át vitte ki iparcikkeit a tengerre (1356). A nagy jövedelem elmaradása Pisát arra kényszerítette, hogy vámmentességet adjon a firenzei áruknak. Az arnoparti város azonban kényelmetlenül érezte magát a függő helyzetben s 1421-ben 100.000 aranyforintért megvásárolta Génuától Kivarno kikötőjét, tengerészetet teremtett s ennek vezetésére külön hatóságot rendelt.

Magasfokú szervezettségre mutat, hogy a kereskedelmi társaságok, bukások, céhek ügyeiben egy külön kereskedelmi hatóság ítélkezett.

A XIV. század közepén a belső zavarok megakasztották Firenze fejlődését, de a Mediciek alatt új virágzásnak indult. Csak akkor hanyatlott le ipara és kereskedelme, mikor az egyes nemzetek védővámokkal és erélyes rendszabályokkal iparkodtak megvédeni a nemzeti ipart. Így tettek Franciaország, Spanyolország, Portugália. Angliában pedig VII. Henrik eltiltotta a nyíratlan posztó kivitellét, ami a calimala céhet sújtotta.

Ezt Firenze előre látta s azért szigorú rendszabályokkal iparkodott megőrizni az ipari titkot, azonban a Lorenzi di Giuliano Medici-társaság, melynek joga volt Angliában feldolgozni a gyapjút, közrebocsátotta a titkot, a londoni munkások elsajátították a posztókészítést s ezzel Firenze megindult a lejtőn lefelé.

Firenzével kapcsolatban még egy kérdést kell tisztáznunk. Az olasz városok élénk rabszolgakereskedést folytattak a középkorban, akadtak azonban, akik Firenzét mentesíteni igyekeztek ettől a gyalázatos emberkereskedéstől. Ezzel szemben adatok vannak rá, hogy 1366–97-ig 389 rabszolga került Firenzében vásárra, tehát a firenzeiek sem vetették meg ezt a jövedelmező foglalkozást, csak kisebb arányban űzték, mint a többi olasz kereskedőváros.

Szicília szigete a szaracénok birtokába jutott a IX. században; Itália déli része a IX. században szintén ki volt téve a szaracén betöréseknek s egyik legfontosabb piaca, Bari, ha nem is hosszú időre, de szintén a szaracénok kezébe jutott.

A keleti parton Barin kívül Otranto, Trani, Brindisi, továbbá Tarento élénk forgalmú városok voltak s állandó összeköttetésben álltak Konstantinápollyal. A nyugati parton különösen Amalfi vált ki, melynek már a IX. században flottája volt s Palermo, Syracusa, Messina stb. városokban áruraktárakkal rendelkezett. A X. században felkeresték hajói a szír és afrikai partokat, főleg Kairót és Alexandriát. Antiochiában szállásuk, vámkedvezményük, Laodiceában, Tripolisban telepük volt. A névleges függés Byzanctól nagy előnyöket nyújtott neki a birodalomban, kereskedelme virágzó volt s hatalma tetőpontjára a XI. század közepén emelkedett. Mikor II. Rogerius elfoglalta (1131), megkezdődött a hanyatlása s hatalmas vetélytársaival nem bírta el a versenyt.

Gaeta szintén jelentős kereskedőváros volt.

A Két-Szicília királysága fontos volt terményeinél, de még inkább földrajzi helyzeténél fogva. A velenceiek a keleti, a pisaiak a nyugati parton iparkodtak lábukat megvetni, majd a génuiak is részt kértek kereskedelméből.

Génua, Firenze, Siena főleg gabonát és gyapotot vittek ki s a génuaiak legfőbb cikke a posztó volt. Az első Hohenstaufok nagy kiváltságokkal ruházták fel a felsőitáliai városokat, ami természetszerűen maga után vonta, hogy az ország lakossága az ipart és kereskedelmet elhanyagolta.

II. Frigyes alatt megváltozott a helyzet. Ő kiváló gazda volt, ki a földmívelést minden eszközzel előmozdította; a császári uradalmak mintaszerűek voltak s „a korona volt az első exportfirma". Arra törekedett, hogy a közvetítőkereskedelem hasznát alattvalóinak, illetőleg a kincstárnak biztosítsa.

1220-ban kelt a híres capuai rendelet, mely a vámszabályokat új alapokra fektette. Ez a rendelet magában foglalja Frigyes kereskedelmi politikájának alaptételeit. Minden, VI. Henrik halála után újra rendezett közlekedési, út-, komp-, kikötővám, horgonypénz megszűnik, valamint a Vilmos király előtt életbelépett évi vásárok is. A vámokat újra rendezi Frigyes s célja a belső vámok korlátozása és a közlekedés központosítása. Az adók és vámok alól egy idegen állam sem kap felmentést, a régi felmentések hatályukat vesztik. Így akarta alattvalóit megvédeni az idegen kereskedők konkurrenciájától.

A génuaiak eddig vámmentességet élveztek, most vámjuk több mint 10 %-ra rúg. Palermóban elvette tőlük az áruházul szolgáló Margarito-palotát s Syracusának visszaadta szabadságát. A mellette híven kitartó Pisának is csak régi kiváltságait újította meg. 1224-ben elrendelte, hogy nem szabad addig az országból gabonát kivinni, míg a királyi kormány hajói megrakodva

el nem hagyták a kikötőt. 1240-ben, mikor kincstára kiürült, megparancsolta Niccolo Spinola admirálisnak, hogy tartsa vissza a kikötőkben a magánhajókat, míg a kincstáriak ki nem futottak, hogy így a gabonát konkurrencia kizárásával értékesíthesse. Tunisban kétszeres áron el tudta adni a gabonát, mint Szicíliában s 50.000 salma-n (salma mérték) 20.000 uncia arany volt a nyeresége.

Ezzel saját alattvalóit is megkárosította s az egykorú krónikás panaszkodik, hogy oly olcsó a gabona és az állat, hogy nem fizeti meg a ráfordított fáradságot, „csak a császár vásárolt be így olcsón és adott el drágán, akinek akart".

1231-ben monopóliummá tette a nyersselymet, vasat, acélt, sót, festőüzemet. A selyemmonopólium irányítását egy tranii zsidó kereskedelmi társaságra bízta. Ez megvette a nyersselymet és a továbbadásnál 32 ½ % hasznonról kellett gondoskodnia az állampénztár számára. Az állami festőüzemek élére szintén zsidókat állított.

A határvámot akként rendezte, hogy a behozott árut állami raktárba kellett szállítani s ebben az eladás állami felügyelet alatt történt. Mielőtt a megvett árut elvitték volna a raktárból, az eladó a behozatali vámot, a vevő a raktárilletéket fizette meg. Amaz az eladási ár három százaléka, emez három és fél százalék. Innen aztán a tulajdonos vámmentesen szállíthatta áruit bárhova.

Szíriai helytartóját utasította, hogy a génuaiaktól is be kell szedni a tizedet úgy, mint a többi kereskedőktől, de ezt végre nem hajtották. Általában az volt a célja, hogy Pisát és Génuát egymással szembeállítsa s ő alattomban Velencét akarta megnyerni.[5] Ez végre sikerült is. A velenceiek szabadon vásárolhatnak, exportálhatnak, Aquilában, Calabriában, Principatusban a szokásos vámok alól mentességet élveznek s csak másfél százalékot fizetnek. Velence mégis a császár ellen dolgozott éppúgy, mint Génua.

A szaracén országokkal barátságos viszonyban volt Frigyes s Tunis, Marokkó, Egyiptom a császár gazdasági számvetésében fontos helyet töltöttek be. Az 1231-iki szerződés értelmében a tunisi emír biztosította a császári kereskedelmet Feztől Egyiptomig.

Az Anjouk mindent elkövettek, hogy országukba vonzzák az idegen kereskedőket. A szövetséges hatalmak fel is keresték Szicíliát, elhelyezték ott áruikat, megvásárolták a szicíliai terményeket s ott gyümölcsöztették tőkéiket. II. Frigyestől megtanulták, hogy a fejedelem gazdagsága az alattvalók gazdaságából fakad s azért iparkodtak az ipart és kereskedelmet fokozni, de a tunya néppel nem sokra mentek. A dinasztia alapítója, Anjou Károly, kiváló kereskedői érzékkel megáldott fejedelem volt, aki még II. Frigyesen is túltett. Terményfeleslegét az ország nagy piacaira vagy külföldre szállíttatta s utasításul adta, hogy a legmagasabb áron kell eladni. Megtette, hogy vásároltatott olcsó gabonát a bőséges vidéken s eladta azt drágán a szűkölködőnek; elraktároztatott gabonát és keleti árukat s akkor dobta piacra, mikor a

legmagasabb árat kaphatta érte. Ő is monopolizált bizonyos cikkeket, hogy azok hasznát magának biztosítsa.

Utódaiból hiányzott a kellő energia és a kereskedelmi érzék; ők II. Frigyes és I. Károly művét nem tudták folytatni, az ipar, földmívelés hanyatlásnak indult s a kereskedelem fejlődése is megakadt.

Ipara gyenge volt. A gyapjúszövés nagyon elmaradt s a posztót a marseilleiek, montpellier-iek hozták Nápolyba. A gyenge minőségű gyapjútermést Firenzében dolgozták fel. A XIV. században firenzeiek alapítottak posztógyárat és festőüzemet rendeztek be Nápolyban, de a XV. században a vállalat megbukott. Nem sikerült a selyemgyártást sem meghonosítani, hanem velencei, firenzei kereskedők szállították a finom szöveteket.

Némi hírnévre vergődött a cavai vászon, a minorii és amalfii fonal, barchet és lenszövet. Kivittek lent, kendert, gesztenyét, diót, mogyorót, apuliai szappant és bort.

A XIV. század elején Nápolyban Európának majdnem minden nemzete képviselve volt az angol és német kivételével. A XIV. században Velence került előtérbe. II. Károly zálogba adta neki Korfut, mely hajóinak jó közlekedést biztosított s élelmiszerraktárakat állított neki Apulia kikötőiben. Velencét Firenze szorította ki.

A többi olasz város.

A nagy szerepet vivő kereskedővárosokon kívül meg kell még említenünk *Milánót,* Lombardia nagy ipari központját, mely posztóiparán kívül mint az Alpeseken túli kereskedelem egyik fontos piaca is jelentős. *Lucca* selyem- és arany-, ezüstfonalipara híres. Kereskedelme kiterjedt a tengerre és a Rómába vivő főútvonalakra. *Ancona* a III. kereszteshadjárat óta lassan, de állandóan fejlődött s keleten kereskedelmi telepekre tett szert. *Ravenna* a XII. században élénk kereskedőváros volt, de a következő században lehanyatlott.

Az olasz városok keleti telepei

Az olasz városok kereskedelmére és így a jövő fejlődésére is elhatározó fontosságúak voltak a kereszteshaborúk.

A keresztesseregeket nagyrészt az olasz városok szállították át a tengeren, így kelettel közvetlen érintkezésbe jutottak, volt alkalmuk megismerkedni a keleti kereskedelem csomópontjaival s visszafelé rendesen keleti árukkal terhelve tértek vissza. Azonban ezek a tengeri városok nemcsak a sereg átszállításával szereztek érdemeket, hanem támogatták őket egyes erődök, főleg a tengerparti helységek elfoglalásában. Ezt a támogatást nem

lehetett pénzzel megfizetni, hanem az új keresztény államok a kereskedelmileg fontos városokban telepeket és kiváltságokat adományoztak a nemzeteknek s ez lett virágzásuk alapja.

A *velenceiek* pl. 1100-ban 200 hajóval vonultak fel a keresztesek támogatására, majd Balduinnak később több ízben nyújtottak hathatós segítséget s ezért a birodalom minden városában joguk volt egy utcára, egy térre, templomra, fürdőre, sütőkemencére. Jeruzsálemben szállásuk volt, Tyrusnak, melynek elfoglalásában főrészük volt, háromnegyedrésze az övék lett. Antiochiában, Tripolisban jelentéktelenebb birtokuk volt, de Akkonban nevezetes szállással rendelkeztek.

Génua szolgálataiért Antiochiában árucsarnokot, a János-templomot, harminc házat és adómentességet kapott, Jeruzsálemben, Jaffában szállása volt s Arsuf, Caesarea, Akkon egyharmada felett rendelkezett s joga volt minden olyan város egyharmadára, melynek elfoglalásában legalább öt génuai résztvett (pl. Beirut).

Pisa különös Akkon és Tyrus elfoglalásában vett tevékenyen részt, amiért Laodiceában, Antiochiában, Jeruzsálemben, Ascalonban, Joppéban, Tripolisban stb. szállást, vámmentességet és a kikötőben szabad közlekedést nyert.

Mindenesetre érdekes jelenség, miként Schaube is rámutat arra, hogy ugyanazon a partvidéken, ahonnan bátor hajósok és kiváló kereskedők számos kereskedelmi expedícióra és gyarmatalapításra indultak ki, a nép kereskedelmileg passzív és idegen népek gyarmatai borítják el városait.

A szállások szervezete

A nyugati kereskedőnemzetek a keleti kereskedelmi gócpontokban szállásokat kaptak. Nem volt ez föltétlenül utca, hanem általában egy háztömeg, amelyet *ruganak* vagy *vicusnak* neveztek. A házak részben közös, részben magánházak voltak; központjuk a községház volt, amely az igazgatás és törvénykezés céljaira szolgált. Kisebb helyen ez sokszor együtt volt az áruházzal. A rendesen téres áruház az árucikkek befogadására szolgált. A telephez tartozott többnyire az anyaállam védőszentjéről elnevezett templom is. Nagyobb telepen volt fürdő, malom, sütőkemence, mészárszék, valamint bolt és műhely is. A szálláson bérben más nemzetiségűek is lakhattak. Kertjeikben és a város körül elterülő földjeiken gabonát és más növényeket termelhettek. A földek az úgynevezett *casalia* körül csoportosultak (casalia alatt úgy kisebb majorokat, mint tanyákat és falvakat értettek). A tyrusi velencei gyarmatnak körülbelül 80 casaliája volt (1243), köztük gyümölcsök, veteményeskertek, cukornádültetvények, szőlő-, olajfa-, fügekertek. A szír parasztok, kik a földet megmívelték, a termés $^2/_3$ vagy $^3/_4$ részét élvezték, az $^1/_3$ vagy $^1/_4$ rész a velenceieké volt. Az ingatlan mellett bizonyos jövedelmekben is részesek voltak a nyugati városok, pl. Génua élvezte Akkon, Tyrus, Laodicea

kikötő jövedelmének ⅓-át, Tyrusban a velenceiek szintén ⅓ részt kaptak. Igaz, hogy ennek fejében kötelesek voltak a város védelmében résztvenni.

A gyarmat élén egy hivatalnok állt, akinek földadata az igazgatás, törvénykezés és a telep védelme. Ennek neve a génuiaknál vicecomes, majd konzul, a velenceieknél bailo, a pisaiaknál konzul. Kezdetben a konzulok hajóra szálltak, amelyek meghatározott időben s elég nagy számban indultak, hogy egymást segítsék és védjék, de mikor kiterjedtebb lett a kereskedelem, a konzuloknak állandó székhelyük lett. Hivatali idejük egy-két év volt. A telepnek megvolt a saját rendőrsége is, mely a rendre és a kereskedelem zavartalanságára fölügyelt.

A telepek főhivatalnokai szinte állandó küzdelemben álltak a fejedelmekkel, mert a telepesek az adott jogokat kiszélesíteni, a fejedelmek megszorítani törekedtek. A keresztény országokban a nyugati kereskedő hatalmi tényező volt, kinek megbecsülésben volt része, de más volt a helyzet egy arab kikötőben, pl. Alexandriában.

E kor világkereskedelmére a mohammedán Egyiptom óriási fontosságú, mert itt megtalálhatók kelet összes fűszerei és árucikkei és minden jóval olcsóbb, mint Szíria piacain.

Ez a körülmény izgatja az olasz kereskedőt, kire a fában, ércben szegény Egyiptom szintén rá van utalva.

Alexandria

A mohammedán lenézte a keresztény kereskedőt és megszorításoknak, sokszor megalázásnak vetette alá. Ezért gyakori volt az összeütközés a szultán és a nyugati városok közt, de a közös érdek, a nyereségvágy csakhamar összehozta őket.

Ha egy nyugati hajó közeledett Alexandriához, fedélzetére mentek az egyiptomi kikötőhivatalnokok, hogy a hajó eredetét kipuhatolják, megszámlálják az érkező személyeket, kiknek nevét följegyzik, az árukat pontosan fölveszik, mert mindenről értesíteni kell az alaxandriai emírt, illetve ő általa a kairói szultánt.

A város két kikötője közül az úgynevezett új, észak felé, a keresztényeknek van nyitva, a régi, nyugat felé a mohammedánoknak.

A megérkező hajótól elveszik a kormánylapátot és a vitorlát s csak akkor kapja azokat vissza, ha a kapitány és kereskedők minden kötelezettség lebonyolítása után útra készen állanak. Mialatt a kihajózott árukat hordárok-, tevék- vagy szamarakkal a vámba viszik, a kereskedők az emír vagy hivatalnoka részéről szigorú szemlének vannak alávetve, s amint nemzetiségüket az érkezéshez kimenő konzul igazolta, lefizetik a belépési illetéket, fejenkint egy dukátot és a magukkal hozott pénz 2 %-át, azután a kereskedő saját nemzetiségű fondacójában árujával elhelyezkedik.

Fondaco

A fondaco (fonduk) arab szó, jelentése raktárbódé. Rendesen több emeletes, várszerű, négyszögű épület, amely udvart zár körül, hol a be- és kirakás történik. A földszinten boltozatos áruraktárak, az emeleten lakások vannak. A házban és udvarban szelídített vadállatok és a kertben exotikus növények az idegenre különös hatást gyakorolnak. A velenceiek a szaracénok elijesztésére még egy sertést is tartanak (Heyd). A fondacót rendesen kő- vagy vert földből való fal veszi körül s egyetlen alacsony, erős kapu vezet az udvarba. Az árkádos folyosók meg vannak rakva árukkal, iparos és kereskedőboltok vannak ott elhelyezve. A konzul lakásának neve loge, loggia és kancellária, melynek földszintjén van néhány szoba: pénztár, törvényterem, börtön. Egy ezzel összefüggő udvarban van a templom és az illető náció temetője.

Éjjelre, valamint pénteken, míg a muzulmánok istentiszteleten vannak, a fondacókra kívülről rázárják az ajtót, hogy a kereskedők támadást ne intézhessenek ellenük.

A fondaco nem a nációé, hanem a vámhivatalé s azért a náció bért fizet. A fondaco élén áll a konzul, ki havonkint egyszer megjelenik a szultán előtt, hogy előadja honfitársai kérelmeit és panaszait. A másik alkalmazott a házmester = fundicarius.

Alexandria rendkívül látogatott kereskedelmi központ s minden kereskedőnemzet képviselve van itt. A velenceieknek kettő, a génuaiaknak, pisaiaknak, anconaiaknak, firenzeieknek egy-egy, a nápoly-gaetaiaknak közösen, az északfranciáknak, narbonne-ieknek, marseille-ieknek, katalánoknak, Candiának, Cyprusnak, a konstantinápolyi görögöknek, törököknek, mauretanoknak, tatároknak ugyancsak egy-egy fondacójuk van. Legimpozánsabb a velenceieké és a génuaiaké. Temploma, temetője, sütőkemencéje mindeniknek van.

Ha a keresztény kereskedő tovább akart menni kelet felé, keleti ruhát kellett öltenie a kellemetlenségek elkerülése végett.

A nyugatiak vagy aranypénzzel fizettek, vagy arany-, ezüstrudakat hoztak s a szultán pénzverőjében dénár, dirhem alakjában kiverték. A firenzei aranyforintot – a külkereskedelemre külön pénzt vertek, az úgynevezett fiorino di galeat – és a velencei dukátot szívesen elfogadták a szultán alattvalói.

A szíriai telepek pusztulása

A kereskedővárosokra nagy csapás volt a keleti keresztény államok bukása. Akkon, a keleti kereskedelem egyik főpiaca, már 1184-ben elveszett s ezt követte három év múlva a jeruzsálemi királyság bukása. 1191-ben sikerült Akkont ismét visszaszerezni, a kereskedők és pénzváltók ismét meg-

nyitották boltjaikat s a nyugati városok kibővítve kapták vissza kiváltságaikat. Akkon a jeruzsálemi királyság bukása után politikai központ is lett s így még inkább ide központosult a kereskedelem, sőt új telepek is létesültek. Az anconaiak eddig, ha Szíriát fölkeresték, rendesen a pisaiakhoz, génuaiakhoz vagy velenceiekhez csatlakoztak, most azonban önálló telepet rendeztek be (1257); a firenzeiek, luccaiak szintén berendezkedtek, Siena pedig kieszközölte Konradintól (1268), hogy áruit 1 % kikötővám ellenében szabadon ki- és bevihesse Akkonban. A provence-i városok is szállásra tettek szert.

1291-ben végzetes csapás sújtotta nyugatot: Akkon, ekkor már az utolsó keresztény kézben levő pont a szír parton, végleg elveszett s rengeteg áru jutott az ellenség kezébe. Így a szír kikötők a mohammedánok kezébe kerültek, azok látogatását pápai átok akadályozta. Ugyanez volt a helyzet Egyiptommal szemben is, bár a pápák, látva a helyzet tarthatatlan voltát, többször tettek e tekintetben engedményt, csak azt kötötték ki, hogy a III. laterani zsinat által eltiltott cikkekkel (vas, fa, fegyver, hajó) ne kereskedjenek Egyiptommal. 1215/1216-ban az Egyiptomban tartózkodó kereskedők száma 3000-re tehető, tehát részben éltek a pápai engedménnyel, részben a kereskedőnél nagyobb súllyal esett a mérlegbe a várható kereskedelmi nyereség, mint a pápai tilalom. A XIII. század vége felé a pápák erélyes föllépése mégis arra kényszerítette a keresztény kereskedőket, hogy új utat keressenek a kelettel való kereskedelemre.

Kis-Örményország

Ekkor lépett előtérbe *Kis-Örményország* és *Cyprus*. Kis-Örményország kapu Belső-Ázsiába s maga is rendelkezik exportcikkekkel: gyapjúja, de főleg a kecskeszőr, amelyből az úgynevezett teveszőrszövetet készítik, igen keresett cikkek s azonkívül van prémje, a Taurusnak érce, gabonája, aszalt szőlője. Kikötője, *Lajazzo,*[6] fölvirult, mert védett hely, könnyű a közlekedése Szíriával, Cyprussal, ezért lett főárumegállítóhely minden fűszerre. Akik respektálták a pápai tilalmat, azok Lajazzóban kereskedtek. Velence kolóniát rendezett be, élére bailot állított s évente rendes időben küldött oda hajókat. Génua, Pisa, Piacensa, a délfranciák, katalonok szintén megtelepedtek 1300 körül. A firenzei Bardi cég banküzletet nyitott, élénk kereskedést folytatott itt. 1347-ben azonban Lajazzo egyiptomi zsákmány lett s 1375-ben elveszett Kis-Örményország is, a gyarmatok eltűntek.

A nyugati városok a szír kikötőkből Cyprusba tették át ügynökségeiket s iparkodtak a Lusignanoktól kiváltságokat, szállást, piacot, árucsarnokot szerezni, főleg Famagustában. Velence, Génua, Pisa, Barcelona mindjárt Akkon bukása után itt iparkodtak megtelepedni. Famagusta fekvése igen kedvező, keletre fordul, Lajazzóból, a szír kikötőkből könnyen elérhető.

A karavánok a fűszerekkel a szír kikötőkig jönnek, honnan a szír kereskedők Famagustába viszik az árukat. Itt minden náció kereskedői megtalálhatók.

Szász Rudolf 1341-ben a paderborni püspöknek így festi a helyzetet: „Cyprus szigetén élnek a leggazdagabb urak. 3000 forint évi jövedelmet itt nem becsülnek többre, mint nálunk a három márka jövedelmet. De a cyprusiak elpazarolják vagyonukat vadászatra, tornákra, élvezetekre... A cyprusi kereskedők is óriási vagyont szereztek s ez nem csodálható, mert szigetük a keresztények utolsó szigete kelet felé, úgy hogy minden hajó és árucikk, bármely partról indult is, kénytelen megállani Cyprusban... Ami Famagusta városát illeti, az egyike a létező városok leggazdagabbikának. Lakói bőségben élnek. Egyik közülök férjhez adva lányát, csak fejdíszül annyi ékszert adott neki, ami – a velünk Cyprusba jött francia lovagok tanúbizonysága szerint – többet ér, mint Franciaország királynéjának összes ékszerei. Egy famagustai kereskedő egyszer eladott az egyiptomi szultánnak királyi pálca számára egy aranyalmát, mely négy drágakővel volt díszítve: egy karbunkulus-, egy smaragd-, egy zafír- és egy gyönggyel. Ez az ékszer 60.000 forintba került. Bizonyos idő múlva a kereskedő vissza akarta vásárolni s fölajánlott érte 100.000 forintot, de a szultán visszautasította..." A fűszer annyi Famagustában, mint Németországban a kenyér s egy fűszerkereskedő boltjában annyi aloefa volt, hogy öt szekér nem tudta volna elvinni. „A drágakövekre, az aranyszövetekre és más luxustárgyakra vonatkozólag nem tudom, mit mondjak önnek, úgy sem hinnék el nekem a mi szász földünkön."

Maga a sziget is termelt kereskedelmi árukat, főleg cukrot és sót. A cukornádültetvényekkel a nagybirtokokon rendesen a cukorgyártás is össze volt kötve. A nagybirtokosok közt főleg a velencei Cornaro-család volt híres. A sót főleg két tóból nyerték Limisso- és Larnakánál, hova a tengervíz benyomult s nyáron a párolgás következtében sókéreg keletkezett. Bor, gyapot, indigó, ladanumgyanta szintén exportcikkek. Az iparcikkek közül a teveszőrszövet, aranyfonalak és a drága, arannyal átszőtt selyemáruk annyira otthonosak, hogy az aranyfonalakat általában or de Cypre-nek, az aranyalapú selyemárukat draps d'or de Cypre-nek nevezik. A kivitel elsősorban a velenceiek kezében van. Az árucsere rendesen alkuszok révén történik.

A rendes vám be- és kimenetnél 4–4 %, de voltak alóla felmentések, mint Velence és Génua részére. Ezek a városok azonban itt is visszaéltek a helyzettel. Először Génua hatalmába kerítette Famagustát, mire a többi város lehetőleg elkerülte s hanyatlásnak indult, majd Velence Lusignan Péterrel elvétette Cornaro Katalint, Péter halála után az özvegyet lemondásra kényszerítette Velence javára s néhány év múlva (1489) Velencébe vitette, a szigetet pedig, mely a Jóreménység-fokának fölfedezéséig virágzott, megtartotta 1570-ig, mikor a török Famagustát, majd a szigetet is elfoglalta.

Az olasz városok Görögországban megvetették lábukat s kiváltságokat, szállásokat szereztek a fővárosban és a fontosabb vidéki városokban is. A latin császársággal a velenceiek, a görög restaurációval a génuaiak kerekedtek felül s iparkodtak lehetőleg monopolizálni a kereskedelmet. Mikor a szíriai tengerpart elveszett és az egyiptomi szultán kapzsisága mindinkább megnehezítette azon nyugati városok helyzetét, melyek a pápai tilalmon túltéve magukat, Alexandriával fenntartották a kereskedelmi összeköttetést, jelentőségben emelkedtek a belsőázsiai karavánutak, következőleg a Fekete-tenger partvidéke, minek következtében itt iparkodtak a kereskedővárosok gyarmatokat szerezni.

Velence főleg *Soldajában* (Sudak, a Krím déli részén) szerzett magának erős pozíciót. Rubruquis, ki 1253-ban járt itt, azt mondja, hogy „itt kötnek ki mindazon kereskedők, kik az északi tartományokba akarnak jutni... A kereskedők egy része hermelint vagy más értékes prémet hoz, a másik része pedig gyapot- vagy selyemkelméket és fűszereket." Paleolog Mihály uralkodása alatt azonban a velenceiek kénytelenek voltak Soldaját is kiüríteni s a pontusi kereskedésből teljesen kizárattak.

A Fekete-tenger északi partján egy Kapha nevű erőd állt Soldajától keletre. Az öböl, melynek partján az erőd volt, megtetszett a génuaiaknak, mert védett hely volt, közel az Azovi-tenger bejáratához s jobb kikötő volt Soldajánál. Hogy hogyan jutottak hozzá, nincs rá adatunk, valószínűleg a tatároktól szerezték meg 1266 körül. Előbb lett a nagy forgalmú *Kaffa.* A pisaiaknak is volt valahol a Don torkolatához közel egy kevésbé jelentős telepük, Porto Pisano. Mikor Velence kibékült a Paleologokkal, ismét berendezkedett Soldajában s a Krímen is szerzett telepet.

Velence 1296-ban elfoglalta Kaffát, de néhány év múlva a fontos kereskedelmi pont már ismét Génua kezében volt. Mivel a génuai rabszolgakereskedők elrabolták a tatár gyermekeket s eladták őket szaracénoknak, Toktai kán elfoglalta Kaffát, lerombolta s egy hónapig romokban hevert. Itt voltak felhalmozva kelet és észak árucikkei (prémek, hal, só, gabona). A gabona és a hal nagyrészt Konstantinápolyba ment. A Krím-félszigetről szerzett sót a sós tavakból, építőfát, rabszolgát s ezeket a cikkeket Konstantinápolyba, Egyiptomba, Szíriába, Észak-Afrika piacaira szállította.

A Don torkolatánál volt *Tana,* szintén génuai telep. A XIV. század második évtizedében keletkezhetett, 1332-ben már a velenceiek is kaptak itt szállást Uzbek kántól s itt is vetélkedett a két itáliai tengeri hatalom. 1343-ban egy velencei egy tatárt agyonütött, amiből harc keletkezett a tatárok és a gyarmatosok közt. Sok nyugati áldozatul esett s a génuaiak 350.000, a velenceiek 300.000 aranyforint értéket vesztettek.

A kán nemcsak Tanát zárta el a nyugatiak elől, hanem Kaffát is ostrom alá fogta de sikertelenül. Tana elvesztének következményeként Konstanti-

nápoly hiányt szenvedett gabonában, sózott halban, Itáliában pedig a fűszerek, selyem ára duplájára emelkedett, ami mutatja Tana kereskedelmi fontosságát. E város főleg a kitűnő ghilani (Kaspi-tenger déli partján) selyem főraktára volt.

Tana elveszte nagy csapás volt Velencére is, Génuára is s békekövetséget küldtek Csini béghez, engedélyt kérve tőle a telepedésre, amit néhány év múlva meg is kaptak.

A génuaiak *Kopaban* is konzulátust alapítottak és halászat- és rabszolgakereskedésre berendezett gyarmatot szerveztek; innen kaviárt szállítottak. Soldaját is megszerezve, birtokuk Kaffától Balaklaváig terjedt.

Trapezunt

A Fekete-tenger déli partján is volt egy fontos kereskedelmi központ, *Trapezunt.* Eredetileg a byzanci császárság része volt, a latin császárság felállításakor azonban függetlenítette magát a Komnenosok mellékágának uralma alatt trapezunti császárság néven. Amikor a tatár hódítás Joniumot megdöntötte, a világkereskedelemnek oly irányt adott, hogy Trapezunt a kelet-nyugati nagy áruforgalom központjába esett s kapuként szolgált mongol földre. A lakosok a nagykereskedelmet idegeneknek engedték át; először a marseille-iek jelentek meg itt a XIII. század közepén, majd sorban a génuaiak, velenceiek, firenzeiek.

A pusztulás

A keleti telepek pusztulásában elsősorban maguk a nyugati kereskedővárosok voltak a bűnösök. A kapzsiság, a vágy lehetőleg minden hasznot maguknak biztosítani, egymással szembeállította ezeket a városokat s alattomos cselszövények, fondorlatok, sőt fegyveres támadások egymás ellen napirenden voltak. Különösen heves volt a küzdelem Velence és Génua között, amely küzdelemben Pisa Velencét támogatta.

Nincs terünk arra, de meg felesleges is, hogy e küzdelmet végigvezessük, csak néhány mozzanatot emelünk ki belőle. Génua és Velence küzdelmét Görögországban a kereskedelem monopolizálásáért már vázoltuk. Keleten szintén heves küzdelmeket vívtak. 1258-ban Velence feldúlta a génuaiak akkoni telepét, mire Génua Tyrusba tette át a konzulátus székhelyét.

A XIII. század végén Génua győzedelmeskedett a velencei hajóhadon s ekkor esett génuai fogságba a híres utazó, Marco Polo is (1295). Nyugaton Génua és Pisa Corsica miatt viszálykodtak s a küzdelem Pisa bukásával végződött (1284). Génua és Velence között szintén nyugaton fejeződött be az évszázados küzdelem Génua megalázásával. (Turini béke 1381.)

A végső csapást a török előnyomulás adta meg a nyugati nemzetek keletre irányuló kereskedelmének.

1453-ban a byzanci császárság megdőlt; a génuaiak elvesztették raktáraikat a Fekete-tenger partján, kiürítették Krímet, az Azovi-tengert; csak Galatában hagyta meg őket II. Mohammed, míg a velenceieket Konstantinápolyból is kiűzte. Velence 1470-ben Negropontét is elvesztette, de a békés Bajazid alatt Konstantinápolyban újra megtelepedett.

A Földközi-tenger biztonságát a török hajók veszélyeztették, az egyetlen Konstantinápolyba vezető keleti szárazföldi út török kézben volt s így másfelé kellett keresni a kelettel való összeköttetést. Ezt a törekvést elősegítette az iránytű feltalálása.

Velencének a középkor végén csak két erődje volt Görögországban: Nauplia és Monembasia, de a XVI. században ezeket is elvesztette. Tanát Timur pusztítása után a velenceiek és génuaiak visszaállították (a XIV. század vége), de mivel Timur tönkretette hátterét, a kipcsaki kánságot, Tana lehanyatlott.

A génuaiak szemefénye Kaffa volt, a konzul székhelye, a feketetengeri gyarmatok központja. Helyzete mind súlyosabb lett, amint a Krím a felbomló kipcsaki kánságtól elszakadva önálló lett, majd mint vazallus beolvadt a török birodalomba s Kaffát fenyegette. Konstantinápoly eleste után a Bosporus nem volt biztos többé, Kaffa lehanyatlott, majd 1475 nyarán Mohammed zsákmánya lett. Soldaját éhség kényszerítette megadásra s Tana is török kézbe került. Trapezunt már a XIV. század második felében hanyatlott, míg 1461-ben II. Mohammed elfoglalta, éppen akkor, mikor a firenzeiek kereskedelmi szerződést kötöttek a császárral.

Az afrikai kereskedelem

Az afrikai tengerparton a nyugati városok Tunis és Magreb mohammedán uralkodóival szerződésre léptek. Az északafrikai kereskedelemben Velence, Pisa, Génua, sőt Ragusa is részesült. Majd a XIII. sz. közepén Marseille, Dél-Franciaország tört előre s az olaszok Észak-Afrikából visszavonultak. Magrebba importáltak európai cikkeket: vadászmadarat, velencei fát, ércet, rudas rezet, ónt, vasat, fegyvert, nemes ércet, ékszereket, gyapjúszövetet, vásznat; selyem-, arany-, ezüst szövött árukat; festékanyagot, parfümöt; francia, spanyol, görög bort (az ottani keresztényeknek), a muranói gyárból velencei üveget, likőrt, vörös sapkát, fezt (a génuaiak). Viszont exportáltak lovat, sózott halat (ú.n. berber sorrát = sózott tinnhal belseje tojással), szattyánbőrt, indigót, sáfrányt, cukrot, datolyát, fügét, sót, timsót, olajat, tunisi, tripolisi szőnyegeket, strucctollakat (a XIII. század végén nyugaton divat a strucctoll s ekkor jelentek meg az első tollforgók a sisakon, azért oly keresett nyugaton), elefántcsontot, Egyiptomból hozott fűszert.

A pisaiaknak Tunisban fallal körülvett szállásuk volt s Almanzor (1186) biztosította személy- és vagyonbiztonságukat, a szabad kereskedelmet. Öt kikötőt jelölt ki nekik: Ceutát, Orant, Bugiát, Tunist, Almeriát. Az első négy a be- és kivitelre, Almeria csak élelem felvételére és hajóik kijavítására volt nyitva számukra.

A XIII. század végén egy konzuluk volt Tunisban, egy Bugiában. Bugia ebben a korban Afrika kereskedelmi és tudományos központjává lett s jómódú pisaiak ott neveltették gyermekeiket. Itt tanult a híres mathematikus, Leonardo Bonacci (Fibonacci) is.

Tunist és Tripolist a firenzeiek is látogatták. Villani János szerint a firenzeiek aranypénzük révén jutottak Tunisban kiváltságos helyzetbe.

A DÉLFRANCIA VÁROSOK

A délfrancia tengerpartról szintén ezen a helyen emlékezünk meg, mivel ez a part a középkorban nem volt Franciaország kiegészítő része. Arles, Marseille pl. tényleges köztársaságok voltak, Montpellier pedig Aragónia tartozéka. Nevezetesek ezek a városok, mert az olasz városokkal versenyre kelve élénk és messze kiterjedő kereskedést űztek. Virágzásuk éppen úgy, mint az olasz városoké, a keresztesháborúk alkalmával kezdődött.

Marseille

Marseille 1117-ben vámmentességet és kiváltságokat élvezett Palesztinában s gazdagságának egyik forrása a zarándokcsapatok átszállítása volt a Szentföldre. Ezt a középkori városok úgy használták ki, mint ma a hajóstársaságok az Amerikába való kivándorlást. *Marseille* kereskedelme is igen élénk volt, kikötője az északi vas lerakóhelye; Itáliába délfrancia gyapjút; burgundi, franche-comtei vásznat Szíriába; Egyiptomba, Magreb piacaira fát, bort, olajat, szappant, montpellier-i posztót szállított. A XIII. században a Manduelektől vezetett híres kereskedőház összeköttetésben állott Nápollyal, a Balearokkal, Akkonnal, Cyprussal, Alexandriával, Bugiával, Orannal, Ceutával, hol fondacója is volt. Franciaország piacain selymet, posztót, vásznat, rabszolgát, bőrt, ércet, fűszert adtak el; Szíriából, Egyiptomból kelet cikkeit szállították nyugatra. Kiváltságaik voltak a görög birodalomban, a jeruzsálemi királyságban, Akkonban, a többi szír kikötőben, míg Alexandriában fondacójuk volt.

Génua kereskedelmi féltékenységből tönkre akarta tenni Marseille-t, de sikertelenül s 1211-ben kénytelen volt elismerni egyenjogúságát.

Marseille-nek, miként Velencének is, volt állami hajóraja, melyet bérbe is adott, de magánosoknak, társaságoknak is voltak hajóik.

Narbonne

Norbonne (Narbona florida = a virágok városa) úgy, mint Marseille, az olasz városok versenytársaként szerepelt keleten. A XII. század végén szerződést kötött Génuával, Pisával s így biztosította forgalmának zavartalanságát. Piacán fűszerek, kasztíliai és aleppói timsó, bagdadi és cyprusi azúr, cinóber, réz, ón, acél, nemes ércek, cukor, rizs, sózott hal, viasz, szappan, kordován, lenvászon, selyem, posztó, üveg, rabszolga voltak a leggyakoribb cikkek. A XIV. század végéig élénk rabszolgakereskedés színhelye volt.[7] Kereskedtek szőlővel, füvekkel, fűszerekkel kevert illatos borral, ami a középkorban igen keresett cikk volt. Különösen Génuával volt élénk kereskedelme, de hajói Angliáig, Egyiptomig jártak. Alexandriában fondacója volt.

Montpellier

A harmadik nevezetes kereskedőváros *Montpellier.*

Montpellier nem fekszik közvetlen a tengerparton (két mértföldre volt a tengertől), ami sok tekintetben előnyére vált, mert a kalózok, főleg a szaracén rablók, kik állandóan veszélyeztették a tengerparti városokat, nem tudtak hozzáférni. A XII. század vége felé világpiac lett, hol mohammedán és keresztény kereskedők találkoztak, a délfrancia kereskedelem központja, nemzetközi árumegállítóhely.

III. Fülöp francia király Nîmes-t és az atyjától alapított Aigues-Mortest akarta Montpellier rovására felvirágoztatni, azért kierőszakolta az olaszoktól, hogy montpellier-i házaikat Nîmes-be helyezzék át (1278). A király biztosította őket, hogy nem fizetnek nagyobb adót, mint Montpellier-ben, váltóasztalokat állíthatnak fel, de uzsoráskodniok nem szabad. Montpellier-t ezért nem tudta letörni Franciaország, sőt a XIV. században állt virágzása tetőpontján. Hatvanöt temploma és 100–120.000 lakosa volt. A jólét az erkölcsökre károsan hatott vissza, úgy annyira, hogy 1367-ben a fényűzést törvényileg kellett szabályozni. Borral, olajjal, posztóval, ezüsttárgyakkal kereskedett. A XII. században már konzulai voltak Palesztinában, Egyiptomban.

Csak 1349-ben vette meg Franciaország a várost, mire virágzása tovább tartott a következő századokban is. I. Ferenc francia király (XVI. század) V. Károlynak ilyen felvilágosítással szolgált országa nevezetes városairól: „Párizs nem város, hanem egy világ; Toulouse, Lyon, Bordeaux és Rouen igen tiszteletreméltók, de Montpellier mind felülmúlja őket”.

A PYRENEUSI-FÉLSZIGET

A Pyreneusi-félsziget a középkorban két részre oszlott: északi részén keresztény államok alakultak, déli része a mórok birtokában volt. Amazok folyton terjeszkedtek a félsziget északnyugati csücskéből dél felé, emezek folyton kisebb területre szorultak vissza. A IX. század folyamán még a Pyreneusi-félsziget nagyobb részén kívül az arabok kezében volt *Szardínia,* Szicília, Corsica és Málta is.

A Pyreneusi-félszigeten nemcsak a szellemi kultúra, a művészet virult és hozott létre örök időkre szóló alkotásokat, hanem az anyagi kultúra is.

Arab terület

Az araboktól lakott területeken a földmívelés, ipar és kereskedelem magas fokon állt. Pálma-, füge-, narancs-, eper-, olajfa mellett rizs- és cukornádvetések, gyapot-, szőlőültetvények virultak mindenfelé, bányái pedig aranyat, ezüstöt, vasat, ólmot szolgáltattak. A malagai és bejai rubinbányák igen híresek voltak, Karthagenában ametiszt volt található. Vas- és acélgyáraik – főleg Granadában és Toledóban – világhírnek örvendettek; selyem- és gyapjúgyártmányaik, porcellánjaik, fayance- és papírcikkeik, Cordova festett bőrárui mindenütt ismertek voltak. A mórok nevéhez fűződik a vászonpapír feltalálása is.

A mórok kereskedelme élénk volt. Kiviteli cikkeik: nyers selyem- és gyapjúgyártmányok, olaj, cukor, higany, vas, fűszerek, fegyver; bevittek luxuscikkeket s élénk kereskedést űztek a görög rabszolgákkal. Kikötőik: Almeria,[8] Malaga, Cadix, Sevilla.

Keresztény terület

A keresztény országok közül különösen Aragónia tűnt ki és itt is *Barcelona.* Magában az országban kevés volt a forgalom. Két fővonal volt forgalmasabb: az egyik a nyugati Pyreneusokon át S. Jago di Compostellába, a másik Leontól délre indult ki és Madrid-Toledo-Malaga-Sevilla-Granadának ment.

Mikor a harcok szüneteltek, a keresztény államok összeköttetésben álltak a mórokkal is. Idő folytán erős forgalom fejlődött ki Bretagne-val, a Loire-torkolattal, Angliával. A spanyol kikötőket hansa-hajók ritkán keresték fel, ellenben gyakrabban fordultak meg spanyol és portugál hajók Észak-Franciaország és Németalföld kikötőiben.

A középkor folyamán az aragon tengerészet és legénység jutott legnagyobb hírnévre az olasz mellett a Földközi-tengeren.

Barcelona a III. kereszteshadjárat előtt nem játszott nagyobb szerepet. 985-ben Almanzor feldúlta a várost, lakóit legyilkolta vagy rabszolgákul eladta, de grófjai segítségével hamar lábra állt és fontos tényező lett a kereskedelemben. Benjamin Tudela kis, de csinos városnak mondja Barcelonát, melyet idegen kereskedők látogatnak. A XII. században megnyitotta kikötőjét a pisai és génuai hajóknak, ez államok ügynökségeket állítottak fel; e városok példáját csakhamar mások követték s Barcelona forgalma folyton emelkedett. Szerződést kötött a keresztény és mór uralkodókkal, kereskedett Marokkóval, Tunissal, Görögországgal, Kis-Ázsiával. Andronikos görög császár 1290-ben ki- és beviteli engedélyt adott a város lakóinak háromszázalékos vám lefizetése mellett. Nem törődve a pápai tilalommal, Egyiptom szultánjával kereskedelmi szerződést kötött s Alexandriában fondacót szerzett. Mikor Aragon Péter elfoglalta Anjou Károlytól Szicíliát, Barcelona a szigeten telepeket létesített s élénk kereskedést űzött a levantei árukat kicserélve selyemmel és gabonával. 1313-ban a katalonok Moreában is megtelepedtek, Cyprusban, Rodusban is kiváltságokat szereztek s árucsarnokokat állítottak fel. A szárazföldi kereskedelem is virágzó volt; Barcelona kereskedői Beaucaire, Troyes, Montpellier vásárait látogatták, az utóbbit főleg 1203 óta, mikor II. Pedro aragon király Mária kezével a város birtokába jutott. Mint bankárok is kiválók voltak, míg iparuk jelentéktelen volt.

A félsziget keresztényei évszázadokon át szinte állandó keresztesháborút viseltek a mórok ellen, így sok hadifogoly került a kezükbe s ez élénk rabszolgakereskedésre vezetett.

A katalon tengerészek a XV. században felfedező utakra indultak s kereskedelmük terét mindinkább terjesztették. 1375-ben egy mallorcai tengerész világatlaszt készített, melyen a Földközi-tenger medencéje bámulatos pontosan volt feltüntetve.

A földközi-tengeri hajózás

A Földközi-tengeren közlekedő hajókat általában három csoportra oszthatjuk: 1. *Neve* (usseria) a háborúban mint szállítóhajó szerepelt, körülbelül 360 embert és 50 lovat tudott befogadni. Merülése 3–3 ½ méter. A rakományüregen kívül kajütök is voltak rajta, 5–7 vitorlát tehettek rá s így nagyobb sebességgel mehetett, mint a gálya. 2. A gálya és 3. galeone hadi- és szállítóhajó. Rendesen két evezősor volt rajta, hajótestük széles, mert a 100–200 evezősből 1–1 evezőnél 2–6 ember ült. Később hadicélból erődszerű elő- és hátsórészt építettek rá. Így nélkülözhetetlenné vált a két árbocra húzott 2–3 latinvitorla, hogy gyorsabban haladjon. Fedélzetén 1000–1500 személy is eltért. A marseille-i szabályzatban (statútum) egészen közönséges az 1000 utast befogadó hajó. Az a hajó, melyen IX. Lajos visszatért, a király környezetén kívül még 1000 zarándokot hozott nyugatra. Berni Jakab zarándok egy Lajazzóból érkező hajót látott kikötni, melyen 1500 zarándok

volt. 1192-ben öt velencei hajó mindenike 1400 harcost vitt Konstantinápolyból Velencébe. A velencei nagy gályák közt voltak 175 láb hosszúak, míg a könnyű gálya hosszúsága nem volt több 135 lábnál. Amazt szállításra használták s csak két vitorlája volt, emezt harcra s három vitorlával volt ellátva. A kereskedelmi hajók általában kevésbé voltak karcsúk, gömbölyű oldalúak s nem evező, hanem vitorla segélyével haladtak. A hajók vetőgépekkel voltak felszerelve, a vitorla a Földközi-tengeren gyapotvászonból, az óceán és La Manche vizein kendervászonból készült.

Velence hajógyártása nevezetes volt; velencei hajóácsok szállítottak IX. Lajosnak egy hajót (1268), mely 35 méter hosszú, 12,6 méter széles volt. A katalon teherszállítók közt 420–630 tonnások is voltak. A kis könnyű vitorlások 80 utast vittek, főleg zarándokoknak voltak alkalmasak, mert gyorsjáratúak voltak.

Kezdetben a hajózásban visszaesés volt az ókorhoz viszonyítva, mert nem mertek a sík tengernek nekivágni, csak a part mellett haladtak. Csak az iránytű használata tette merészebbekké a hajósokat.

Ami az úttartamot illeti, egy pár adattal szolgálunk annak megvilágítására. A XII. században Marseille–Akkon között az út 15 nap és 15 éj, Almeria–Alexandria 36 nap, nagyrészt Afrika északi partjai mentén. Átlagos napi teljesítmény 16 mérföld.

III. fejezet

A NYUGATI ORSZÁGOK

PORTUGÁLIA[9]

Portugália a középkorban nem tudott Spanyolországgal versenyezni. Csak a XIV. században lendült fel, amikor megkezdődtek a felfedező célzatú hajózások. Ekkor kezdődött az Angliával való kereskedelem is és kereskedői I. Eduardtól már kiváltságlevelet (charta mercatoria) kaptak. János király (1383–1433) elfoglalta Ceutát, Afrika kulcsát; fia, Tengerész Henrik úgy érezte, hogy Portugáliának a tengeren kell keresni szerencséjét s minden áron Afrika körülhajózásával akart elérni Indiába, hogy kikapcsolva a muzulmánok és az olasz városok közvetítő kereskedelmét, a közvetlen forrásból merítsen s hazáját ez úton naggyá tegye. Tengerészei a XV. század első tizedeiben felfedezték a kis Porto Santot, majd Madeira szigetét (1419). A sziget őserdőit felgyújtották s a termény talajba Cyprusból hozott szőlőtőkéket s szicíliai cukornádat ültettek s mindkettő gazdagon fizetett. Felfedező útjokban bukkantak a Kanári- és Azori-szigetekre, Gilianez körülhajózta a Cap Nont, mely Bojador nevet nyert (1433).

Most már tovább haladhattak a veszélyes hegyfok megkerülése után az afrikai nyugati partok mentén, érintették Guineát, honnan főleg aranyat és elefántcsontot hoztak.

Henrik herceg halála (1463) egy időre megakasztotta s felfedező tevékenységet, míg II. János király újra magáévá tette az eszmét. Diaz Bertalan elérte a Jóreménység-fokát s Emmánuel király uralkodása alatt Vasco de Gama végre valóra váltotta a merész álmot, melyhez a kis Portugália oly makacsul ragaszkodott s 1498-ban Kalikutban India földjét érintette.

Liszabon már a XIV. század közepén fontos kereskedelmi pont volt, mely évenként több mint 12.000 tonna belföldi bort exportált. 1358-ban Flandriával oly élénk volt a kereskedés, hogy a portugálok jogot kaptak Bruges-ben börzét felállítani. Igazi virágzásra azonban csak az indiai út felfedezésével emelkedett, amikor a nemzetközi kereskedelem központja lett. Ez azonban már az újkor kezdetére esett.

A frank birodalom kereskedelme lassan fejlődött. Először három ellenséges államalakulat jött létre a római provincia helyén: a nyugati gót, burgund és a frank. A frank később felszívta magába ezen államalakulatokat, de a kereskedelmi élet nem indulhatott meg, mert hiányzott a megfelelő szervezés és az utak jókarbantartása. A zsidók és szírek voltak a kereskedelmi élet megindítói, a zsidók mint kereskedők részesültek királyi védelemben s őmiattuk tették a vásárt szombatról vasárnapra (Doren).

Nagy Károly felismerte a kereskedelem és ipar jelentőségét a nemzet életében s rajta volt, hogy előmozdítsa az utak, hidak építésével, az utak biztosításával s a városi élet fejlesztésével. Az ő korában tűntek fel az első kereskedelmi és ipari központok, amelyek száma főleg a XI. századtól rohamosan gyarapodott.

Már a Meroving-korban kitűnt kereskedelmével a Szajna medence. Főleg *Párizs* játszott fontosabb szerepet, amit földrajzi helyzetének köszönhetett. A hajózható Szajna mentén egy nagyobb és több kisebb szigeten épült fel; biztosított hely volt és a Marne és Oise termékeny vidékekkel kötötték össze. *Toulouse* a nyugati gót birodalom fővárosa, majd Toulouse grófság központja, a XIII. századig virágzó város volt, amit termékeny vidékének és fejlett szövőiparának köszönhetett.

A kereszteshadjáratokkal a tengeri kereskedelem fejlődésnek indult, Toulouse lehanyatlott s a tengerparti városok indultak virágzásnak. *Bordeaux-t* az angol királyok mint aquitán hercegek minden eszközzel fejlesztették s e város csakhamar magához ragadta a Garonne-vidék gazdasági erejét és kereskedelmi tevékenységét. A Gironde-ban, közel a termékeny folyómedencéhez, a kereskedelmi központok előnyét élvezte. Az orleans-i és anjou-i borokkal, touraine-i gyümölccsel, berny-i gyapjúval, lavali és bretagne-i vászonnal, szárított és füstölt hallal, sóval széleskörű kereskedelmet folytatott. Szüret után egész flották indultak borrakománnyal Angliába. Összeköttetésben állt Kasztíliával, Portugáliával, Dániával és Németországgal is, az angolok pedig 1204-től kezdve az elvesztett Normandia helyett Bordeaux-n át vitték ki a burgundi bort. *Nantes, Clermont, Besançon* szintén erős fejlődésnek indultak; *La Rochelle* a XIII. században élénk, gazdag város volt. *Rouen* kikötője 5–600 tonnás hajókat fogadott be kikötőjébe. Északról gyapjút, halat, ércet kapott, Norvégia vadászsólymot szállított neki, míg maga Rouen bort szállított ki.

Nagy csapás volt Franciaországra, hogy évszázadokon át idegen terület volt az ország földközitengeri partvidéke s így Franciaország közvetlenül nem tudott kijutni a tengerre. Amikor Alsó-Languedoc a francia királyok birtokába jutott, még mindig nem volt kikötőjük. Ez indította arra IX. Lajost, hogy megvegye *Aigues-Mortes* falut Psalmodi apátságtól. Itt kikötőt építte-

tett s már 1248-ban innen indult ki flottája a kereszteshadjáratra. A kikötő meglehetősen védett, mert a hajó csak a tavakon át ásott 8 km-es csatornán át tud oda bejutni.

IX. Lajos utódai, III. és IV. Fülöp Aigues-Mortes-be akarták központosítani az egész földközi-tengeri kereskedelmet, főleg az idegen uralom alatt álló Montpellier rovására. E célból kiadták a rendeletet, hogyha a tour de Constance őre észreveszi egy hajó vitorláját, rögtön fújjon a kürtjébe, mire egy mindig útra kész evezősbárka megy a hajó elé, kényszeríti, hogy a kikötőbe térjen s livre-nként 1 dénár vámot fizessen. Ezért a hajók inkább éjjel jöttek erre. V. Károly idejében Aigues-Mortes már hanyatlásnak indult s Montpellier, mely ekkor már a francia koronához tartozott, visszakapta régi fényét.

A francia kereskedelem a XIII. században lendült fel igazán, mikor a letelepedett olaszok utódai elfranciásodtak s a francia befolyás is széles körre terjedt ki, hiszen Cyprusban a Lusignanok, a görög birodalomban a francia kézben levő területek, Rhodusban a kereszteslovagok a francia befolyás hordozói voltak.

Magában az országban a kereskedelem biztosítását tekintették főcélnak. VI. Fülöp óta a vásári kíséretet az egész országra és az idegenekre is kiterjesztették, ha Carcassonon, Aigues-Mortes-on, Beaucairen vagy Mâconon át vonultak. A kereskedelem érdekében a király hozzájárulása nélkül behozott vámokat eltörölték s a fennmaradtakat ki kellett akasztani minden hivatalban, hogy a visszaéléseknek elejét vegyék. A folyókat iparkodtak hajózhatóvá tenni. A francia királyok a külföldi uralkodókkal kölcsönös kereskedelmi szerződéseket kötöttek, így III. Fülöp a tunisi emírrel (1270), IV. Károly az egyiptomi szultánnal, VI. Károly pedig Tamerlannal lépett összeköttetésbe.

A százéves háború alatt a belső rend felfordult, ami gátlólag befolyásolta a kereskedelmet. IV. Károly alatt még szerencsétlenebbek lettek a viszonyok, mert a polgárháború lehetetlenné tette a békés munkát.

VII. Károlynak és XI. Lajosnak a nevéhez fűződik a kereskedelem újjászervezése, XI. Lajoséhoz az ország területének helyreállítása és erős királyi hatalom alapítása. Most már keleten nem Narbonne, Marseille konzulai, hanem Franciaország konzulai működtek. A kereskedelem élénkítését célozták az országos vásárok; XI. Lajosnak 76 rendelete maradt fent, melyek vásáralapításról intézkednek. Lajos nagyvonalú kereskedelmi politikájának hatása csakhamar mutatkozott is. Pl. Lyon fekvése kitűnő; közel a Rhônehoz, Földközi-tengerhez, Itália és Németország szomszédságában, egyedül Flandriától esett távol, de ennek is megvolt az az előnye, hogy a flamandok nem csináltak a francia árunak konkurrenciát. VII. Károly erőlködése dacára nem tudtak felvirágozni Lyon vásárai, míg a genfiek igen látogatottak voltak. XI. Lajos 1463-ban négy 15 napos vásárt rendelt Lyonban, az árukat felmentette a beviteli vám és a livre-nként fizetendő 12 dénár adó alól s az ide-

gen kereskedőket megoltalmazta minden zaklatástól. Ennél még fontosabb, hogy a francia kereskedőket eltiltotta a genfi vásár látogatásától. Az eredmény nem maradt el: a genfi vásár lehanyatlott, a lyoni felvirágzott.

XI. Lajos halála után a tours-i gyűlés a gyűlölt király intézkedéseit iparkodott megsemmisíteni, így a kereskedelmieket is.

Az áruk között elsősorban a keletiekről kell megemlékeznünk. A zarándoklatok és keresztesháborúk révén a franciák megismerkedtek kelet kincseivel s meggyőződtek arról, hogy a kapzsi szír és zsidó kereskedők menynyire visszaéltek a kereskedelem monopolizálásával és mennyire kiszipolyozták a népet; másrészt kelet fényűzése, Konstantinápoly fénye utánzásra csábította őket; kívánkoztak a keleti szövetek, szőnyegek, drágakövek után, de olcsón akartak ehhez hozzájutni, azért a zsidók és szírek kiszorításával francia kereskedők vállalkoztak kelet cikkeinek közvetítésére. Így virágzott fel a tengeri kereskedelem. Nem vetették meg azonban nyugat cikkeit sem. Gyapjút, ólmot, rezet, ónt Angliából, Spanyolországból, sózott halat Flandriából szállították s csereérték gyanánt bordeaux-i és roueni bort adtak. A fényűzés terjedésével finom flandriai és brabanti posztót, spanyol kordovánt, északafrikai szőrméket és finom német vásznat importáltak. Timsót Kasztíliából, Görögországból, Észak-Afrikából szereztek.

A külső kereskedelem felvirágoztatásában az olaszoknak volt nagy érdemük. 1292-ben Párisban 30 olasz társaság volt, majdnem annyi Nîmes-ben.

Ipar

Kezdetben az ipar teljesen fejletlen volt s eltekintve azon cikkektől, melyeket a háziipar elő tudott állítani, úgyszólván mindent importálni kellett. Így például Nagy Károly korában *fríz-posztóról* olvasunk, mint kedvelt és keresett cikkről.

A fríz posztó hazáját némelyek Angliában, mások Flandriában (Pirenne) keresik. Mindkét esetben a frízek, mint közvetítők, adták neki a nevet. Vannak, akik a frízeket tartják gyártóknak. Tényleg a frízek dúsfüvű vidékükön rengeteg juhot tenyésztettek, amelyek gyapját bizonyára igen régen feldolgozták (pallia fresonica), ez azonban durva posztó volt, melyet csuhának és parasztruhának használtak. Ezzel szemben a IX. század írói a fríz posztót finom minőségűnek írják le, hiszen Nagy Károly ruhája is fríz posztóból készült s ebből küldött ajándékba Harun al-Rasidnak is. Valószínű tehát, hogy a frízek nem a háziiparuk szőtte durva posztót exportálták, hanem talán a flamandokét. Igaz, hogy a flamm iparról csak a XI. századtól van tudomásunk, okunk van feltételezni, [de] hogy sokkal régibb volt. A fríz posztószövés egészen a XII. századig primitív marad.

Idővel azonban a francia hazai ipar kiszorította a fríz posztót. Gyapjút részint külföldről hoztak be, részint a hazait dolgozták fel.

A XIV. században a királyok már tudatosan védelmezték a francia posztóipart, amennyiben eltiltották a gyapjúnak, nyíratlan, festetlen posztónak kivitelét és sikerült is nekik ezt az iparágat felvirágoztatni. A posztógyártás székhelyei: Troyes, Châlons, Rheims, Provins, Sens, Vitry, S. Dizier Champagne-ban; Pontoise, St. Denys, Párizs, Lagny, Senlis, Chartes Isle-de-France-ban és Chartainben; Rouen, Louviers, Bernay en Ouche Normandiában; St. Quentin, Aubenton, Amiens, Abbeville Picardiában. Ezeken kívül híresek voltak Carcassone és Toulouse gyárai. Roussillon, Perpignan 350 szövőmestere nagyrészt firenzei kereskedőknek dolgozott. Főleg skarlát, azúrkék és rózsaszínű posztót készítettek. A festés is virágzott; a karmazsint, kékberzsenyt és pirosító buzért használták festőanyagul. Narbonne festőműhelyei különösen híresek voltak.

A selyemszövet XI. Lajos korában lendült fel. Olasz menekültek fejlesztették ezt ki Lyonban, hol a király gyárat alapított (1466) s itt arany-, ezüst-, selyemszöveteket készítettek. 1470-ben az idősebb Jean Briçonnet-t megbízta a tours-i gyár szervezésével, mely nemsokára vetélkedett Velencével, Firenzével. Görögországból aranysodronykészítőket, Flandriából, Arras-ból szőnyegszövőket, Itáliából festőiparosokat hívott be, hogy ez iparágakat meghonosítsa Franciaországban.

Languedoc-ban gyapjú- és gyapotkelméket és bőrmunkákat állítottak elő.

Gabonakereskedelem

Franciaország a korai középkorban mezőgazdasági állam volt, de kereskedőileg szervezett gabonacseréről nem lehet szó. Nagy Károly figyelmét ez sem kerülte el s a gabona forgalmát iparkodott előmozdítani. Eltiltotta, hogy valaki a lábon álló gabonát megvegye azon célból, hogy drágábban adja tovább. A 793-iki éhínség hatása alatt a frankfurti zsinat szabályozta a zab, árpa, rozs, búza eladási árát 1, 2, 3, 4 dénárra új modiusát. A 806-iki drágaság miatt az árak felszöktek 2, 3, 4, 6 dénárra. A gabonakereskedelem szervezetlensége miatt a középkorban gyakori volt az éhínség, jó termés esetén pedig a termelő nem tudta értékesíteni gabonáját. Évszázadok múlva városilag szervezték a gabonakereskedelmet, de ezzel is sok visszaélést űztek, mert tartomány tartomány előtt elzárta a határt. IX. Lajos koráig ezt a baillik és szenesálok saját belátásuk szerint megtehették, de Lajos megszorította ezt a jogukat.

Franciaország a XV. század végén gazdaságilag erős virágzásnak indult.

A VÁSÁROK

A vásárok, mint minden állam gazdasági életében, Franciaországban is fontos szerepet töltöttek be.

Két századon keresztül a *champagne-iak* voltak Franciaország leghíresebb és leglátogatottabb vásárai. A champagne-i messék észak és dél, kelet és nyugat kereskedőinek találkozóhelye voltak. Már a XII. században virágzottak s a XIII. században elérték fejlődésük tetőpontját. Európa szívében félút az Északi- és Földközi-tengertől, a Marne és a Szajna útján összeköttetésben a La Manche-val, keleti és északi határával szomszédos lévén Németországgal, Champagne központi fekvésű volt.

Grófjai józan politikát folytattak, nem zsarolták és zaklatták a kereskedőket s gondoskodtak a közbiztonságról. Azokkal szemben, akik a vásárbékét megsértették, a grófok megtorló eszközt alkalmaztak, így az olasz városok ellen és egy alkalommal IV. Frigyes lotharingiai herceg ellen is, kinek szolgája bántalmazott egy olasz kereskedőt. Tizennyolc évig tartott ez a viszály, míg végre Raoul, Frigyes utóda, megtérítette a kereskedőtől kizsarolt 1000 tours-i livre-t.

A vásári joghatóság és főfelügyelet két főhivatalnok kezében volt; ezek mellett egy kancellár volt megfelelő segédszemélyzettel, jegyzőkkel – kik a szerződéseket készítették s mérsékelt díjért a vásári pecséttel megpecsételték –, a rendre felügyelő rendőrséggel, pénzbeszedőkkel, mázsálókkal, mérőkkel stb.

A messék székhelyei Troyes, Provins, Bar-sur-Aube és Lagny. A lagny-i vásár január 2-án kezdődött, a bar-sur-aube-i bőjt közepe előtti kedden, a provins-i áldozócsütörtök előtti kedden, a troyes-i szent János vásár (foire chaude) július első két hetében, a st. Remy (foire froide) november 2-án, a provins-i alsóvárosi st. Ayoul vásár szeptember 14-én. Mivel e vásárok 10–11 hétig is eltartottak, a Champagne-ban majdnem egész éven át vásár volt.

A vásári jövedelem – leszámítva a lagny-it, mely szent Péter apátjáé és st. Ayoul-it, mely az apátság szerzeteseié volt – a champagne-i grófot illeti meg. Ilyen jövedelmek: a ki- és belépési jog, a forgalom, rőfölés, mázsálás, kirakás, pecsételés joga s különös adók a zsidókra és a lombardokra.

A két legfontosabb vásár a provins-i májusi és troyes-i szent János vásár. A kereskedők rendesen csoportban mentek egy kapitány vezetése alatt, ezt bizonyos városokban, pl. Montpellier-ben a község konzulai nevezték ki. Az olasz kereskedőknek egy rektoruk volt, olyan főkonzulféle, ki képviselte őket a grófnál, felettük joghatóságot gyakorolt, aláírta a francia városokkal és seigneurökkel kötött kereskedelmi szerződéseket. Rendesen minden községnek volt a városban háza, ellátva boltokkal, istállókkal, raktárakkal, amelyek eladásra is szolgáltak. Provins-ban a raktárak óriási pincék, melyek többemeletesek s az egész felsőváros alatt elhúzódtak, egymással közlekedésben állottak s földalatti várost képeztek utcákkal, keresztutakkal.

A vásár nem volt bizonyos térre központosítva, hanem kiterjedt az egész városra vagy legalább egy negyedre. A vásár határa gondosan meg volt állapítva, mert odáig terjedtek a vásári kiváltságok.

Minden vásár nyolc első napját belépti vagy szabadnapoknak nevezték s ezeket kipakolás és berendezésre szentelték. Az igazi piac csak a kilencedik napon kezdődött. A boltok napkeletkor harangjelre nyíltak és napnyugtakor zárták őket. Ha végigmegyünk az utcákon, mindenütt sok nyelven beszélő, hatalmas tolongó tömeget látunk, amely az oszlopos keleti bazárokra emlékeztető galériákban nézgelődik. A kereskedőkön kívül házalókat és élelmet áruló parasztokat is látunk. Itt-ott egy-egy fényes öltözetű földesúr látható családjával, amint fitymálja az árukat, hogy olcsóbban megkaphassa. De nem maradnak el a vásárral járó mulatságok sem. Itt egy zsonglőr kintornával kísérve magát; Rutebeuff valamely fabliau-ját vagy Marie de France valamely dalát adja elő. Amott egy szemfényvesztő, ki kiabálva, trombitálva csődíti oda a közönséget, hogy erejét, majmát, vagy betanított kutyáját mutogassa (Bourquelot). A gyalogos és lovas rendőröknek néha nehéz dolguk volt a rendet fenntartani a kavargó tömegben. Ha leszállott az est s a fáklyásoktól kísért trombitások elfújták a takarodót, előbújtak a csavargók, részegek, tolvajok, koldusok, züllött alakok, kiknek találkozója a vásár s még több gondot adtak a rendőrségnek, mint a nappali óriási tömeg.

A XIII. században az igazi vásár csak 22 napig tartott, melyből az első 10 nap neve posztós napok (jours de draps).

Textiláruk

A gyapjúszövők társulatot alakítottak az angol gyapjúval való kereskedésre, a posztókészítésre és eladásra. Megegyeztek, hogy posztójukat champagne-i rőfre árulják, megjelennek a vásárokon, nem adják el kivitelre nagyban áruikat s nem viszik azokat más piacra, csak miután kirakták egy champagne-in. A vásáron feltalálható volt a languedoci, luccai, bázeli, augsburgi posztó. A posztó rőfje (körülbelül fél méter) 10–15 sou, a selyem 24 sou-tól három livre-ig.

Azonban nem a posztó volt az egyedüli textiláru a posztóvásáron, mellette amiens-i, reimsi, arrasi, lille-i szőnyegek, levantei, olasz, spanyol, languedoci karton, indiai musselin, génuai selyem, valamint velencei, lombard, luccai, keleti, flamand, champagne-i, normand, burgund, sváb, bajor vászon is eladásra került.[10] Az olasz, ha francia szövetet vett, lemérette, a céh pecsétjével lepecsételve s egy jegyzékkel – mely jelezte nagyságát, árát, származását, a készítő nevét – ellátva s dupla vászonba vagy nemezbe pakolva szállította haza. Egy bála 10–12 darabot foglalt magában.

A tizedik nap estéjén a posztóvásár megnyitása után a rendőrök végigfutottak az utcán e kiáltással: hare, hare! (Régi német haran = kiáltani.) A posztók erre eltűntek a kirakatokból s másnap kezdődött a kordovánbőrvásár és a szőrméké. Megjelentek a híres spanyol és marokkói bőrök, melyet több-kevesebb szerencsével utánoztak Pisában, Flandriában, a Champagne-ban, Németországban, a német és keleti szőrmék, melyeket a hansa a novgorodi vásáron szerzett be vagy Ázsia távoli vidékeiről kerültek nyugatra.

A posztó- és kordovánvásárral egyidőben volt a fűszer-, indigó-, pasztell-, buzér-, sáfrány-, timsó-, viasz-, faggyú-, só-, nyersselyem-, kender stb. árusítás is. Ez 12 nappal zárult a posztóhare után, a kordovánvásár zárását követő napon. A ló- és állatvásár a végleges zárásig tartott. Az utolsó periódusban, vagyis a hare-t követő négy héten a pénzváltók vitték a főszerepet. Provins-ben a felsővárosban állították fel asztalaikat a kastély terén, melyet váltó-térnek is neveztek, Troyes-ban a váltók utcájában (rue des Changes), nem messze a szent János-templomtól.

Négy hét múlva bezárták a váltók boltjaikat. A kereskedőknek még 15 napot engedtek a fizetések rendezésére s arra, hogy kötelezvényeikre a vásár pecsétjét rátétethessék.[11]

A champagne-i piacok a XIV. század elején kezdtek hanyatlani, amikor Navarrai Janka, Szép Fülöp neje, champagne-i grófnő halála után Champagne királyi birtok lett (1304). A francia királyok háborúi a grófokkal és a flamand polgárokkal már előbb is zavarták a kereskedelmet, ehhez járult most a királyok zaklatása, ami arra bírta az olasz és német kereskedőket, hogy megteremtsék Flandriával a direkt összeköttetést a tengeren, illetőleg a Rajnán. 1296-ban a firenzeiek már a közelebbi Lyont látogatták, lassanként a többi olasz is követte példájukat s Lyon egyre emelkedett, míg Champagne süllyedt. 1312-ben az első velencei gálya kikötött Anvers-ban, 1318-ban Brugesszel kereskedelmi szerződés jött létre s 1325-től évente 15 hajónyi flotta ment Flandriába és Angliába. Ez a champagne-i vásárok pusztulásához vezetett. Hiába iparkodtak most a királyok kedvezményekkel odacsalogatni a kereskedőket, ez többé nem sikerült. A százéves háború meghozta a végleges bukást.

A champagne-i vásárokon kívül volt Franciaországnak még számos városa, amelyek ugyan fontosságban nem versenyezhettek a champagne-iakkal, de mindamellett nagyforgalmúak voltak. Így Párizsnak három vására volt: St. Ladre, St. Germain des Prés és Lendit. A két első 17 napig tartott; ezalatt az idő alatt bizonyos testületek (váltók, bőrkereskedők, nyergesek stb.) kötelesek voltak bezárni boltjaikat s a vásár tartama alatt az árucsarnokban árulni.

A st. denys-i apátság vására, a Lendit-vásár, amelyet a st. denys-i síkon tartottak meg, Barnabástól szent Jánosig (június 11–24) tartott. Ez volt a legrégibb és leghíresebb a párizsi vásárok közt. Évente a párizsi püspök nyitotta meg a vásárt. Mindent árultak itt a lovaktól és ekéktől a szőnyegekig, ezüstedényekig és a pergamentig. Ez utóbbit csak akkor lehetett árusítani, mikor a párizsi egyetem rektora biztosította az intézet ellátását és megadta az engedélyt az árusításra. Ő is megjelent évenkint a vásáron nagy pompával, kísérve a nemzetenkint tömörült diákságtól, hogy résztvegyen a megnyitáson. Természetesen diákcsínyekben nem volt hiány.

Már Fülöp Augustus építtetett árucsarnokokat, amelyek bazárokhoz hasonlítottak s e csarnokok száma mindig szaporodott. A szatócsok, takácsok, posztósok, vászonkereskedők fedett árubódékkal és nagy raktárral rendelkeztek. Szent Lajos idejében a halpiac két fedett csarnokkal volt ellátva. A gabonát, lisztet, kenyeret nyitott téren árulták, mely tér körül volt véve az idegen posztókereskedők bódéitól.

A párizsi vásár mozgalmas képet nyújtott. Napkelte előtt kocsik, szamarak, lovak hosszú sora kosarakkal megrakva, parasztok vezetése alatt a kapuk előtt ácsorgott. Reggel a külvárosok népe főzelékfélékkel, gyümölccsel iparkodott a vásártér felé. Amint felkelt a nap, a mozgókereskedők megindultak s kiabálva kínálgatták cikkeiket (szárnyas, friss és sózott hús, tojás, méz, gesztenye, dió); a cukrászok lepénnyel, meleg süteményekkel jártak körül; a szatócsok kenyeret, sót árultak; a molnárok végigfutottak az utcákon s kiabálva kértek őrölni valót; ott serénykedtek a ruhaárusok, zsibárusok, továbbá hátukon maroknyi szénával a szénaközvetítők, kik a takarmány árat és eladási helyét kiabálták. Másutt közkikiáltók gyűjtötték maguk köré a közönséget. Ezek a kikiáltók az újságot helyettesítették, Párizsban volt testületük. Itt árumintákkal ellátott egyének, ott boroskancsót vivő kereskedők voltak láthatók, kik az edény tartalmát kóstoltatták a járó-kelőkkel. Ezek a kereskedők és ügynökök megálltak az utcasarkokon s kikiáltották, hogy az általuk ajánlott cikk hol és milyen áron kapható. Akik boltban árultak, szintén hangosan dicsérték árujokat és hívogatták a vevőket. Csak a nagykereskedő és váltó volt csendes.

A többi városban is fedett árucsarnokok álltak a kereskedők rendelkezésére.

A nevezetes vásárok közé tartozott a XIII. század előtt alapított *beaucaire-i* is, amely versenyzett a párizsival. Fekvése kiváló: a Rhône-nál, közel Aigues-Mortes-hoz és Marseille-hez, az átjáró útnál, mely összeköti a Földközi-tengert Észak-Franciaországgal, Flandriával, Angliával, Nyugat-Németországgal. Már 1250-ben találkozóhelye volt a vásár a barcelonai, génuai, velencei, konstantinápolyi és arab kereskedőknek.

Németalföld, a középkorban Európának leggazdagabb tartománya, gazdaságát virágzó iparának és kereskedelmének köszönhette. Különösen két iparágat kell kiemelnünk, mint amelyek Németalföldön nagy tökéletességre jutottak: a posztókészítést és a rézművességet.

A posztókészítés a középkor legfontosabb iparága, mert a gyapjúszövetek használata elterjedtebb volt, mint ma s az elismert jóminőségű gyártmányok aránylag kevés helyen voltak központosítva (Flandria, Brabant, Toscana stb.), míg a többi ország bevitelre szorult.

Flamand ipar

A posztóipar hazája *Flandria* volt. A flamand posztókészítés már a XII. században virágzó volt s eredetét valószínűleg visszavihetjük a középkor első századaiba, sőt némelyek szerint a római textilipar folytatásának kell tekintenünk a flamandot. Jó posztót másutt is készítettek, de a flamand iparos felülmúlta az idegent ízlésben és művészi érzékben. Gyönyörű, arannyal átszőtt selyemszöveteket és művészi szőnyegeket állítottak elő. Londonban az ötvöscéh nagy termét Flandriában készített szőnyegek díszítették, amelyeken a mester szent Dunstan élettörténetét jelenítette meg.

Az olaszok is elismerték a flamandok fölényét a szövőiparban mint Ariosto soraiból is kitűnik:

E per stanze reali un paramento
D'oro e di seta in Fiandra lavorato.[12]

A XII. századtól kezdve Ypres, Gand és Bruges (Brügge) Flandria három nagy posztókészítővárosa, de nevezetes Malines is. Bruges a középkor vége felé a politikai viszonyok következtében hanyatlásnak indult; sok iparos átköltözött belőle Anvers-be (Antwerpen), úgy hogy a XIV. század óta különben is nevezetes iparűzőváros ennek következtében átvette Bruges-től a vezetőszerepet. Csatornái, börzéje – a londoni modellje –, az árucikkek befogadására szolgáló nagyszerű épületei jelezték fényét.

Ypres már a XIV. század végén hanyatlásnak indult, ami az angol gyapjúszövés és a szomszédos helységek konkurrenciájának volt a következménye. 1445-ben a hatóság panaszkodik, hogy „az angol posztóipar megöli a városét, a kereskedelem megsemmisült, a házak lakatlanok és romba dőlnek". A takácsok kivándoroltak vagy tönkrementek s míg a XV. század elején 3–4000 mesterember volt Ypres-ben, a század végén állítólag csak 25–30 maradt.

A németalföldi iparcikkek közül kiemelendők még a *valenciennes-i* csipkék, melyek a XI. század óta világhírűek voltak s virágzó volt *Dinant-ban* a rézművesség.

Dinant

Dinant virágkora a XII–XIV. század. Sárgaréziparcikkei (fazekak, katlanok, gyertyatartók), melyeket a francia nyelv ma is dinanderies-nek nevez, egész Nyugat-Európában keresettek voltak. Óriási exportjuk volt. Miként a flamandposztó, a dinanti üst is magas árú és elsőrangú anyagból készült, melyet külföldről drága áron szereztek be. Amint a flamand Angliában szerezte be nyers termékét, a dinanti Goslarban, majd Bruges és Anvers városokban vásárolta be azt.

Dinant távol esett a nagy kereskedelmi utaktól, idegentől nem látogatott hely volt, ezért a dinanti iparoskereskedőnek messze kellett vinnie áruját értékesítés végett, tehát utazó-kereskedő volt. A Rajna-part, Lotharingia, Flandria, Franciaország, Anglia volt a terük. Angliában nagyban vitték a rézárut s gyapjút hoztak be, melyet a bőrrel együtt a flamand és brabanti kikötőkben értékesítettek. A XV. század óta gyapjú helyett ónt, ércet hoztak be, melyet a dinantiak sárgarézzel, cinkkel vegyítettek, hogy egy különleges rézfajt kapjanak.

Jacques du Clerq állítja, hogy Dinant volt „a leginkább kereskedelemmel foglalkozó és leggazdagabb város a hegyeken innen". Azonban 1466-ban Merész Károly burgundi herceg kirabolta s ipara ezt nem tudta többé kiheverni. Végleg a XVI. században hanyatlott le, bár még ekkor is egyetlen kereskedő több mint 100 embert foglalkoztatott. Társadalma is kicserélődött, a XIII. század patrícius-családjait a XIV–XV. században új gazdagok, parvenuk váltották fel, kik talán iparosokból, vagy angliai ügynökökből vergődtek fel.

Nevezetes volt még Lüttich, Brüsszel, Mecheln fegyveripara.

Amint az iparban a posztóipar a legfontosabb, a kereskedelemben is a posztó a legfontosabb cikk, amellyel bejárták a leghíresebb messéket. Főleg a champagne-i messék látogatására alakult a 17 flandriai város hansája, amelynek a köre mindig jobban tágult, francia, főleg északfrancia városok is beléptek, úgy hogy virágzása tetőpontján több mint 150 helység tartozott ebbe a szövetségbe.

A flamand kereskedők felkeresték Angliát is. Anglia helyzete Flandriához körülbelül olyan volt, mint az újkorban Oroszországé Angliához.

Azonban Flandriának is híres vásárai voltak.

Bruges már a XIII. században igen látogatott vásárokkal rendelkezett s már ekkor nevezetes, mint az ismert világ árucikkeinek lerakata. Különösen azóta lett igazi világpiaccá, mióta a champagne-i messék hanyatlani kezdtek, az olasz hajók bemerészkedtek az Atlanti-óceánba s Itália közvetlenül érint-

kezett Flandriával. Már a XIII. század végén egy egykorú okmány szerint 34 nemzet kereskedői látogatták a bruges-i messéket s így cserélték ki kelet és észak áruit. Kikötője Damme volt.

Maga a város nagyszerű áruházakkal rendelkezett s 1360-ban börzét alapított.

Miként ipara, a késő középkorban kereskedelme is hanyatlásnak indult s örökébe ezen a téren is Anvers lépett. Hogy Anvers csak későn kezdett fontos szerepet játszani a kereskedelemben, annak okát abban kell keresnünk, hogy partjai posványosak voltak és gyakran teljesen elöntötte a víz. A brabanti hercegek növekvő hatalma és a vágy, hogy Mecheln, Löwen, Brüsszel számára scheldei piacot nyerjenek, melynek a flamand Bruges-re és Dammera nincs szüksége, a város emelkedésére vezetett, mert a Schelde, mint vízi út, fontosságban mindig növekedett.

A középkorból az újkorba átmenetkor már Anvers mellett a még északabbra fekvő Amsterdam emelkedett ki, amely Anvers örökébe lépett.

Ezeken a világhírű meséken kívül nevezetesek voltak Gand, Ostende, Ypres, Lille, Tournai, Louvain vásárai is.

A virágzó ipar mellett Németalföld gabonatermése megközelítően sem volt elegendő a sűrű lakosság táplálására. A Büchlein von Englischer Staatsklugheit azt mondja 1436-ban Flandriáról:

Denn sicherlich, dies kleine Ländchen Flandern
Ist doch ein Stapelplatz nur für die Andern,
Da, was an Korn un Saat das Land erzeugt,
Noch nicht zum Brot für einen Monat reicht.[13]

Ilyenformán erősen rászorult a gabonabevitelre. A gabona szárazon és vízen érkezett Spanyolország-, Portugália-, Franciaországból, Angliából, de főleg a Keleti-tengerről. A keleti gabonakereskedelem központja és legnagyobb piaca Bruges volt, melyet a hansa is kontorja székhelyévé tett. Ennek az az oka, hogy a XIV. század vége feléig az a vélemény uralkodott keleten, hogy az egész németalföldi parton csak Damme és Zwin kikötők elég mélyek erősen megrakott hajók befogadására. Ezért látogatták Bruges kikötőjét, Dammet s ezért szereztek a Sluyssal kötött szerződés értelmében ennek kikötője, Zwin felett rendelkezési jogot. A bruges-iek vámemelése és kellemetlenkedése arra bírta a hansát, hogy áttegye az árumegállítót Dordrechtbe, Seelandba (1358) s Flandriára kimondja a kereskedelmi zárlatot. A gabonahiány megtörte Bruges-t s két év múlva a hansa visszatelepedett. A porosz, liv-, észtparti kikötők nemcsak saját hátterük, hanem a gabonagazdag Lengyelország gabonáját is exportálták nyugatra. (Stargart, Stettin, Riva, Reval, Königsberg, Marienburg, Elbing, Danzig.)

ANGLIA, SKÓT- ÉS ÍRORSZÁG

Anglia a középkor kezdetén nem játszott szerepet a világkereskedelemben. Lakossága földmívelő volt s még a normann hódításkor (XI. század második fele) is csak körülbelül a lakosság egytizede városlakó. Mivel élelmiszerekre szükség volt, így fejlődött ki némi belső kereskedelem. Ipar és kereskedelem csak a XII. századtól kezdett lassan fejlődni. Az északi belföldön *York* lett jelentős, míg a tenger mellett az egyetlen *Hullon* kívül nem volt számbavehető kereskedőváros. Délen az úgynevezett öt kikötő (Kent és Sussex partjain) játszott a kereskedelemben szerepet. Sandwich mint London kikötője szerepelt.

A közvetítő kereskedelem évszázadokon át teljesen az idegenek kezében volt. Ezek közül kezdetben a normannok,[14] majd a németek játszottak nagy szerepet, közöttük is elsősorban a kölniek.

A kölnieknek a XII. században már saját házuk (Gildhalle) és terjedelmes kiváltságuk volt. A németek közül ők kapták először azt a jogot, hogy társulatot, hansát alkossanak s ezzel jutott be ez a szó a német közéletbe. Később a kölniek más kereskedőknek is megengedték, hogy hansájukba belépjenek s annak kiváltságait élvezzék (főleg westfáloknak), de bizonyos belépti díj lefizetése mellett.

Természetes, hogy a többi német kereskedőváros is iparkodott részesedni az angol kereskedelemben, ami a XIII. században sikerült is nekik. Egymás után léptek fel Londonban Lübeck (1226), Hamburg (1266). Lübeck III. Henriktől jogot kapott hansaalapításra (1267) s joga volt idegeneket is bevenni. Ezek a különböző német városi hansák később az idegenekkel való hathatósabb konkurrencia céljából egyesültek s a kölni Gildhalleból Gildhalle der Deutschen lett.

A németeket követték a németalföldiek, északfranciák, olaszok. Olaszok jelenléte Angliában csak a III. kereszteshadjárattól mutatható ki, mikor Oroszlánszívű Richard kénytelen volt pisaiaktól s más olaszoktól kölcsönt fölvenni, sőt négy hívéért is adóslevelet állított ki 2800 márka sterling erejéig. A hitelező a pénzt az angol kincstárnál vehette fel s így ő vagy képviselője kénytelen volt átkelni a csatornán. A pápai kúriában megforduló prelátusok szintén gyakran vettek fel kölcsönt olaszoktól, akik a tartozást Angliában hajtották be, ahol mindjárt felhasználták az alkalmat, áruba fektették a pénzt, amit viszont a korona szívesen vett, mert nem ment ki a pénz az országból.

A délfrancia városok kereskedői is el-ellátogattak Angliába s a marseille-i Manduel-ház a XIII. század közepe felé árut szállított Angliába és pedig szárazon.

Az idegen kereskedők keleti árukat, dél iparcikkeit vitték be s durva gyapjút szállítottak ki. Általában a gyapjú volt a főexportcikk. A gyapjút főleg a zárdák szolgáltatták s így ezeknek fontos szerep jutott az angol kereskedelem kifejlődésében.

Ha a királyoknak pénzre volt szükségük, mivel a legfontosabb termék a gyapjú volt, rendesen erre vetették szemüket. Mikor Oroszlánszivű Richard, Anglia kalandorkirálya, VI. Henrik császár fogságába jutott, csak óriási pénzösszegen tudta szabadságát visszaszerezni s a váltságdíjat legnagyobb részben a gyapjúra vetették ki. Mivel a legnagyobb gyapjútermelők a ciszterciták voltak, ők szenvedték a rendkívüli adó következtében a legérzékenyebb veszteséget, amelyért a király hálájáról biztosította őket, de a sempringhami szent Gilbert-rend és a premontreiek is – szintén nagy gyapjútermelők – egyévi gyapjútermésüket voltak kénytelenek a király szabadságáért feláldozni. A krónikások, a kor viszonyainak ismerői, igen jelentős értéknek jelzik ezt.

A gyapjútermelésben, mint említettük, a ciszterciták vezettek. Ezt mutatja a gond, amellyel a juhtenyésztést a rendi gyűlések szabályozni iparkodtak. A gyapjúkereskedéssel természetesen nem maguk a szerzetesek, hanem az úgynevezett világi testvérek foglalkoztak, kiknek azonban szigorúan tiltva volt az alantas üzérkedés. 1314-ben két apátot küldött ki a káptalan azon feljelentés megvizsgálására, amely szerint világi testvérek gyapjút vásárolnak és nagyobb áron eladják, ami tiltott dolog volt éppúgy, mint a távoli határidőre szóló üzletkötés. Éppen így tilos volt idegen gyapjút cisztercita-cégér alatt árulni, mert ez utóbbinak hírneve volt, drágábban kelt s így az idegen áruval megcsalták volna a kereskedőt. Úgy látszik, mégis volt ez utóbbira eset. 1262-ben a lincolnshire-i kereskedők a királyhoz fordultak azzal a panasszal, hogy a cisztercitarendi laikus-testvérek a gyapjút és más eladható cikket összevásárolják s aztán saját gyapújokkal eladják idegen kereskedőknek. Ez egyrészt a rend tisztességének rovására megy, másrészt, „a király városának, Lincolnnak s a grófság más kereskedővárosainak elszegényedésére vezetett". A király erre szigorú tiltórendeletet küldött a lincolni szerzeteseknek s Eduárd király 1302-ben megújította III. Henrik ezen rendelkezését.

A kivitel nagy tömegekben történt. Az angol gyapjú jobb volt a flamandnál, franciánál, olasznál s csak a spanyol múlta felül. Idegen kereskedők exportálták a gyapjút, de előfordul, hogy szerzetesi ház is folyamodik kiviteli engedélyért és meg is kapja azt a királytól. „A király úr megengedte, hogy a meaux-i apát ez alkalommal tengerentúli részekre küldhessen egy gyapjúval megterhelt hajót" (1224); máskor az egész gyapjúra, amely az év egy határideje alatt szállítható, néha az egész évi gyapjúra kaptak kiviteli engedélyt.

Robert de Syrena (XIII. század) apát idejében annyira megnövekedett a meaux-i kolostor állatállománya, hogy készlete egy évben 11.000 juh és közel 1000 szarvasmarha volt. 1274-ben a meaux-i zárda külföldi kereskedőknek 129 zsák gyapjút adott el, máskor egyszerre 120 zsákkal. Baroncino Galtieri és Riccardo Guidiccioni luccai kereskedők írják Sir John de Kirkbynek: „Miután a bostoni vásáron... vettünk a meaux-i apáttól 120 zsák gyapjút...

1200 márka sterlingért, amit megfizettünk neki előre ugyanazon vásáron és ki kell szolgáltatnia nekünk a gyapjút a legutolsó bostoni vásáron stb." Azonban a gyapjú kiszolgáltatása nem történt meg s azért kérik Kirkby kincstartót, hogy a király parancsára lefoglalt javakat ne adja ki az apátnak, csak ha lefizette az összeget. A két kereskedő a nagy luccai Ricciardi-cég tagja volt, a gyapjúkereskedéssel élénk pénzüzleteket kötöttek össze s a kolostoroknak hajlandók voltak nagy összegeket kölcsönözni gyapjúzálog fejében.

Róbert apát könnyelmű gazdálkodása lezüllesztette a meaux-i zárda gyapjútermelését úgy, hogy utóda 1282-ben a Ricciardiknak csak kilenc zsák jó és tiszta gyapjút tudott eladni.

A gyapjún kívül más exportárukkal is találkozunk, így érccel, ónnal, melyet kivált Cornwallis bányáiból nyertek s azonkívül kivittek sót, halat, bőrt, sajtot, mézet, viaszt, faggyút és gabonát, tehát nyersárukat.

Szűk keretek közt mozgott a gabonakereskedelem, mert sok akadálya volt. Így pl. miként Franciaországban, itt is gyakran el volt tiltva egyik grófságból a másikba való átvitel s akadályozta a szállítást az utak gondozatlan volta is.

A királyok a gabonaárakkal való visszaélést törekedtek megakadályozni s rajta voltak, hogy a gabona- és kenyérárak közt meglegyen a természetes arány. Erre vonatkozólag már Földnélküli János (XIII. század eleje) adott ki rendeletet. Rossz termés és éhínség esetén az uralkodók előmozdították a külföldi gabona behozatalát. 1258-ban Németországból és Hollandiából, 1315-ben Franciaországból, Szicíliából és Spanyolországból vittek be gabonát.

Az angol uralkodók korán belátták, hogy országuk fejlődése lehetetlen lesz addig, amíg idegenek gazdaságilag kizsákmányolják, de az ipar és kereskedelem annyira fejletlen volt s az idegen kereskedők olyan erős szervezettséggel léptek fel, hogy nem vehették fel velük a versenyt s meg kellett elégedniök azzal, hogy először előmozdítsák a forgalmat, az ország jövedelmét fokozzák s azután lépésről-lépésre szoríthatták ki az idegen kereskedőt.

Raktárintézmény

A XIII. században a királyok a forgalom élénkítését vették célba s ezért *raktárakat* rendeztek be. Raktáraknak azokat a városokat nevezték, ahol a kivitelre szánt angol árukat összegyűjtötték. Ez ügyes gondolat volt, mert egyrészt magát a várost gazdaságilag naggyá tette, másrészt az idegen kereskedőt odavonzotta az a körülmény, hogy egy helyen megtalált mindent, amire szüksége volt. Ezt az intézményt a XIV. század uralkodói továbbfejlesztették: II. Eduárd Anvers-ben gyapjúlerakatot létesített (1312), III. Eduárd pedig az angol kézbe került Calais-ban nemcsak gyapjút, hanem más árukat is beraktározott. Egykorú statisztika szerint az Angliából kivitt gyapjú átlagértéke a XIV. század közepén 277.000 font sterling, míg az ugyanakkor kivitt egyéb áruk összértéke alig üti meg a 16.400 fontot.

Charta mercatoria

I. Eduárd kereskedelmi kiváltságlevele (charta mercatoria) szintén a forgalom növelését célozta, mikor az idegen kereskedő jogait kiterjesztette azáltal, hogy az idegen kereskedő tartózkodási helyét és idejét korlátozó rendeleteket eltörölte.

A XIII. században már az angol nemcsak a belföldön foglalkozott kereskedelemmel, hanem külföldön is megfordult, sőt egyes városokban már gildákban tömörültek a kereskedők s megalakult az úgynevezett *merchant-adventurers* testvérülete.

Merchant-adventurers

Mikor III. Eduárd Bruges-ből áthelyezte az árumegállítóhelyet Anversbe (1353), az exportban résztvevő kereskedők szervezete a király és a flandriai gróf beleegyezésével Bruges-ben visszamaradt. Mikor azonban Bruges megnehezítette a bevitelt, az angol kereskedők kénytelenek voltak Anversbe áttenni az üzletüket s IV. Henriktől szabadalomlevelet kaptak (1407), mely gyűlést engedélyezett nekik és kormányzót állított élükre, ki felettük ítéljen. Mivel sok visszaélés történt, szigorú szervezésre volt szükség annak a megakadályozására, hogy az egyes önzése diadalmaskodjék a közös érdek felett. Így alakult meg a XV. század második felében a merchant-adventurers testvérülete, mely még 1462-ben nem volt egyesület, bár ők maguk a társulat keletkezését visszavitték a XIII. századra, hogy tekintélyét növeljék.[15] A merchant-adventurers tehát kereskedőtársulat, mely Németalföldön az angol kereskedelmet monopolizálta s működési köre Észak-Németországra is kiterjedt. A Somme és Kap Skagen voltak monopóliumának határai. Közösen elhatározták, mely messéket látogatnak; megszabták a posztók számát, amelyet minden testvér évente kivihet s ez a posztómenynyiség annál nagyobb volt, minél régebben tartozott valaki a testvérülethez. A tisztességtelen konkurrencia ki volt zárva. A vásáron csak bizonyos napokon volt szabad kitenni a posztót s tilos volt más vevőjét elcsábítani vagy nagyobb bér megajánlásával a másik üzlethelyiségét magának megszerezni.

Magában Angliában szűkkörű volt a társulat működése, inkább csak a kontinensre való utazás és szállítás előkészítésére vonatkozott. A társaság hajókat bérelt és ellenőrizte, hogy tagjai csak a megengedett számú árut vigyék, hogy túltermelés ne legyen. A vásár első napjain a rendeleteket felolvasták a tagoknak, hogy senki se védekezhessék azzal, hogy nem tudta, mi a megengedett és mi a tilos. A közös étkezésen a Courthouse-ban közzétették, ha egy kereskedő a társulat valamely tagjával szemben nem tett eleget fizetési kötelezettségének, hogy így a társulat tagjai óvakodjanak az illetőtől.

A XVI. században a gazdasági élet és a világszemlélet átalakult, a merchant-adventurers középkorhoz szabott szervezete nem felelt meg többé, iparkodott a korhoz alkalmazkodni, de kevés sikerrel.

Amint az angol ipar és kereskedelem kezdett fejlődni, a gyűlölt idegen kereskedőknek mind az uralkodók, mind a nép részéről számos kellemetlenséget kellett elszenvedniök. 1290-ben vagy az általános elégületlenség hatása alatt, vagy mert ki akarta szipolyozni a kereskedőket, a király lefoglalta az összes gyapjúkészletet s ez alkalommal csak a firenzei kereskedők 2300 zsákkal vesztettek óriási értékben.

A nép többször megtámadta az idegen kereskedőket; ez indította a németeket az erődszerű Stahlhof (Steel Yard) megalapítására. A XIV–XV. században még a hansa kezében tartotta Anglia kereskedelmét, a lombardok a pénzüzletet, de már erősen megnyilvánult a törekvés az angolok részéről, hogy függetlenítsék magukat az idegenektől s nemzeti ipart és kereskedelmet alapítsanak. A XIV. században bruges-i, louvaini, zeelandi munkásokat hívtak be, hogy a posztóipart tökéletesítsék s erre az angolt is megtanítsák, majd a Medici-társaság végezte ugyanezt a feladatot.

Már III. Eduárd eltiltotta az idegen szövetekből készült ruhák viselését. Bár még ekkor nem is tudott teljesen érvényt szerezni akaratának, azonban lassankint megizmosodott az angol ipar s maga dolgozta fel gyapjújának tetemes részét, amit elősegített a Lancasterek rendelkezése, kik a gyapjú és durva posztó kivitelét megszorították s a posztóipart minden módon támogatták.

Az angol hajók a XIV. században már felkeresték a nyugati kikötőket, a Skandináv-félsziget forgalmas városait, sőt – a hansa tiltakozása ellenére – a Keleti-tenger kikötővárosait is. Az angol kereskedelem azonban teljesen csak az újkorban fejlődött ki.

Skót- és Írország

Skóciában teljesen visszamaradt a városi élet, így iparról és kereskedelemről sem beszélhetünk, de *Írországban* Dublin neve mint forgalmas kereskedővárosé többször előfordul. Egyes németalföldi városok és a keleti-tengeri hansavárosok Dublinnal egyenes összeköttetést tartottak fenn s Limerick (a Shannon torkolatánál) és Izland szigete is kezdenek szerepelni az északi kereskedelemben.

HAJÓK, UTAK

HAJÓK

A spanyolok, portugálok általában a karaveleket használták, melyek könnyű testű hajók voltak egy erős, nem magas árboccal s egy-egy vitorlával. Ezekkel indultak felfedezőutakra is, mert csekély merülésűek voltak, így mozgékonyak és veszélytelenebbek, mint a nehéz, mélyjáratú hajók. Columbus három karavelje közül a legnagyobb körülbelül 175 tonnás volt; Dél-Afrika körülhajózására is két 50 tonnás hajóval indultak. (Diaz). Vasco de Gama 100–200 tonnás hajókkal ment Indiába. Az angolok először szász hajókat használtak részben bőrrel befont nádfonadékból, de a kereskedelmet űző északi germánok hatása alatt a hajóépítés tökéletesedett, bár a hadi- és kereskedelmi hajók terjedelme a középkorban mindvégig szerény maradt. Ezt természetesen általánosságban mondjuk, mert akadtak nagyobb hajóik is, hiszen Oroszlánszívű Richárd 106 hajón elhelyezte seregét és ennek nagy szolgahadát. A nagy hajók csak vitorlával mentek, míg a kisebbeket evezőkkel is ellátták (200 evezőig). Esetlen építése és többnyire nagysága által is különbözött a többitől az Északi-tengeren használt teherhajó (Kocke). Az angolok a tengeren csekély sebességet tudtak elérni.

SZÁRAZFÖLDI ÚT

a) Franciaországban a római utak maradványait használták fel közlekedésre, de mivel nem javították az úttestet, újakat pedig nem építettek, a közlekedés nagyon különböző volt aszerint, hogy milyen állapotban maradt fent a régi úttest. Törvényszerint ötféle út lett volna: 1. ösvény (négy láb széles, gyalogos számára); 2. kocsi út (nyolc láb széles, kocsik és kötélen vezetett állatok számára); 3. országút (16 láb széles, két kocsi elfér egymás mellett); 4. nagy országút (32 láb széles); 5. császári utak (64 láb, a római hadiutaknak feleltek meg). Az utak neve a birtokos után királyi, hercegi, gróﬁ út stb. Ezeknek kövezetteknek és árkokkal ellátottaknak kellett volna lenniök, a sarkokon fa- és kőkereszttel, vagy kis kápolnával. Ezzel szemben a valóságban az utak elhanyagoltak, a hidak rozogák voltak s az utazást még kellemetlenebbé tette a szállók hiánya.

Az Itáliával való közlekedés megkönnyítésére szent Bernát két menedékházat alapított a Nagy- és Kis-szent-Bernáton s példájára menedékházakat alapítottak a Pyreneusokban és másutt is. Mikor hóvihar dühöngött, megszólaltak a harangok, hogy vezessék az utast.

A folyókon való átjárók is elhanyagoltak, veszélyesek. A frères pontifes félig egyházi, félig világi testülete egy pásztorfiú szavára a Rómába menő za-

rándokok számára Avignonban kőhidat épített a Rhône-on (1177–89), Lyonban pedig ugyancsak a frères du Pont St. Esprit emeltek 840 méter hosszú, 22 íves kőhidat (1265–1309) Példájukat más területek is követték.

A teherforgalmat főleg teherlovakon, szamarakon bonyolították le, ritkábban kocsin és váltás nélkül. A San Jago di Compostellába menő zarándokok szerint értékes teherrel sík vidéken átlag hat mérföldet, hegyes vidéken öt mérföldet lehetett naponkint megtenni. Franciaországban XI. Lajos berendezte az első postát (1464), amely hátaslovakkal bonyolította le a forgalmat. A törvény csak a király és a barátságos hatalmak követségeinek sürgönyszolgálatáról gondoskodott, de a magán- és áruforgalom is hasznot biztosított belőle, mert a központból kiindulva a birodalom minden részében négyórányi távolságban állomást ért, melynek főnöke négy-öt lóval rendelkezett s esetleg az utasnak kölcsönözhetett. Mivel a király a posta felállításával kapcsolatban nem rendelte el az utak kijavítását, fel kell tételeznünk, hogy legalább nagyrészben használható állapotban voltak.

b) *Angliában* már I. Henrik elrendelte, hogy az országutak oly szélesek legyenek, hogy két kocsi kitérhessen egymásnak s 16 fegyveres katona egymás mellett lovagolhasson. 1285-ben ismét törvény gondoskodott az utakról, amely megszabta, hogy az utak mentén két oldalt a fák és bokrok 200 láb távolságra legyenek. 1346-ban kiadott vámrendelet az utak javításáról és fenntartásáról gondoskodott. A valóságban teljesen fejletlen lévén a belkereskedelem, az utak is elhanyagoltak s a nedves talaj mellett az utak állapota vigasztalan.

A közlekedési eszközök primitívek. Útközben szállók nem voltak, hanem az utas teljes készletet és tüzelőanyagot vitt magával, hogy a szabadban éjszakázhasson. A városban is kezdetleges szállók voltak. Az utasok és áruk szállítása a XV. századig túlnyomólag kocsik nélkül történt, de az angolszász kortól kétkerekű kocsikat is használtak. Később egyszerű utazókocsik jöttek divatba; ezeknek hajóhoz hasonló ládája horog segélyével négy egyenes karó közt lebegett, amelyek négykerekű kocsi tengelyébe voltak erősítve. De még a jómódúak, sőt a királyok utazókocsijai is a baldachinum dacára kerekeik és hosszú négyszögű szekrényük által, mely az útkövek minden lökését éreztette az utazóval, a bennülőre kellemetlen benyomást tett. Így az áruszállítás lassúbb volt, mint a jó római utakon, csak öt-hat mérföldet tett meg a kocsi naponkint. Londontól Yorkig nyolc napig, onnan Carlisle-ig öt napig, Edinburg-ba nyolc napig, Londontól Chesterbe hét napig tartott az út.

IV. FEJEZET

KÖZÉP-EURÓPA ÉS A HANSA KÖRE

NÉMETORSZÁG

A német városi élet és vele a kereskedelmi forgalom kezdete a Rajna és Duna mellett fentmaradt római városmaradványokhoz és a fontosabb egyházi intézményekhez fűződik.

A cserekereskedés a germánnál már a római korban dívott, egyik törzs a másiknak adta át a borostyánt az Északi-tenger partjától s Britannia ónját, míg eljutott Rómába, Görögországba.

A középkor kezdetén a zsidó nagy szerepet játszott a német kereskedelemben is, a nép gyűlölte, mint idegen, jogi védelemben nem részesült, tehát a királyok nyújtottak neki védelmet. Azonban a városi élet fellendülésével a német a kereskedelemre adta magát s kifejlődését előmozdította Németország nagyszerű politikai fellendülése az Ottók alatt és a nagybirtokos osztály törekvése terményeinek értékesítésére. Természetes, hogy kezdetben csak házaló, vándorló kereskedőre szabad gondolnunk, a kereskedőelemnek bizonyos piacokhoz való kötése már csak a XI. századtól következett be.

Az Itáliával való összeköttetés a kultúrát, ipart emelte s ez lehetővé tette a kereskedelem körének kitágítását, főleg az angol-norvég népeknek mint fogyasztóknak és nyersanyagszállítóknak bevonását a német kereskedelem körébe. Soest szövött árui, Köln a rajnai borok számára keresett exportot a tengeren túlra, főleg Angliába. A törvényes vám ellenében ott szabadon vásároltak gyapjút, zsiradékot, élő sertést és karácsonyra és húsvétra elismerésül hoztak a városi hatóságnak három darab szürke posztót, egy barnát, tíz font borsot, öt pár férfikesztyűt és két akó ecetet.

Így hódította meg a német kereskedelem lassankint az Alsó-Rajnától az Északi-tengert s a flandriai és angliai út a Rajna folytatása lett.

Nagy Károly idejében az Elbe és Saale választották el a németséget a szlávoktól. Német területen Magdeburg, Bardowick, Hamburg korán szere-

pelnek a kereskedelem terén. A szláv területen szintén volt egy „szép, régi csodaváros", a kitűnően megerősített Jumne (Julin) kikötő. Helyét biztosan nem tudjuk, csak sejtjük, hogy az Odera torkolatánál volt. Igen élénk kereskedővárosnak írják le. A Kaspi- és Fekete-tengertől ide hozták az árukat. Lassankint kereskedelmi zárt körzetek fejlődtek ki, melyeken egyes városok vezető központokká lettek.

Felső-Rajna-vidék

1. A *Felső-Rajna-vidék* nevezetes városai Zürich, Konstanz a vászonszövés egyik főhelye, Worms, Strassburg. Strassburg a XIII. században lendült fel, mint a felsőrajnai alföld termékeinek gyűjtője.[16] Speier, Worms, Mainz árumegállítóhelyek. Mainz összeköti a Rajna- és Majna-vonalat.

Alsó-Rajna-vidék

2. Az *Alsó-Rajna-vidék* központja *Köln.* Köln igen nagy szerepet játszott a német kereskedelemben, különösen a XI–XIII. századig. Az egykorú források csodákat beszélnek e város fényéről. Kereskedelmi fontosságát előnyös földrajzi fekvésének köszönhette. Külkereskedelmének súlypontjai Brabant, Flandria és Anglia. Összeköttetésben állt Frankfurttal, Lotharingiával, Észak-Franciaországgal, Párizzsal, éppúgy Thüringiával, Meisennel, Csehországgal, Sziléziával, sőt Magyarországgal is, továbbá Westfáliával, Alsó-Szászországgal, az Elba-torkolattal és a Kelet-tengeri partvidékkel. Kitűnő közlekedőútja a Rajna. A tengerre nem küldött hajókat s tengeri kereskedelmének kiindulópontja nem Köln, hanem egy tengeri kikötő. Ennek oka, hogy a kölnieknek a hajózásban nem volt kellő jártasságuk, a Rajna tengeri hajókkal nem volt könnyen járható és végül, hogy Dordrecht a Rajna és Maas torkolatából minden hajót arra kényszerített, hogy kikötőjét felkeresse.

Kereskedelméhez a környékből kapott nyerstermékeket, fát, meszet, követ, sőt ipari termékeket is s megszerezte Siegerland és Westerwald acélját és kezében volt az eifeli ólom- és rézbányászat is. Igen nagyfontosságúak a városra a Közép-Rajna és Mosel szőlővidékei.

Bruges-ből, Anvers-ből szállítottak a kölniek árukat Frankfurtba, valamint az Északi- és Keleti-tenger felé. A flandriai városokba vittek bort, acélt, fegyvert, sárga- és vörösrezet, ezüstöt, rövidárut, fonalat, posztót, vásznat, selymet, festőanyagokat, gyógyárut és fűszereket s onnan hoztak déli kereskedőktől vásárolt déli borokat, déli gyümölcsöt, nyersselymet, posztót, gyapotot, halat, lovat, flamm sajtot, szappant. Angliából főleg posztót és gyapjút hoznak ki, s beviszneк bort, acélt, vasat, ékszert, selymet, gyógyárut.

Angliával vagy Dordrechten és Brielen, vagy Middelburgon át közlekedtek, de a francia-angol gabonakereskedelemben is részesek voltak Dieppen és Rouenen át.

A kölniek néha egyszerre 700 tonnán felül vásároltak heringet s 16.000 darab tőkehalat. Ősszel a Zuider-tó környékéről egész marhacsordákat hajtottak Kölnbe, Westfáliából sertést, Hildesheimból juhnyájakat, míg a vidék rengeteg szalonnát, sonkát szállított be. Pl. egyszer egy kereskedő számára csak egy szállítmányban 2200 oldalszalonnát szállítottak be. Néha egész Brabant tímársága egy kölni cég számára dolgozott s a kölni cég szíjat, tárcát, erszényt, kesztyűt, talpbőrt szállított ki. Keletet,[17] északot is bevonta körébe s főleg bort szállított Norvégiába, Dániába, a Keleti-tenger partvidékére. Koppenhágától Revalig mindenütt megtalálható a Kölner Weinkeller. Danziggal, Lipcsével is élénk összeköttetésben állt, a frankfurti messéken (március- és augusztusban) áruit kicserélte Felső-Németországgal és Svájccal. Nürnbergen, Regensburgon át Ausztriával és Magyarországgal közlekedett. A kölniek Itáliába is szállítottak s Messinában, Cataniában is volt ügynökségük, mely innen selymet, fűszert, déli borokat küldött északra. Barcelonában a Johann von Collen-cég mindjárt a Große Ravensburger Gesellschaft után következett. Az Ebro-völgy sáfrányát Saragossából szállították északra. Egy 40–50.000 lakosú várostól ilyen széles körű kereskedelmi tevékenység még mai szemmel nézve is csodálatot kelt és a német energia mesterműve.

Dunai körzet

3. A *dunai körzet* központjai Regensburg, Augsburg-Regensburg a keresztesháborúk idején lett Dél-Németország legfontosabb kereskedővárosa, mely közvetített kelet-nyugat, észak-dél között. Kievben áruházaik, Magyarországban nagy érdekeltségük s Velencével élénk kereskedelmük volt. A dunai forgalomban árumegállítóként szerepelt s akkor indult hanyatlásnak, mikor Németországnak Byzanccal való egyenes összeköttetése megszakadt s az olasz városok közvetítésével kapták a keleti árukat.

Regensburg hanyatlásával Augsburg és Nürnberg léptek előtérbe. *Augsburg* nemcsak mint kereskedelmi központ – főleg Velence felé irányuló kereskedelemmel –, de mint ipari központ is nevezetes. Különösen a textil- és érciparban vált ki. A Fugger-, Welser-, Höchstätter-, Gossenbrot-, Herwart-, Rem- stb. házak az egész kereskedővilágban ismertek voltak.

A *nürnbergi kereskedők* Granadától a wolhyniai mocsarakig kereskedtek s főcéljuk először Genf, melynek vására a XIII. században kezdett emelkedni s mely a champagne-iak örököse lett. A Genfi-tónál érintkezett az olasz, francia, német kereskedő. Mikor XI. Lajos tilalma következtében a francia kereskedők Genfből elmaradtak s a híres vásár hanyatlani kezdett, Lyont ke-

resték fel. A nürnbergi kereskedelemben a Tucherek és Imhofok vittek vezető szerepet. A XV. században Barcelonát gyakran látogatták s eljártak Toulouse-ba, Olaszországban Bariig, észak felé a Balti-tengerig hatoltak. Frankfurttal, Lipcsével élénk összeköttetésben álltak. Boroszlóban a nürnbergieknek kiváltságaik voltak. Olaszországban, Aquilában egy nürnbergi polgár, Arnold von Seeland 1441-től mint egy német-olasz társaság tagja szerepel. Valószínűleg akkor jutottak ide nürnbergiek, mikor a velencei sáfránypiac lehanyatlott s a sáfrány termőhelyét keresték föl. Igen élénk volt kereskedelmük Ausztriával és Magyarországgal is. Nevezetesek arany- és fegyverművessége, rézöntői, rövidárui, bőrárui, szövete, papírja.

Elbe-vidék

4. Az *Elbe* mellett Bardowick, Hamburg a nevezetes forgalmi központok.

Majna-vonal

5. A *Majna-vonalnál* Frankfurt, Würzburg, Bamberg, Bayreuth játszottak nevezetes szerepet. Különösen Frankfurt emelkedett rohamosan úgy, hogy a frankfurti messe a XV. század vége felé a világkereskedelem központja.

Alpesi-városok

6. *Alpesi városok:* Basel, Lindau, Bregenz, St.-Gallen, Bern élénk kereskedelmet űztek Olaszországgal s Olaszországon át Dél-Franciaországgal, Spanyolországgal, Burgunddal, Észak-Franciaországgal, Németalfölddel. A Bodeni-tó környéke leniparáról, Ravensburg rongypapírjáról[18] volt nevezetes. Kelet felé Innsbruck, Leoben, Bruck, Trient, Bozen élénk forgalmú vásárokkal rendelkeztek. Stájerország, Karinthia, Salzburg, Tirol a középkor vége felé sóban, vasban, ólomban, nemesércekben való gazdagsága miatt fontosabb volt gazdasági tekintetben, mint manapság. Az utak elnevezése jelzi a vidék nevezetességét, pl. Eisenstraße, Salztraße.

Az ennsi húsvéti vásárt sok kereskedő kereste föl Magyar-, Cseh-, Lengyel-, Oroszországból és a német tartományokból.

Bécs

A Babenbergiek *Bécset* akarták naggyá tenni s 1221-ben árumegállítójoggal látták el, ami Bécs jelentőségét annyira emelte, hogy Regensburgot rövid idő alatt háttérbe szorította. Ausztria hercegei az árumegállítójogot

szigorúan kezelték s két aranymárka büntetéssel sújtották azt a sváb kereskedőt – Passaun s Regensburgon túl sváboknak nevezték a németeket –, aki Bécsen át árut vitt ki. Idegen kereskedő csak két hónapig tartózkodhatott a városban s áruját csak bécsi polgárnak adhatta el. Arany- és ezüstvásárlás tilos volt. Ezek a szigorú rendszabályok Bécsnek juttatták az Alsó-Duna-vidék és Olaszország közt folyó közvetítőkereskedelmet.

Már a XIII. században látogatták a német kereskedők az olasz városok, főleg Velence, Génua piacait. Olaszországba az egyik út Tirolon át vezetett, hol Bozennek kéthetes vására volt; a flandriai, brabanti kereskedők Ulm, Augsburg érintésével mentek Olaszországba.

A levantei árukat Németország elsősorban Velencéből szerezte be. A német-velencei kereskedelem csak a XIV. században élénkült meg. Velencében a német kereskedő megszorításoknak volt alávetve. Pl. először velenceieknek kellett felajánlani áruját s csak ha ezeknek nem kellett, adhatta el idegeneknek. Az árut visszavinni tilos volt.

Mivel a kereskedő maga kísérte áruját, idegenben jól esett neki, ha volt egy ház, ahol nemcsak együtt árult honfitársaival, hanem ellátást is kapott. Ezért iparkodtak az idegen kereskedők a fontos kereskedelmi központokban szert tenni házra, fondacóra, kontorra.

Fondaco dei Tedeschi

A német kereskedőknek volt ilyen házuk Velencében, a *fondaco dei Tedeschi,* amely a velencei kormány tulajdona volt. A féltékeny Velence ily módot talált a németek ellenőrzésére, akiknek nem volt ugyan szabad mozgásuk, de mégis fontos volt a németekre, mert így a német iparnak áruhelye volt s a délnémet városok virágzását elősegítette.

Északról jőve a Rialto-híd előtt közvetlenül balra van egy nagy masszív épület, ez a fondaco dei Tedeschi, de nem a középkori, mert az 1505-ben leégett s az újabb ekkor, a XVI. század elején épült. Állítólag a fondacót már 1200 előtt alapították. A franciául író Martino da Canale 1275 körül ezt írja Domenico Morosini doge idejéről (1148–56) beszélve: „s'en aloient les Venesiens parmi la mer sa et la et dela la mer et en tos leus et achetoient les marchandies et les condusoient en Venise Alemans et Baviviers, Franceis et Lombars, Toscans et ongres et totes gens qui vives de marchandies; et les condusoient en lor pays" [a velenceiek bejárták a tengert és a tengerpartot és minden helyet, és felvásárolták az árukat és elszállították Velencébe, a németek, a bajorok, a franciák, a lombardok, a toszkánok és a magyarok pedig, és mindenki, aki a kereskedésből él, elvitték saját országukba]. De ő megteszi azt is, hogy saját korát vetíti vissza. Tény, hogy 1228-ban már oklevél tesz említést a fondacóról. 56 lakás volt benne, de ez gyakran nem volt elég s a folyosók úgy tele voltak rakva árukkal, hogy alig lehet mozogni. Volt

közös ebédlő, konyha, borkimérő stb., az első emeleten egy kis oltár, amelynél miséztek. A német kereskedő köteles volt a fondacóban lakni. Szigorú házirend volt. A megérkezés után köteles volt a kereskedő fegyverét a házmesternek átadni, de havonként legalább egyszer a visdomini, a fondaco főtisztviselői átkutatták a kamrákat fegyverért. A bormérés is meg volt rendszabályozva. A ház élén a visdomini állottak, ők igazgatták a házat, ítélkeztek, de lehetett a konzulhoz vagy provveditorehoz fellebbezni. Ők ügyeltek fel a kereskedelemre, az illetéket beszedték. Mellettük voltak írnokok, szolgák. A csolnakosoknak (barcharuoli) parancsuk volt, hogy a német kereskedőt direkte a fondacóban tegyék le. A házmester elvette a fegyvert, a kamrát kijelölte, az ágyat, fehérneműt, valamint a házat gondozta. Volt még egy, a német kereskedőre fontos alkalmazott, az alkusz (Messeta, misseta, sanser). Ez közvetített minden adás-vételt német és olasz közt, mindig kísérte és mintegy ellenőrizte a kereskedőt. Ő volt a hivatalos tolmács, tehát a két nyelvet tudta. Az alkuszt úgy utalták ki a kereskedőnek. Az ő feladatuk volt ellenőrizni, hogy a Németországba küldendő áru bepakolásánál mást ne csempésszenek bele; fel kellett jegyezniök az árut, annak árát, az eladó nevét s a visdomininek bemutatni s csak akkor kapta meg a kereskedő a vámlevelet áruja akadálytalan kiviteléhez (Sigillum, littera, bulleta). Az alkusz a consoli dei mercanti hatalma alatt állt és a quaranzia, mely előtt vizsgázott, bukás esetében két évre eltiltotta a német kereskedőktől. Néha festők kaptak alkuszi felhatalmazást. Pl. Gentile és Giovanni Bellini, Tizian életfogytig s ezért az újonnan választott doge portrait-ját kellett megfesteniök a dogepalota részére s munkájukért csak 25 aranyat igényelhettek. Egy alkusznak legalább évi 100 arany jövedelme volt, tehát ebből helyettest tarthatott.

A fondaco nemcsak raktár, hanem vámintézmény is, tehát Velencére pénzügyileg fontos s ellenőrzés szempontjából előnyös. A német kereskedőknek szigorúan tilos volt nem velenceiekkel s nem kereskedőkkel, még németekkel is közlekedni. A velencei az Adriát mint sajátját, a levantei kereskedelmet, mint monopóliumot tekintette. Minden Velencébe kitett árut egy bizonyos ideig ott kellett árulni. Védővámos politikát űzött, amit gyártott, annak bevitelét eltiltotta. Főkiviteli cikk volt a sáfrány, amiből évente 100.000 dukát árut szállítottak ki túlnyomólag németek Aquilából, Dél-Itália- és Apuliából. 1492-ben azonban a németek Velence erőszakoskodása következtében Milánó felé vették az utat, hol olcsóbb volt a sáfrány. A németek Milanóval egyéb árukat is cseréltek; bevittek ezüstöt és más árukat s onnan aranyfonalakat, selyemárukat vittek ki, amit előbb Velencéből szereztek be. Velence a németeket vissza akarta csalogatni s ezért a sáfránykivitelt vámmentesítette s a németekre egy salma (500 font) után három dukát volt a transitovám. Ilyen engedményeket többször tettek a németeknek. A forgalom igen nagy volt. Paolo Morosini 1472-ben a német-velencei forgalmat évi egy millió dukátra becsülte. Az ulmi Fabri Félix szerint a kormány a Németországba kivitt áru után évi 20.000 dukát vámot vett be. Nem csodáljuk tehát, ha a

kormány a fondacót „optimo membro di questa citta"-nak (a város leghasznosabb tagjának) nevezte. Velence iskola volt a délnémet kereskedőkre. Alig volt ez időben valamire való augsburgi, ki nem Velencében tanult. Zsigmond Velencével ellenséges viszonyban lévén, a német kereskedelmet szerette volna onnan eltéríteni s „kárpótlásul a vásárokat egyrészt a Magyarországon át keletre vezető útra utasította, másrészt ajánlotta nekik a Génuával való kereskedelmi összeköttetéseknek szorgalmasabb ápolását" (Heyd). Génua hajlandó is volt kedvezményekben részesíteni a németeket s hasonlóképen a milánói herceg is, de a német városok mégis ragaszkodtak Velencéhez.

A német kereskedők Velencébe vittek bányatermékeket, prémeket Németország északi részéről, talán Oroszországból is, ipari termékeket, Nürnberg, Augsburg, Ulm játékkártyát is szállított Olaszországba. Velencéből exportáltak keleti árukat, velencei iparcikkeket: a muranói üveggyár és a város fejlett textiliparának termékeit, finom selyem- és gyapotárukat, bársonyt, tafotát, aranybrokátot, teveszőrszövetet, fonom lenszövetet.

Velence az elegáns ízlés hazája; Petrarca „emporium orbis", Bessarion „alterum Byzantium"-nak nevezi. Habsburgi Albert neje, Erzsébet, ékszereit (1303), III. Frigyes pedig fia menyasszonyának ruhájához a selyem- és bársonykelmét Velencében vásároltatta (1477).

A birodalom déli része után emlékezzünk meg még Észak-Németországról, az Északi- és Keleti-tenger partvidékéről.

Az Elbétől, Saaletől keletre szlávok laktak s a németség csak a XII. században tudta ezen a területen a lábát erősebben megvetni. Igaz, hogy már I. Henrik egész sor várat alapított a leigázott szlávok ellen, de a kultúrának és a németségnek csak gyarmatok alapításával tudták őket megnyerni. Így holsteini II. Adolf Mecklenburgból kiszorítva a szlávokat, német telepesekkel népesítette be a tartományt s a szláv Baku helyén megalapította *Lübecket* (1143), mely különösen Oroszlán Henrik ügyes rendelkezései következtében gyors fejlődésnek indult s a város lakói rövidesen mint térítők is érdemet szereztek kelet felé. Fekvése a keletitengeri kereskedelemben döntő szerepet adott neki. Medve Albert, Oroszlán Henrik a németség számára biztosították a Keleti-tenger partvidékét (XII. század), a kardrend Livlandot és Estlandot, a német lovagrend Poroszországot nyitotta meg a német elemnek.

A könnyebb megélhetés lehetősége sok német gyarmatost vitt keletre, azért mondja a flamm népdal:

Naer Oostland willen wy rijden,
Naer Oostland willen wy mee,
Al over die groene heiden
– Frisch over die heiden –
Daer isser een betere stee.[19]

Így jöttek létre Köln bei Berlin, Frankfurt a. Oder, Aken an der Elbe, Strassburg in Uckermarck stb.

A hansa

A német uralkodók Olaszország felé irányuló politikája, a birodalom elhanyagolása maga után vonta a központi hatalom tekintélyének hanyatlását, felszabadította a rakoncátlan főúri elemet, amely állandó ökölharcokkal felborította a birodalom biztonságát, rablók – köztük lovagok – lepték el az utakat s a vándort, kereskedőt nemcsak kifosztották, hanem gyakran meg is gyilkolták. A biztonság hiánya súlyosan érintette a kereskedővárosokat s arra indította őket, hogy a féltékenységet elnyomva magukban, más városokkal szövetkezzenek s egyesült erővel védelmezzék meg kereskedőiket. Így jött létre a *rajnai városok szövetsége* (XIII. század közepén), majd nemsokára a *hansaszövetség.*

A hansa alnémet szó s általában társaságot, egyesülést jelent s az északnémet városszövetségre vonatkozólag először egy 1358-iki oklevélben találjuk a *dudesche hense* elnevezést, de a név maga már előbb használt volt, különösen Angliában.

Hogy a hansaszövetség mikor és hogyan jött létre, azt teljes homály fedi. Általában Hamburg és Lübeck városok szövetkezését tekintették a hansa kiindulópontjának (1241), de ez a feltevés ma már nem állhat meg, mert ebben a szerződésben nincs szó kölcsönös védelemről, a szövetség kiterjesztéséről, ami a hansa lényegét képezi.

A német városok a XIII. században összejöveteleiken nem vezettek jegyzőkönyvet s ezért nem tudunk biztosat a hansa első korszakáról. Némelyek Gotland szigetén keresik a hansa bölcsőjét, de valóbbszínű, hogy a hatalmas vend város, Lübeck volt az egyesülés eszméjének terjesztője. Lübeck nemcsak kereskedelmi tekintetben játszott fontos szerepet, hanem a német szellem terjesztésében is nagy érdemeket szerzett. A vend városok: Wismar, Rostock, továbbá Stettin, Danzig Lübeck hatása alatt vesztették el szláv jellegüket.

A kis városi szövetségek (Lübeck-Soest, Braunschweig-Stade, Köln-Bréma, Bréma-Hamburg stb.) hathatósabb erőkifejtés céljából egyesültek s így mindinkább terjedt a körük és növekedett hatalmuk. 1280-ban Lübeck vezetése alatt egy nagy szövetség működött, amely a Travetól Novgorodig terjedt s amely háttérbe szorította a Gotland-szigetén megalakult társulatot. Ez a lübecki szövetség már a hansának tekinthető, bár a nevet még nem vette föl.

Az alsónémet városoktól messze esett a Földközi-tenger, más teret kellett keresniök s ezt megtalálták az Északi-, de főleg a Keleti-tengerben. A tengerparti városok nagyságuknak vetették meg alapját, ha beléptek a hansá-

ba s ennek lehet tulajdonítani a szervezet rohamos erősödését. A virágzás korában a hansa-városok száma 70–100 között volt s tevékenységi köre óriási méretet öltött. Négy kerületre oszlott: 1. a Rigától Frankfurtig (a. Main) terjedő kerület, élén Lübeckkel, 2. a második kör, élén Köln, 3. a harmadik kör, élén Braunschweig, 4. a negyedik körben Danzig Bergennel, Revallal, Rigával.

Lübecken kívül nagy szerepet játszott Hamburg, melynek a XIII. században 500 sörfőzője volt; Bréma, melynek söre szintén ismert nemcsak Németországban, hanem Németalföldön, Észak-Franciaországban és Angliában is; Danzig a középkor vége felé versenyzett nagyságban, jólétben Lübeckkel s a fa- és gabonakereskedelem központja volt. Riga nevezetes mint a len és kender főpiaca.

A szövetség célja a közös védelem és a kereskedelem terjesztése külföldön. Céljuk elérésére kiváltságokra volt szükség s bár a hansának, mint testületnek kiváltságai nem voltak, de egy-egy város kiváltságai javára szolgáltak az összességnek is. Csak Zsigmond adott a hansának privilégiumot a partjog ellen, de egyébként a császárokkal szemben érdekes a hansa viszonya. Elismeri ugyan a császárt urának, de az uralkodónak nincs semmi joga felette, amint a Bundnak sincs semmi kötelezettsége a császár iránt. Mikor Vencel a felsőnémet városok szövetségét, mint az urakra veszélyest feloszlatta, a hansánál nem tett erre kísérletet. Az is érdekes, hogy a császárok közül egyik sem kísérelte meg, hogy ennek a szövetségnek élére álljon.

Külföldön sok kiváltságot szereztek, így a német lovagrend és a kardrend védelmet adott a rablók és partjog ellen, engedélyt adott a parton való kikötésre, fát vághattak hajóik kijavítására, a szerencsétlenül jártak javaikat egy éven belül visszakövetelhették, vámmentességet élveztek, a lakosok segélyt nyújtottak nekik hajótörés esetében, minden helyen kirakhatták áruikat, barmaikat a parton legeltethették, aldermannt választhattak, ki gotlandi jog szerint ítélt felettük. Sok kiváltság birtokába jutottak a többi országokban is, úgy hogy a XIV. század második felében valósággal monopolizálták az északi kereskedelmet.

Alkotmány

A szervezet élén Lübeck állt, kezelte a kincstárt, a szövetség székhelye volt s körülbelül háromévenként itt gyűltek össze a szövetséges városok képviselői a közös ügyek megbeszélésére.

Az 1418-ki szövetségi aktában hangsúlyozták a szövetkezést a városok istentiszteletének, a békének és nyugalomnak fenntartására s a védelemre mindenki ellen, kivéve a római királyt. Kötelessége minden tagnak a másik javát előmozdítani; ha egyik város megtud valamit, ami a másiknak kárára van, azt jóindulatúlag közli; a támadóval szemben összetartanak; ha egymás-

sal viszálykodnak, lehetőleg békés megegyezéssel, pl. választott bíróság útján intézik el ügyüket. Támadás esetén a négy legközelebbi város iparkodik békét eszközölni, esetleg még más négy várost is bevonnak a tanácskozásokba s ha eredményt nem érnek el, jelentik a szövetségnek, amely katonával és pénzzel segíti a megtámadottat. A szövetség államot képez az államban, tehát katonaságra is szüksége van s a katonajutalékot minden városra kivetik hatalma arányában. Legnagyobb a jutalék Lübeck, Köln, Hamburg és Bréma városokban. A városoknak tilos a földesurat bevonni viszályaikba.

A legfőbb szövetségi hatalom a városi képviselők kezében volt, kik a hansetagon törvényeket, határozatokat hoztak, ítéltek különböző ügyekben. Mivel a hansetag székhelye Lübeck volt; itt alakult meg a levéltár is. Néha, ha a viszonyok úgy kívánták, Németországon kívül is tartottak gyűlést. Megtörtént az is, hogy a hansetag előtt a közellevő városok küldöttei megbeszélték azokat a tárgyakat, melyek a hansetagon elő szoktak jönni, letárgyalták a teendő előterjesztéseket és követi megbízásokat. Ezeket Preadeliberations-tage-nak hívták. A gyűlés után szintén megbeszélték, hogyan vihetők ki leghelyesebben a határozatok (Postdeliberations-tage). A kis városok csak meghatalmazott útján jelezték beleegyezésüket. A képviselők költségét a városok viselték s ha közülük valamelyik rablólovag fogságába esett, a legközelebbi négy város köteles volt a hansa költségén kiváltani. 1450-ben pl. Hildesheim kapja a megbízást, hogy Bruno Jánost, kánonjogtudort, kölni deputátust Spedelberg gróf fogságából szabadítsa ki. Tehát papok is voltak képviselők. Néha oly kevés képviselő jött össze, hogy új hansetagot kellett összehívni, melyre meg kellett jelenni súlyos büntetés terhe alatt. Idegeneknek ülésük és szavuk nincs. Néha észak királyai, a német fejedelmek személyesen jelentek meg; a császár, angol és francia király követeket küldtek, ezeket tisztelettel meghallgatták, de a tanácskozáson részt nem vehettek, hanem tudatták velük a határozatot.

Lübeckben a városházán külön terem volt hansagyűlésre, a tanács küldötte fogadta a követeket s borral kínálta meg őket (Ehrenwein). Lübeck elnökölt, jobbról volt Köln, balról Hamburg, aztán sorrendben a többi. A sorrendet a belépés alapján állapították meg, de néha volt sorrendi vita. Az egyik lübecki polgármester üdvözölte a megjelenteket, mire bemutatták a képviselők meghatalmazásukat, az elmaradtak kimentését, a direktórium előterjesztette a tárgyat s a szavazatokat összeszámlálta. A városok az ülés rendjében szavaztak. A hansetag végén a jegyzőkönyvet (Recesz) felolvasták, megpecsételték. A határozatokat szigorúan tilos volt közölni a fejedelmekkel.

Ha egy város fel akarja magát a Bundba vétetni, Lübeckhez vagy más hansavároshoz fordul, mely a kérelmet írásban közli a tagokkal s a viszonyok ismerete alapján szavazással döntöttek. A felvételt és kizárást tudatták a külső hatalmakkal. A felveendő várostól bizonyos függetlenséget kívántak meg, hogy kötelezettségének eleget tudjon tenni.

Büntetések

A szabályok áthágása büntetést vont maga után, melyet az ügynökség elöljárója, a város magistrátusa, a kör városai, vagy a Bund szabott ki. A legnagyobb büntetés a *Bann,* a kizárás a társaság jogai- és kiváltságaiból (Verhansen). A hansatagoknak tilos a kiközösítettel közlekedni. Így járt Köln, mikor az angol királlyal szövetkezett a hansa érdeke ellen, így Bréma, mely a közös háborús vállalatból kivonta magát. 1284-ben történt a kizárás s 1308-ban vették vissza Brémát.

A visszavétel alázatos hódolattal, teljes elégtétellel, misével, vezeklésekkel, búcsújárásokkal volt összekötve. Volt kisebb Bann is, mely határidőre szólt és nem minden előnytől fosztotta meg a várost.

Jövedelmek, kiadások

Voltak pénzbüntetések is, melyek a hansa egyik jövedelmi forrását képezték. A büntetés maximuma rendesen 100 márka ezüst, vagy 50 márka arany.

A másik jövedelmi forrás volt a fontpénz, amelyet időről-időre a városokra és kontorokra vetettek ki. Különös adónem az úgynevezett Schoß, amely az idegenben levő hansaraktárak különleges szükségleteinek fedezésére szolgált. A szövetséges városok háború esetén emberben vagy pénzben bizonyos segélyre voltak kötelezve. Ez a pénzügyi berendezés igen hiányos s ennek kell betudnunk, hogy a szövetség gyakran kénytelen volt kölcsönt fölvenni.

A közös kiadások nem jelentősek. Legnagyobb tételeket a követküldéseknél, az urak és fejedelmek megvesztegetésénél találunk abból a célból, hogy mások kárára a hansa monopóliumokat kapjon.

Küzdelmek

A hansa feladata a kereskedelem védelme és terjesztése volt s célja elérésében sokszor bukkant akadályokra kint és bent egyaránt s ilyen esetekben nem riadt vissza a fegyveres elintézéstől sem. Pl. 1284-ben Erich norvég király súlyosan megkárosította a német kereskedelmet, mert a németek ellenfelével, a dán királlyal tartott. A hansa a svéd kikötők blokádjával felelt, ami gabonahiányt idézett elő s a norvég király kénytelen volt a kalmári békére lépni (1285). Magnus svéd királyt trónjától fosztotta meg a hansa s Mecklenburgi Albertnek juttatta a svéd koronát. IV. Waldemár dán királlyal három ízben harcolt s végeredményben a királytól lenézett hansa („77 Hanse, die 77 Gänse haben" [77 hanza, akiknek 77 libájuk van]) maradt a győztes s a stralsundi békében biztosította a német túlsúlyt (XIV. század vége).

Útbiztosítás

Az utak biztonságán is őrködött a hansa. Az Északi- és Keleti-tengeren nagyon garázdálkodtak a kalózok s ezek ellen a hansának néha valóságos háborút kellett viselni. Az elfogottakat halállal büntették. Egy alkalommal (a XV. század vége felé) Hamburg piacán 150 kalózt fejeztek le, de nem sikerült őket teljesen kiirtani. Éppen a veszedelemre való tekintettel a vízi közlekedésben szigorú rendszabályokat hoztak be. Megszabták a tisztek, matrózok, utasok viselkedését. Mikor a hajó kiért a nyílt tengerre, a parancsnok maga köré gyűjtötte a matrózokat és utasokat és beszédet tartott hozzájuk. „Mi itt Isten kezében vagyunk. Ki vagyunk téve a szelek és hullámok szeszélyének, ugyanazon veszélyeket kell megosztanunk, tehát itt mindenkinek egyenlőnek kell lenni. Talán szembe kell szállnunk hirtelen viharokkal, kalózokkal; számtalan veszély fenyeget a félelmes hullámok közepett. Nem is sikerülhet jól utazásunk, ha nem kezdjük szigorú fegyelem megalapításával. Mindenek előtt imádkozzunk. Énekeljünk Istennek jámbor énekeket, nyerjünk az Úrtól kedvező szelet, szerencsés utat, azután a tengeri jog szerint kinevezzük a bírákat az igazság fenntartására."

Ezután egy bírót s négy bírótársat választottak s egy megbízottat, ki a büntetést végrehajtja s néhány ágenst s azután kihirdették a tengeri törvényt: Tilos Isten nevét káromolni, kiejteni az ördög szót, az imádság alatt elaludni, égő gyertyával járni-kelni, az élelmiszert fecsérelni, a csaplárossal erőszakoskodni, napnyugta után kockázni vagy kártyázni, megakadályozni a szakácsot teendője jó teljesítésében, munkájukban a matrózokat feltartóztatni. Mindez pénzbüntetés terhe alatt tilos. Testi büntetés vár azokra, akik az őrségen elalszanak, akik a fedélzeten botrányt csinálnak, kardjukat a hüvelyből kihúzzák.

Mikor a kikötőbe megérkeztek, a bíró és társai összehívták a legénységet, letették hivatalukat és felszólították a hajó személyzetét, hogy felejtsék el, ami történt, mert az igazság nevében történt s ne vigyenek ki a szárazra haragot és keserűséget. Ha mégis valaki sértve érzi magát, igazságot kérhet napnyugta előtt a kikötői bírótól. Ezután a béke jeléül sóskenyeret ettek. Mikor a hajó kikötött, átadták a bírságpénzt a kikötői bírónak, aki szétosztotta a szegények közt.

Az út bizonytalan volta következtében flottában (Admiralschaft) vonultak ki a hansahajók s gyakran fegyveres hajók (Orlogschiff) is kísérték őket.

A hansa köre

A hansa tevékenységi köre kiterjedt Orosz-, Svéd- Norvég-, Dán- és Angolországra, a Keleti-tenger déli partvidékére, Litvániára, Lengyelországra, Csehországra, Németalföldre, Franciaországra, Portugáliára és Spanyolországra, hol kontorokkal,[20] ügynökségek felállításával biztosította befolyását.

Mai értelemben vett Oroszországról természetesen nem beszélhetünk a középkorban, e névvel nem politikai alakulatot, csak területet jelzünk. A korai középkorban különféle népelemek találtak ezen a területen hosszabb-rövidebb ideig hazát s ezek a népek többnyire maguk is kereskedtek s idegen kereskedők is felkeresték őket. A perzsa Gardézi azt mondja, hogy „a kereskedők a bessenyők földjén (az Ural-folyó környékén) úttalan utakon kénytelenek vonulni, mert az útjai csupa fás helyek s hogy merre tartanak, a csillagok járásából tudják meg". A burdászokról megemlíti, hogy jóminőségű viaszukkal kereskednek, míg a magyarok rabszolgákat cserélnek be byzanci árukért. A kereskedelemben azonban fontosabb szerepet játszottak a kozárok és bolgárok, kiknek földjén vonult keresztül Konstantinápoly, illetőleg kelet és észak kereskedelme. A kereskedelemben három városnak jutott nevezetes szerep: *Itil-*, *Bolgár-*, és *Novgorod*-nak. Itil a Kaspi-tenger partján (a mai Astrachan helyén) rendkívül fontos kereskedelmi gócpont volt a keletre irányuló kereskedelem számára. Az oroszoknak itt kereskedelmi telepeik voltak. A keleti kereskedő rendesen a Volgán ment fölfelé Itilből Bolgárig, Bolgárország fővárosáig. (A Kamának a Volgába való folyása alatt.) Ez az északi áruknak: prémnek, borostyánkőnek legnagyobb gyűlhelye volt. Virágkora a IX–XIV. század. A borostyánkövet a Keleti-tengertől vitték Bolgárba s innen érték el a prémek hazáját, melyet az arabok Wisû-nak neveztek. Ibn Batuta arab író szerint ezen a vidéken csak kis kocsikon utaznak, melyeket kutyák húznak. „Ezen a pusztán csak gazdag kereskedők utaznak, akik közül mindeniknek van körülbelül 100 kocsija, amelyek élelemmel, italokkal, fával vannak megrakva... Az emberek, akik erre a helyre mennek, nem tudják, vajjon azok, akiknek áruikat eladják és akiktől vásárolnak, szellemek-e vagy emberek. Sohasem látnak senkit." Ez a néma kereskedés primitív fokú népeknél gyakori jelenség, ahol vevők és eladók a viszálykodás elkerülése céljából sohasem találkoznak. Az Ibn Batutától leírt sötétség országa valószínűleg Perm. Nyugatoroszország legjelentősebb kereskedővárosa volt Novgorod. Ez találkozóhelye volt az északi vend és normann és a Volga és Dnyepr felől jövő arab és bizánci kereskedőknek.

Nestor szláv történetíró szerint volt egy út a varägok honából (Skandinávia) Görögországba és Görögországból a Dnyepren fel s onnan szárazon Lovatig, innen az Ilmen-tóig, ebből folyik a Volchov, amely a Ladoga-tóba ömlik, amely közlekedik a Néva-útján a Finn-öböllel, illetőleg a Keleti-tengerrel. A legtöbb északi kereskedő azonban csak Novgorodig ment, amint az arab kereskedő is valószínűleg csak idáig hatolt. Igaz, hogy a Keleti-tenger partján bőségben találtak arab pénzeket (1012/13-ig), de valószínűleg a Keleti-tenger partvidékének lakossága hozta ezt Novgorodból, hol a borostyánkövet, prémet arab kereskedőknek eladta. Gotlandon is találtak arab pénzeket.

Mikor a svéd varägok megtelepedtek Oroszországban, szintén élénk kereskedést űztek Konstantinápoly felé. 907-ben Oleg orosz nagyfejedelem és

a keleti császár kereskedelmi szerződést kötöttek, melynek értelmében a kievi, csernigovi, perejaslavi orosz kereskedők is tölthettek egy hónapot Konstantinápolyban, de fegyvertelenül s egyetlen kapun léphettek be a városba s egyszerre ötvennél többen nem lehettek s egy-egy csak 50 forintig vásárolhatott selyemszöveteket. A selyemszöveteken kívül még bort vásároltak Konstantinápolyban, az araboktól pedig drága szöveteket, szattyáncsizmát, fűszereket vettek, míg ők prémet, viaszt, rabszolgát adtak el. Az adót prémben, főleg nyestprémben fizették s a nagyfejedelem óriási készlet felett rendelkezett. Az orosz kereskedő a Dnyepren ereszkedett le Chersonig, közben a folyó vízeséseinél a csolnakot szárazon vitte.

A Dnyepr partján fontos város volt Kiev s a közelében Perejaslavez. Svjetoslav (X. század) így szólt anyjához: „Nincs ínyemre, hogy Kievben lakjam, hanem inkább Perejaslavezben, a Duna mellett akarok élni, mert ez az országom központja. Itt fut össze minden jó: a görögöktől arany, finom kelmék, bor és mindennemű gyümölcs, a csehektől és magyaroktól ezüst és ló, Oroszországból szőrme, viasz és rabszolgák." A lenézett Kiev azonban rövidesen felülmúlta vetélytársát, kereskedelmi központ lett és fényben Byzanccal versenyzett s minden irányban közlekedési útjai voltak. Nyolc piacra volt szükség az áruk felvételére.

A novgorodi Peterhof

A gotlandiaknak állítólag már 1000 körül volt Novgorodban gyarmatuk, templomuk és saját Gildehofjuk. Nyugat-Európába a prém nagyrészt Gotlandon, Schleswigen át ment. Hogy milyen gazdag lehetett egy-egy ilyen prémkereskedő, fogalmat alkothatunk abból, hogy Vidgaut búcsúzáskor Knut Laward schleswigi hercegnek 200 timber (8000 bőr) szürke prémet ajándékozott. Ezeket a skandináv népeket azonban a XIII. században kiszorította a *német.*

A novgorodi német udvar már a XIII. század elején kimutatható s mikor a hansa megalakult, a Peterhof is teljes szervezetet nyert. A hansa a fontos kereskedelmi pontokon kontorokat (comptoire) állított fel, melyek a fondacóknak feleltek meg, vagyis áruházak voltak templommal stb. ellátva. A telep élén az Oldermann des Hofes állt, akit az utazók választottak. Mellette négytagú tanács volt s ezek élet-halál felett ítélkeztek, de ítéletüket meg lehetett fellebbezni Wisbybe, Lübeckbe. A kereskedők gyűlését (Steven) az oldermann hívta össze. A házban volt gyűlésterem, kórház, sörfőző, később fürdőszoba is, míg a pince áruraktárul szolgált. A Hof felesleges pénzét Wisbybe vitték, hol a Marienkircheben őrizték. A láda kulcsa négy oldermannál (Gotland, Lübeck, Soest, Dortmund) volt. III. Iván 1471-ben elfoglalta a Peterhofot, a németeket kiűzte, 1494-ben pedig teljesen feldúlta a telepet s többé jelentőségét nem tudta visszaszerezni. A Peterhof címere egy kulcs és dupla félsas volt.

Novgorodnak a prémje volt főleg fontos a németekre. A jugrok coboly, nyest, menyét s más értékes bőröket szállítottak, azonkívül feltalálható volt itt kelet gyöngye, ezüst, kátrány, hamuzsír, dél gabonája, méz, viasz, len, kender. A Dvina-vidék fókazsírt szállított, amiből halzsírt főztek. A hansa angol és flandriai szövetet, vásznat, ércárukat, Angliából ónt, Svédországból rezet, Csehországból, Németalföldről vasat, Spanyolországból ólmot, továbbá ként, bőrt, pergamentet, bort, sört és főleg sót vitt be. A németek innen felkeresték Pskowot, Smolensket, Plotzkot.

A SKANDINÁV ORSZÁGOK

A normannok, a vikingek gazdagságra áhítoztak s ezt a gazdagságot részint rablással, részint kereskedés útján akarták megszerezni. Amerre megfordultak, gyarmatokat létesítettek, új utakat nyitottak meg s a nyugat-európai piacokat új árukkal gazdagították: prémmel és tőkehallal. Egy normann kereskedőtől azt jegyzi fel a krónikás: „nagy tengerjáró kereskedő volt... gyakran vitorlázott Oroszországba s azért nevezték Gudleik, az orosznak".

A dán, svéd, norvég kereskedők hozták közelebb keletet és északot s szállítottak nyugatra norvég és orosz prémeket, ázsiai selyemszöveteket, dán heringet stb. Már 900 körül Angliában is kereskedtek s ők vetették meg ott több város alapját. Szent Oszvald életírója szerint York a X. század végén „hihetetlenül tele van árukkal, melyek azon kereskedőké voltak, kik mindenfelől, de főleg az északi népektől jöttek". Londonban a dán kereskedőknek 1040-ben templomuk és valószínűleg gildájuk is volt.[21] Utrechtben, Flandriában a X. században is volt dán vikinggyarmat, Bruges-ben pedig még 1308-ban is megvolt a norvégek utcája. Ezek az északi kereskedők rabszolgákkal is kereskedtek. Hoskuld izlandi főnök a X. század közepén meglátogatta Brennö szigetet (a Götaelf torkolatánál), hol igen látogatott vásár volt. Amint a vásárban sétált, a bódéktól elkülönítve látott egy pompás sátort, belépett s egy bíborba öltözött ember fogadta: Gilli vagyok, az orosznak nevezett. Az ír Gilli egyike volt a leggazdagabb kereskedőknek. Egy függöny mögött 12 rabnő ült, Hoskuld megvette közülök Melkorkát, Myrkjártan ír király leányát, ki aztán Olav Paa izlandi főnök anyjává lett.

A félszigeten a sok mocsár, erdő, utak hiánya megakadályozták a városok keletkezését s igazi városokat csak a tengerparton találunk. 800 körül a svéd Birka szerepelt mint kereskedőváros, később a külkereskedelemben Gotland szigete játszott fontos szerepet.

Svéd, dán hansa

A XIII. századtól kezdve a németek teljesen háttérbe szorították az északiakat, kiaknázták a svéd rézbányákat és Svédország és Dánia körül a heringhalászatot. A heringhalászat először a rügeni parton virágzott, főleg a déli Sundnál. Évente július utolsó hetétől szeptember utolsó hetéig kisebb-nagyobb tömegekben jelentek meg a halak, a halászok – majd mind dán – a Sund két partján állították fel sátraikat, a kereskedők követték őket s a schoneni piacok Észak-Európa leglátogatottabbjai lettek. A németek korán résztvettek ebben a kereskedelemben,[22] hiszen a dánokkal régi összeköttetésben állottak, dán parasztok csónakjaikon elvitték terményeiket a német városokba, Dániát viszont német házalók (Pfellerburschen) járták be. Svédországból a hansa rézen és halon kívül kivitt még vasat, prémet, marhát, bevitt posztót, selymet, bársonyt, ércárut, gabonát, sót, lent, kendert, olajat, bort, borsot s más fűszereket, sört, vásznat, kanavászt, páncélt, papírt, szappant. A németeknek a bennszülöttekkel egyenlő jogaik voltak, hivatalnokok is lehettek.

Gotland

A német kereskedő éles szemét mi sem bizonyítja jobban, minthogy felismerte Gotland fontosságát. A sziget lakói, a gótok, élénk kereskedést folytattak Novgoroddal, ők voltak a Gotenhof megalapítói, amelyből a németek Peterhofot csináltak s a sziget mintegy arra volt rendelve, hogy közvetítő legyen kelet és észak, illetőleg nyugat közt. *Wisby,* mely még a XI. században is jelentéktelen helység volt, a hansa egyik legforgalmasabb kontorjának székhelye s a keleti hajójáratok kiindulópontja lett. Wisbyben évente kétszer egyesültek a hajók keleti útra. Az egyik út a Finn-öbölön át a Neva torkolatához vitt, Kettlingen szigetén átrakodtak orosz lodjákra s a Neván, Ladogatón, Volchovon mentek fel Novgorodba. A másik út Rigán át és a Dünán fel vezetett. Virágkora a XIII. század, a XIV. században már kezd hanyatlani. 18 művészi temploma beszédes bizonysága egykori nagyságának.

Bergen

Norvégiában a kereskedelem szempontjából említésreméltó városok Oslo, Tonsberg, de a legfontosabb *Bergen.* Már a XII. században nevezetes piac volt ez a város és különböző nemzetiségű kereskedők látogatták, többek közt németek is. A németek leginkább bort vittek be s egy alkalommal (1186) a bor mértéktelen élvezte következtében veszekedés támadt a németek és norvégok közt. Ekkor Sverrir király összehívta az idegeneket s így szólt

hozzájuk: „Köszönetet mondunk idejövetelükért az angoloknak, akik gabonát, mézet, finom lisztet és szövetet hoznak; éppúgy köszönetet mondunk mindazoknak, akik vásznat, gyolcsot, viaszt és üstöt hoznak, vagyis az orkneyek-, hialtlandiak-, faereyek- és izlandiaknak; azoknak is, akik olyasmit hoztak, amit nem lehet nélkülözni és e tartománynak hasznára válik. De a németeknek, kik hatalmas tömegben és nagy hajókon jöttek ide, akik elhurcolják az ország kárára a vajat és szárított halat és azért bort adnak cserébe, hálát nem adok… és azt mondom nekik, ha életük és vagyonuk kedves nekik, a leggyorsabban távozzanak. Az ő tevékenységükre ugyanis nekünk és országunknak nincs szükségünk." Ekkor el is távoztak a németek, de csakhamar visszatértek, hogy Bergent gyarmatukká tegyék.

A bergeni kontort a XIV. század közepén alapították. Ez volt a hansa legészakibb pontja. A német kereskedelem főhelye az úgynevezett Brücke, az öblöt félkörben körülvevő város egyik része. Jó kikötővel rendelkezett, a nagy hajók is a házak előtt vetettek horgonyt, az ország északi és déli részébe jó közlekedés volt s igen élénk piac. A bergeni polgárok kiváltsága volt, hogy az északi tartományok és szigetek termékeit városukba hozhatták s az északiak is erősen látogatták Bergent, amely így a norvég belső és külső nagykereskedelemre árumegállító lett. A németek királyi tilalom ellenére kereskedtek északra, ami fegyveres összeütközésre vezetett, a hansa győzött, a bergeni polgároknak le kellett mondaniok az északi kereskedelemről, elszegényedtek, házaik hitelezőik, a németek kezébe kerültek s így lett a régi város, a Brücke, német birtokká. A telepesek nagyon erőszakosak voltak s a bennszülöttek gyűlöletét vonták magukra. A halpiac pl. a kontor és a Schustergasse (német iparosok utcája) közt volt s a bergeni polgárok nem vásárolhattak, míg a németek be nem vásároltak. A parasztok terményeit is ők vették meg és tetszőleges áron adták tovább. Egy nekik nem tetsző helytartót a püspökkel, templommal és kolostorral együtt, ahol menedéket keresett, elégettek (1455).

A kontor tagjai csak nőtlenek lehettek – ez általános szabály –, hogy terveiket, kereskedelmi titkaikat az idegenek meg ne tudják.

Az újonnan Bergenbe érkezőt, a kezdő kontoristát háromszoros kegyetlen próbának vetették alá (füst-, víz- és vesszőpróba). Kiviteli cikkek: állatbőrök, hal (hering, tőkehal, cethal), vaj, faggyú, kátrány, szurok, gyanta és fa. Beviteli cikkek: liszt, rozs, búza, bab, borsó, sör, méhsör, méz, só, posztó, gyolcs, ércáruk, Bruges-ből szállított déleurópai áruk.

A bergeni telep élén aldermann és 18 tagú tanács állt. Címere tőkehal és kettős félsas volt.

Anglia. A Stahlhof

Angliában állandó volt a küzdelem az önállóságra törekvő angol kereskedelem és a monopóliumra törekvő hansa közt. Már a XV. században felmerült a követelmény angol részről, hogy idegen hajó csak saját hazájában termelt árut hozhasson be. Egy szenvedélyes irat (The libel of Englisch policy) keserű gúnnyal védi a hazai kereskedelmet az idegen ellen. A XV. század második felében kölcsönös kalózháború dúlt,[23] amely az utrechti békével végződött, mely az angoloknak szabad közlekedést biztosít a hansa területén (1474). A hansa székhelye Londonban a Donegard wardban, a Themseutcában, a Gildhalleból kifejlődött Stahlhof (Steel-Yard, mert a szövetet megstemplizték). Fallal volt körülvéve, három kapuval ellátva s az épületben kolostori cellákban szigorú fegyelem alatt éltek a tagok. A Stahlhof élén az aldermann állt 11 tagú tanáccsal. A visszaéléseket szigorú büntetésekkel torolták meg. Minden kereskedő köteles volt kamrájában vértet és fegyvert készenlétben tartani. Az étkezés közösen történt, de külön a mesterek és külön a segédek. Címere egész sas volt.

Skócia

Skóciával több hansaváros űzött kereskedelmet, de úgy látszik, különösebb kiváltságok nélkül. A hansa innen gyapjút és bőrt vitt ki s építőfát, lisztet, malátát, kátrányt, vasat vitt be.

Németalföld

Németalföld északkeleti része kevés kivétellel a hansa köréhez tartozott. Itt is sok viszály volt a hansa és főleg Bruges közt, hol a hansának kontorja volt (a Haus der Osterlinge). A viszálykodásra az adott okot, hogy a hansa a posztószövést terjesztette a németalföldön és angolposztót hozott be s így fenyegette Flandria iparát. Ideiglenesen a hansa el is helyezte a kontort Aardenbergbe, Dordrechtbe, Anvers-be, de ismét visszatért. A bruges-i kontor címere is egész sas volt.

Franciaországgal, Spanyolországgal, Portugáliával, szintén volt a hansának összeköttetése (Liszabonban 1452-ben letelepedési engedélyt kapott), de ez kevésbé fontos, mint az északiak.

Cseh-, Lengyelország

Csehországban a kereskedelem a XI. századig idegenek kezében volt s egy arab író szerint Prága a X. században „a szláv vidék legnagyobb piaca" volt. Aktív kereskedést a csehek azután is Magyarországgal, Lengyelországgal és egyes olasz városokkal folytattak. Különösen élénk volt az összeköttetés Prága és Velence közt, de a prágai kereskedők összeköttetésben álltak Firenze, Pisa legnagyobb kereskedőházaival is. 1305-ben Rudolf osztrák herceg védlevelet adott az átutazó prágai kereskedőknek. Kelet felé is vezetett egy fontos kereskedelmi út Prágán keresztül: a Pragerstrasse.

Lengyelország függő viszonyban volt a német kereskedelemtől, amenynyiben úgy a délnémetek (főleg Boroszlón át nürnbergiek) mint az északnémetek itt élénk kereskedést űztek. A lengyel kereskedők különösen Magyarország felé kereskedtek, főleg Nagy Lajos korában. Lembergen át fontos kereskedelmi út vezetett Kaffába és Tanába. Krakkó Ulászló hercegtől 1306-ban árumegállítójogot kapott, ami jelentőségét igen emelte.

A hansa bevonta úgy Csehországot, mint Lengyelországot kereskedelme körébe. Különösen fát szállított Krakkóból, Sandomirból a porosz városokba. A fát Krakkó a Kárpátokból és Salzburgból kapta.

Németország

A hansa Németország belseje felé is élénk kereskedést űzött. Direkt út vezetett Hamburg-Lübeck-Frankfurt a. M.-nak, valamint Magdeburgon át Drezdának és Csehországba. Bázel, Strassburg a hansával direkt összeköttetésben álltak.

Gabonakereskedelem

A hansa kereskedelmi tevékenységét vázoltuk az egyes kontoroknál, de külön meg kell emlékeznünk a gabonakereskedelemről.

A XIII–XV. századig a hansa gabonával ritkán ment túl Flandrián, Anglián, mert Spanyolország, Portugália szintén felesleget termelt, melyet úgy, mint fügéjét, olaját, gyapjúját Brüggébe és Flandriába vitte s finom posztóért becserélte. A hansa gabonapiacai Svéd- és Norvégország, Anglia, Flandria, Hollandia. Svéd- és Norvégország a középkor végén is nélkülözte az ipart és terményben bevitelre szorult. Főleg a skandináv államok függtek a hansától. Mikor Hermann von Halle 1395/96-ban más hansakapitányokkal megszállta Stockholmot, mint békezálogot, nem győzött panaszkodni a nyomorúság miatt. Nemcsak gabonát kellett zsoldosainak hazulról hozatni, de még hagymát, petrezselymet, almát, körtét is „mert ezeknek itt semmijök

sincs". Más alkalommal azt írja: „nem tudunk itt semmiféle répához sem jutni". Sörfőzőt akart felállítani, de ehhez minden kelléket, tölcséreket, edényeket Danzigból kellett hozatni.

Dániában már kedvező évben felesleg is volt exportra, Oroszországba ellenben a hansa importált gabonát. 1231-ben nagy éhség volt Novgorodban s a katasztrófától csak a német kereskedők gabonabevitele mentette meg a várost.

Angliában már a XIII. században vitt a hansa gabonát, főleg rossz termés idején, valamint a XIV–XV. században Skót- és Észak-Franciaországba is, de ennél fontosabb volt az export Flandria-, Brabant-, Hollandba.

A hansa hanyatlása

A hansa hanyatlása, eltekintve a viszályok változásától, részint gazdasági, részint politikai okokra vihető vissza. A hansa nagysága azon alapult, hogy kelet-nyugat közvetlen érintkezését meg tudta akadályozni s a közvetítőkereskedelem busás nyereségét a maga részére biztosítani. Ezzel szemben a XIV. században az angolok, a XV. században a hollandok jelentek meg nagyobb rajokban a Balti-tengeren s a hansa tiltó rendszabályai eredménytelenek maradtak s az utrechti békében (1474) az angoloknak kénytelenek voltak szabad közlekedést biztosítani. Ezenkívül 1411-től nagy volt a panasz, hogy a schoneni heringhalászat szegényebb lett s a hollandok és flamandok is konkurráltak a heringhalászatban.

A politikai viszonyok is megváltoztak. Lengyelország és Litvánia egyesítése, a német lovagrend hanyatlása, a hansának a kalmári unióban egyesült három állam ellen viselt szerencsétlen háborúja megingatta tekintélyét, a hollandok felbontották a hansával való összeköttetést, III. Iván a novgorodi Peterhofot feldúlta, egyes hansavárosok külön politikát űztek, úgy, hogy a XV. században bomlást látunk minden oldalon, a hansa alá volt aknázva. A nagy felfedezések végre megadták a kegyelemdöfést s a XIV. században már lassú pusztulás az élete. Kétségtelen érdeme, hogy északon kultúrát terjesztett, de bűne határtalan önzése, mely gyűlöltté tette.

Ilyen kereskedelmi tevékenység mellett nem csodálhatjuk, ha a középkori Németország nagy anyagi jólétnek örvendett. Szólaltassuk meg erre vonatkozólag Aeneas Sylviust, a későbbi II. Pius pápát, ki kitűnően ismerte a német viszonyokat s kinek műveltsége és egyénisége garantálja szavainak hiteles voltát. Ő ezeket írja 1468-ban. „Soha Németország nem volt gazdagabb és ragyogóbb, mint napjainkban. Ez a nemzet minden más felett áll fényben, nagyságban... Mindenfelé forgalmas városokat, megmívelt földeket, búzavetéseket, szőlőket, dísz- és zöldségeskerteket látunk; mindenütt szép épületek, kellemes mezei lakok láthatók; a hegyeket várak koronázzák, a városokat falak veszik körül... Hol található egész Európában nagyszerűbb

város Kölnnél csodás templomaival, városházával, tornyaival, ólomtetős házaival, gazdag polgáraival, szép folyójával és azokkal a termékeny mezőkkel, amelyek körülveszik. Menjünk tovább, látogassuk meg Gand és Bruges népes városokat, az egész keleti kereskedelem raktárait; igaz, hogy a francia jog látszik ott uralkodni, de németek nyelvben, erkölcsökben... Strassburg számos édes, tisztavizű csatornájával olyan, mint egy második Velence, míg a valódi Velencét bűzös, sáros csatornák szelik át... Strassburgban sok egyházi és polgári épület oly szép, hogy bármely király megfelelőnek találná... Augsburg gazdagságban felülmúlja a világ összes városait. Lehetetlen Nürnberg mellett is szó nélkül elmenni. Ha az ember Alsó-Frankóniából jön és észreveszi távolról ezt a nagyszerű várost, tényleg óriási fényben tűnik fel; amikor bemegy, a vélemény, melyet alkotott, megerősíttetik az utcák szépsége, a házak tisztasága által... a császári kastély büszkén uralkodik a város felett és a polgári házak úgy festenek, mintha fejedelmek számára építették volna. Valóban Skócia királyai kívánhatnák, hogy olyan jól lakjanak, mint a nürnbergi polgárok közül a sorstól legkevésbbé kegyelt."

Geiler von Kaisersberg krónikás azt mondja, hogy egy polgárnő pompás ruhájában és ékszerében több mint 3–400 forint értéket hord magán, szekrényében több mint 3000 forint áru ruhát és ékszert tart. Valamikor a hermelin, coboly, drága prémek csak fejedelmi személyek ruháit díszítették, ma a polgárnő sem tudja azokat nélkülözni. A parasztasszony is londoni és malines-i posztóban jár, a falusi ember selyemruhát és aranyláncot hord (Seb. Brandt).

A gazdagság egy nagykereskedést űző, arisztokratikusan zárt patríciusi osztály megalakulásához vezet, mely a város kormányát kezében tartja s tanácsában csak ő foglal helyet.

MAGYARORSZÁG ÉS KÖRE

ÁRPÁD-KOR

A magyar már őshazájában foglalkozott – a keleti írók tanúsága szerint – kereskedelemmel, t.i. állatbőröket, prémeket cserélt be Kerch városában a Fekete-tenger partján rumi, azaz görög kereskedőknek selyemszövetekért, szőnyegekért, aranyékszerekért, mert a magyar a pompát szerette.

Amint mai hazáját hatalmába kerítette, hosszú időn át nem lehetett szó békés árucseréről, a városi élet, az iparűzés ez alapfeltétele pedig teljesen hiányzott. Szent István azonban szívesen fogadta a jövevényeket, a vendégeket s fiának is lelkére kötötte Intelmeiben ezek istápolását, mert „az egynyelvű és egyerkölcsű ország gyenge és törékeny".

Részint a jobbágyi sorsra jutott behódolt népelemek, részint ezek a vendégek (német, vallon, olasz) vetették meg a városi élet és az ipar alapját. Kereskedelemmel a XI–XII. században főleg az izmaeliták foglalkoztak.

Szent László törvényei elrendelik, hogy „senki ne adjon vagy vegyen vásáron kívül" s a vásáron „a bíró meg a vámos előtt és tanúk jelenlétében" kössenek alkut. Idegen kereskedő a király engedelmével és a király poroszlója előtt vásárolhat. Ebből kitűnik, hogy már rendes vásárok voltak László korában és a király iparkodott megakadályozni a rablott holmik áruba bocsátását. Ezek a városok azonban csak napi és hetivásárok lehettek, országos vásárok csak Zágrábban s később Budán voltak. A törvénykönyv azt is elárulja, hogy nálunk is voltak vándorkereskedők s hogy a kereskedők közül egyesek igen meggazdagodtak. (Kálmán I. tvk.)

Kálmán megszorította a rabszolgakereskedést is, amennyiben eltiltotta, hogy magyar nemzetbeli, sőt általában magyarországi rabszolgát külföldön adjanak el.

A XII. században betelepített szászok az ipart és kereskedelmet fellendítették s II. Endre kiváltságlevele meg is hagyja, hogy „azok kereskedői, bárhova akarnak országunkban, szabadon jöjjenek-menjenek és pedig adó nélkül... és megparancsoljuk, hogy minden piacuk vámok nélkülieknek tekintessenek".

Tekintélyes történettudósok – külföldiek is – vallották azt, hogy a Duna egyik főútja volt a kelet-nyugati kereskedelemnek s Konstantinápolyból a szászok közvetítették a levantei árukat. Ma ezt az állítást már megdöntöttnek vesszük, mert a Duna a Vaskapunál és a Kazán-szorosban nem volt alkalmas áruszállításra s a szállításnak átrakodásokkal való lebonyolítása a mi primitív viszonyaink közt fel nem tételezhető. Igaz, hogy a Gellért-legenda szerint Gellért a Dunán akart eljutni Konstantinápolyba, de kérdés, hogy ő ismerte-e a viszonyokat s tényleg a vízi útra gondolt-e? A Dunának közlekedésre való felhasználásáról biztosat tudunk a bécs-budai szakaszon, az is valószínű, hogy Budától – talán a Duna mellett – vezetett út keletre, de ez nem volt fő-útvonal és nem volt állandóan használt. A kereskedelemhez nyugalom szükséges, a kereskedelmi utak biztonságáról gondoskodni kell, ezt pedig az Árpád-kor zavaros viszonyai közt csak ideig-óráig tételezhetjük fel. Ezzel szemben tény az, hogy a keleti kereskedelmet az olasz városok bonyolították le s a szárazföldön is volt egy útvonal, de nem hazánkon át. Ibn Kordabeh szerint a középkorban egy kereskedelmi út vezetett Németországtól Kínáig s már a IX. században ezen jöttek orosz kereskedők Kievből Bajorországba. Ez az út Konstantinápolyon, Kieven, Krakkón, Prágán át ment Passauhoz, illetőleg Regensburghoz s ez volt kelet és nyugat közt a szárazföldi összekötő útvonal.[24]

Ha elvetjük a dunai útvonalat, hogyan jutottak kelet cikkei hazánkba? Velencén keresztül. Ismerjük már Martino de Canale nyilatkozatát, mely szerint többek közt magyar kereskedők is járnak Velencébe keleti árukért. Talán nem csalódunk, ha ezek alatt a magyar kereskedők alatt főleg szászokat gondolunk, kiknek kereskedelmi tevékenységéről egyébként az Árpádok korából igen csekély adatunk van. Olasz kereskedők is hoztak Magyarországba árukat. II. Endre 1217-ben Záráról lemondott Velence javára s ekkor

a viszonosság alapján rendezték a kereskedelmi viszonyokat. Mindkét fél teljes biztonságot nyújt a kereskedőnek, a vámot az érték $^{1}/_{80}$-ára mérsékelik s ez a velencei kereskedőktől csak egyszer, az országbalépéskor fizetendő. Arany, drágakő, selyem, fűszer teljesen vámmentes. Hogy tényleg jártak nálunk velencei kereskedők, bizonyítja az a tény, hogy a velencei Andrea Vallaresso Endre uralkodása alatt Magyarországon halt meg s hogy a Ghisi-család tagjainak Endrével szemben követelésük volt. 1223-ban Endre kíséretéből osztrák és stájer lovagok kiraboltak több velencei kereskedőt, mire a velencei tanács Konstancia özvegy királynő velencei kereskedőknél levő értékeit lefoglalta, majd a Ghisieket felhatalmazta a magyarokkal szemben visszatorlásra, 1226-ban pedig a megrabolt kereskedők kártalanítására a magyar áruk után a rendes vámhoz 1 ½ % pótlékot fizettetett.

IV. Bélától, ki Budának árumegállítójogot adott, az Anjouk trónraléptéig külső kereskedelemről az ország szomorú állapota miatt nem beszélhetünk.

Anjou-kor

A belső viszályok és az urak hatalmaskodása következtében tönkrement kereskedelmünket Károly Róbert[25] iparkodott lábra állítani. A nyugattal való kereskedésre három útvonalunk volt: a zárai, bécsi és holics-brünni. Bécsnek ridegen kezelt árumegállítójoga megakadályozta dunai forgalmunkat, az olasz kereskedők megkárosítása magyar részről kizárta Velencéből kereskedőinket s így a nyugattal való forgalomra csak a holics-brünni út maradt meg. Károly Róbert először Velencével állította helyre az összeköttetést (1316), majd oltalomlevelet adott a bécsi kereskedőknek (1318). Bécs árumegállítójoga ellen Csehországgal szerződött a visegrádi kongresszuson (1335) s e szerződés értelmében megszüntette a hamis vámokat és méltányosan rendezte a törvényeseket, a lengyelországi kereskedelem érdekében pedig két új utat nyitott.

Nagy Lajos nemcsak Lengyelország és Magyarország kereskedelmi öszszeköttetését fűzte szorosabbra, hanem nyugat felé is előmozdította a forgalmat. Megengedte, hogy Horvát- és Dalmátországgal országa összes kereskedői vámmentesen közlekedhetnek, a raguzai kereskedőket az olasz signorék kegyeibe ajánlotta s a szászoknak különböző kiváltságokat adott. A kiváltságlevelekből látjuk, hogy a szászok a magyar városokon kívül felkeresték Bécset, Prágát, Zárát, Velencét, Kölnt, Bázelt, Nürnberget, Lengyelország városait. Árucikkeik, posztó, sózott hal, hagyma, gabona, faggyú, kender, komló, gyapjú, kalap, ijj, lófelszerelés, bőr, állat. Iparcikkeik a köznép számára készültek s azokat Magyarországban becserélték mezőgazdasági terményekért, melyeket nyugatra szállítottak. Behoztak finom német és olasz szöveteket, keleti árukat, fűszereket, pergamentet, perzsa szőnyegeket, ötvösműveket. A szászok kelet felé is kereskedtek, Oláhországban, Moldvában, a tatár területen.

Zsigmond a német koronát is viselte s így nyugattal élénkebb lett az összeköttetésünk s a Velencével ellenséges viszonylatban levő király kísérletet tett arra is, hogy a keleti utat hazánkon át vezesse, de sikertelenül. Amíg Németországgal való összeköttetésünk javult, viszont a belső rend felbomlott, ami a kereskedelemre károsan hatott vissza. Zsigmond szabad mozgást engedett az országban a kereskedőknek, eltiltotta az idegen só behozatalát és a pénzzé nem vert arany, ezüst kivitelét. Minkét tilalom megismétlődik később is. Mátyás uralkodása alatt a rendezett viszonyok és a lábrakapott fényűzés következtében az ipar és kereskedelem fellendült s a király idegen kereskedőknek adott kiváltságokkal, a vámok rendezésével elősegítette a kereskedelem virágzását. Kelet felé nincs nyoma kereskedelmünknek – Konstantinápoly elesett –, de nyugattal, északkal és Olaszországgal élénk összeköttetésben volt hazánk. A Jagellók alatt minként politikai téren, úgy gazdasági téren is beállott a hanyatlás.

A MAGYAR KERESKEDELEM SZERVEZETE

A városi élet megteremtői az idegen telepesek voltak, kik magukkal hozták az idegen jogot s így kereskedelmünk is nyugati szervezetet kapott. A budai jogkönyv pl. kimondja, hogy mindenki csak egy szakmában dolgozhat, a kereskedők és szatócsok csak boltjaikban csinálhatnak vásárt, a nagykereskedők posztót 100 rőfön alul el nem adhatnak, az idegen kereskedők saját mérlegüket nem használhatják, egymással nem kereskedhetnek, Zsigmond 1405-iki törvénye értelmében hat vég posztónál kevesebbet el nem adhatnak, ha hatvégnél kevesebbjük van, azt egészben adják el. Sáfrányt és más fűszert sem adhatnak el 10 fonton alul. Belföldi kereskedő idegennel nem társulhat. Megtaláljuk az alkuszintézményt és a díjszabást. A zsidók csak a zsidók utcájában árulhatnak.

Vásárnapot kettőt állapít meg a jogkönyv hetenkint: szerdán a németeké a Frauenkirchénél, pénteken a magyaroké a Mária Magdolna-templomnál. A bolthelyiség elé boltívet építettek, mely a járdát elfödte s erről nevezték a helyiséget is boltnak.

Az árumegállítójog első példáját Budánál látjuk, mely ezt a jogot IV. Bélától kapta (1244).[26] Győr 1271-ben kapott hasonló jogot. Az Anjouk már bővebben osztogatták az árumegállítójogot. Nagy Lajos pl. Kassának adott árumegállítójogot s ez a város a Tiszavidék központja és Buda mellett az ország második forgalmi centruma lett. Ugyancsak Lajos tüntette ki Lőcsét ezzel a joggal. Az idegen kereskedő köteles 15 napra kirakni áruját. Igló, Késmárk irigyelték Lőcse kiváltságát s százados pört kezdtek s hiába iparkodott Zsigmond csillapítani a vetélytársakat. 1435-ben Késmárknak sikerült szintén

megszerezni az árumegállítás jogát, de csak könnyű szekerekre. Hasonló jogot kapott Igló is. Brassó 1369-ben szintén árumegállítójoghoz jutott a lengyel és német posztókereskedők ellen, hasonlóképen Szeben is az oláhországi árukra (1382). Az útkényszer szintén megtalálható nálunk is.

Királyaink többször tettek kísérletet a budai mértékek és súlyok általánosítására, de úgy látszik, kevés sikerrel. A vámok nálunk is sok bajt okoztak, sok volt a hamis vám s a vámszedők a kereskedők zaklatásával igyekeztek maguknak ajándékot kierőszakolni. Királyaink eltiltották a hamis vámokat, szorosan megállapították a törvényes vámot s mikor a szász kereskedők panasszal fordultak Mária királynőhöz, hogy a vámosok lerakatják az összes bálokat a kocsiról, a királynő elrendelte, hogy a vámos minden kocsira, melynek bálját fel akarja nyittatni, egy aranyforintot tegyen s ha a kereskedőnek eltitkolt áruja nincs, a pénz az övé lesz.

Főkivitelei cikkünk az érc. Bécs árumegállítójogának fontossága épen abban rejlik, hogy általa magához ragadta Németország és a nemes ércekben gazdag Magyarország közt a közvetítő kereskedelmet. Az aranyon, ezüstön kívül bányatermékeink közül még rezet (Krakkóba, Itáliába) és sót szállítottak ki. Élénk volt a ruha- és borkivitelünk is. Ausztria a Bécsben megállított textiláruk egy részét Magyarországban helyezte el, de a német kereskedők is – főleg huyi, kölni, nürnbergi, augsburgi kereskedők – módját ejtették a közvetlen érintkezésnek. A csehek posztót, bőrt, a lengyelek Nagy Lajos kiváltsága alapján sót hoztak be Sárosig, Liptóig; az olaszok szövetet, üveget, papírost, indiai árukat importáltak. Számos kereskedőcsalád települt meg hazánkban, így a Baldini-, Geleti-, Negroni-, Godini-családok. A bécsi halkereskedők, kik Komáromot s más dunamelléki városokat felkeresték vizáért, tokért, kecsegéért, Károly Róberttől oltalomlevelet kaptak (1328).

Az idegen kereskedőkkel néha egyes urak is kötöttek szerződést. Telegdi Csanád esztergomi érsek pl. a cseh, sváb, rajnai, flandriai kereskedőkkel kötött vámszerződést (1337).

A magyar kereskedőkkel gyakran találkozunk külföldön. Így a kassai kereskedők Bécsbe, Prágába, Boroszlóba, Danzigba, Thornba, Krakkóba jártak vásárra. Krakkóban Magyar Jakab nevű szabónak boltja volt, Rómában a pápai palota kijavításán (1368) három magyar asztalos is dolgozott, Lüttichben szintén találunk magyarokat a XIV. század első felében s mikor II. Richárd angol király elfogatta a németeket (1388), velük együtt egy Miklós nevű magyar kereskedő is fogságba került.

Voltak nagykereskedők is; ilyen a körmöcbányai Vilhelmovics Szaniszló, ki posztó- és fakereskedő, bányavállalkozó és bankár egy személyben. Pozsonyban óriási forgalmat bonyolít le a Gailsam Albert-társaság.

Raguza

A dalmát városok közül Raguza űzött legélénkebb kereskedést. Edrîsi erős flottával rendelkező nagy tengeri városnak festi. A byzanci birodalomtól függő viszonya kereskedelmére előnyös befolyással volt, mert szabad mozgása volt a birodalomban. Mikor 1205-ben Velence fennhatósága alá került, a két város közt élénk kereskedés fejlődött ki, de bizonyos fokig Raguza megtartotta önállóságát. Szerződést kötött a balkáni fejedelmekkel s kereskedői – bár rendesen a velenceiek képében – eljutottak keletre és Afrikába is. A török birodalomból viaszt, borsot, finom drinápolyi kordovánt hoztak; Bosznia, Szerbia termékeit elsősorban Raguza közvetítette, főleg az aranyat és ezüstöt, melyet ötvösei művészien dolgoztak fel. A XV. században ipara is virágzott s ekkor emelkedett hatalma tetőpontjára. A raguzaiak ügynökségeik közt futárokkal tartották fent az összeköttetést.

Bosznia. Szerbia. Bulgária.

Szerbia, Bulgária a XI. századtól függetlenek voltak, de nem tudtak gazdaságilag felvirágozni. Hogy Szerbia és Bosznia a középkorban mégis gazdagok voltak, ezt bányászatuknak s főleg aranybányáiknak köszönhették, de bányáikat is főleg a raguzaiak aknázták ki és szállították termékeiket külföldre. Csak a XV. század elején kötötte meg Lazarevics István az érckivitelt. Boszniából is nagy kivitel volt, néha 300 lóval érkeztek a boszna ólmot hozó karavánok Raguzába. Az ércen kívül kivittek még szarvasmarhát, állatbőrt, szárított halat, gyapjút, mézet, viaszt, fát. Főbeviteli cikkek a só és posztó, azonkívül selyem-, bársonyszövetek, ékszerek.

Bulgária kereskedelmét szintén főleg raguzaiak és görögök irányították. Fő kiviteli cikke a gabona volt, mely Konstantinápoly élelmezésében fontos szerepet játszott. A görög császárság visszaállítása után a génuaiakkal, majd más olasz városokkal is összeköttetésbe jutott. A velenceiek, génuaiak főleg gyümölcsöt vásároltak Bulgáriában s ezt Konstantinápolyba szállították.

Utak

A németeknél voltak szintén rendeletek az utakra, így a községi utaknak oly széleseknek kellett lenniök, hogy három ló elférjen egymás mellett vagy a halálkocsi elől a menyasszony kitérhessen annak érintése nélkül, vagy egy kocsi mellett még lovagolni lehessen. Ez azonban többnyire csak papíron maradt, az utak járt kerékvágások voltak, melyek sok veszedelmet rejtettek magukban az utasra. A németek Itáliába gyakran használták a Nagy-szentbernáton, Septimeren át vezető utakat, Velencébe pedig a Brenneren átme-

nőt. Használt út a Bécs–Wiener-Neustadt–Körmönd–Rábán át Martyanc–Radkersburg–Pettaunak menő útvonal is.

A skandináv államokban utakat építettek. Svédország déli részében a hadi- és áruút 10 rőf széles; az út rongálását pénzbüntetéssel sújtották. A hegyekben, nagy erdőkben menedékházakat (saelahûs) rendeztek be egy-egy napi távolságra, majd vendégfogadókat félnapi távolságra (XIV. század).

Magyarországon a szászföldről Besztercén, Kassán át vitt az út Lengyel-, Csehországba vagy Nagyváradon át Pestre, hol kétfelé ágazott: Bécs–Regensburg–Bázel és Zára–Velence felé. Bécsnek a Duna mindkét oldalán vitt út, a Szlavoniának menő út szintén a Duna folyását követte. Lengyelország felé a Buda–Kassa–Szandec–Krakkó-vonal és a Kassa–Bányavidék–Zsolna–Teschen-vonal vezetett. A szepesi városok a Lőcse–Lubló–Szandec–Krakkó vonalat használták. Csehországgal a Holics–Brünn vonal kötötte össze hazánkat.

Az Adriai-tenger és a belföld közt két út volt: Raguza vagy Narenta-torkolattól; Cattaro–Durazzótól a Bojanán felhajózva San Serziig, innen Skutari–Prizrend–Novo-Brod–Vranja–Szófiának. A másik út Antivári, Budua–Cattaro–Brskovo–Peč–Samokov–Philippopol–Konstantinápoly. Raguza–Konstantinápoly 30 napi távolság.

A németek felhasználták közlekedésre a folyókat, csatornákat készítettek, pl. összekötötték a Travét az Elbével (az úgynevezett Graben, Steckenitz-Kanal) stb. s a hansa néha olyan utakat használt, melyekre ma gondolni sem mernek. Alsó- és Felső-Németország közt a Rajna az összekötővonal, kelet felé a Duna. Magyarországban Budáig szintén a Duna a fő vízi közlekedő út.

Szállítóeszközök

Hajók. A normannok erősen épített, fedélnélküli, 50 vagy több evezős, rendkívül gyors hajókat használtak (viking-hajó), mely 60–80 fegyverest tudott magába fogadni. A hansahajók nagy, esetlen, kerekded, 100–500 tonnás vitorlások egy-két árboccal, sebességük kicsiny. Nevük Kogge.

A szárazon a hegyes vidékeken szamarat, öszvért, a sík vidéken lovat, kocsit használtak. Nálunk használták az ajoncaszereket (villaalakú rúddal), mely talán kétkerekű volt, a csillét (könnyű szekér), melyet leginkább széna- és faszállításra használtak és a mázsaszekeret, melybe hat-nyolc ló volt fogva s melynek használata csak a Dunántúlon és felvidéken mutatható ki.

V. fejezet

PÉNZÜZLET

A pénzüzletet a szükség hozta létre. A középkorban olykor egy országban is sokféle pénz forgott s néha a hazaiakon kívül elfogadták a külföldieket is, pl. nálunk a cseh garast, bécsi dénárt. Már ezek közt is nehéz volt a közönséges embernek kiismernie magát, hát még egy-egy messén, hol 20–30 nemzethez tartozó kereskedők jöttek össze s mind hozta a saját pénzét. A sokféle pénz között csak olyan ember ismerhette ki magát, aki szakszerűen foglalkozott a pénzüzlettel, vagyis a pénzváltó. A pénzváltónál cserélte be az idegen kereskedő hazai pénzét és cserélte vissza a messe végén az idegent hazaira.

A pénzváltónak azonban más feladata is volt. Kezdetleges viszonyok közt az atyafiak, szomszédok kisegítették egymást, ha megszorultak valamiben, de az igények fejlődésével s a viszonyok megváltozásával ez lehetetlenné vált. Először a vásárok végén a leszámolás után tapasztalta a kereskedő vagy a pénzváltó, hogy felesleges tőkével rendelkezik, viszont másik kereskedőnek beruházásra pénzre lett volna szüksége s ilyen esetben a pénzváltóhoz fordult, ki vagy maga kölcsönzött az illetőnek, vagy közvetítette a kölcsönüzletet.

A vásárokon a pénzváltók kitették padjaikat s ott bonyolították le rendesen busás nyerség mellett a váltóüzleteket.[27] Pénzváltással a középkorban főleg a zsidók és az olaszok foglalkoztak.

A ZSIDÓK

A zsidók a középkor első századaiban a kereskedelmet kerítették kezükbe, a X–XI. században azonban a keresztény elem kiszorította a megvetett zsidót a kereskedelemből, gildáiba nem vette fel s ekkor vetette magát a zsidó a pénzüzletre.

Mivel kezdettől fogva voltak olyanok, akik kölcsönre szorultak, a pénzváltással csakhamar kapcsolatba lépett a pénzkölcsönzés. Természetes, hogy

az, aki kölcsönöz, mivel tőkéjét – különösen a középkor rendezetlen viszonyai közt – kockáztatja, a kikölcsönzött pénz gyümölcsét akarja látni, vagyis kamatot szed.

Kamattilalom

Az egyház azonban a legszigorúbb eszközökkel küzdött a kamatszedés ellen, melyet uzsorának (usura) nevezett. Nagy Károly meghatározása szerint uzsora az, mikor többet követel az ember, mint amennyit ad. Szintén középkori elv: „aki egy dolgot vesz, hogy azt, amint van, változatlanul továbbadja és azáltal nyerészkedik, az uzsorás, akit Isten templomából ki kell űzni". Bár voltak mindenkor az egyházban, akik nem zárkóztak el ridegen a méltányos kamatszedés elől, maga a hivatalos egyház a zsinatokon szigorú rendszabályokkal igyekezett annak gátat vetni s hivatkozott a zsoltárosra: „aki pénzét uzsorára nem adja... nem ingattatik meg mindörökké" (14. zs. 5.). A mainzi zsinat (1261) elrendeli, hogy halálos ágyon is csak akkor adjanak feloldozást az uzsorásnak, ha az uzsoranyereséget teljes egészében visszaadja, vagy ha az már nem lehetséges, a fennmaradó részre biztos kezességet nyújt. Ezt a II. lyoni zsinat általánossá teszi. (1274).[28] Szent Tamás csak a veszteség kárpótlására engedi meg a kamatot. (Titulus damni emergentis.) V. Kelemen rendelete értelmében azt az egyént, aki azt állítja, hogy a kamat nem bűn, eretnekként kell büntetni. Mindez hiábavaló volt, mert a fejedelmek népük anyagi jóléte érdekében legalább a zsidóknak és idegeneknek (lombardok) megengedték a kamatszedést s maguk a főpapok is uzsorások kezébe kerültek s néha egyházi tárgyakat is elzálogosítottak. A szigorú rendelkezéseknek mégis megvolt kezdetben az a következményük, hogy a pénzkölcsönzés nagyrészt a zsidók és pl. nálunk az izmaeliták kezébe ment át s ezek a helyzettel rettenetesen visszaéltek. Egy nîmesi uzsoraankéton 40–262 ½ %-ig menő kamatokról hoztak fel adatokat. Mainz tanácsa 1000 forintot vett fel négy zsidótól s 52 % kamatot fizetett, Ausztriában pedig 1224-ben 174 %-ról van tudomásunk. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a zsidók igen meggazdagodtak. Rigord francia krónikás (XII. század vége) azt mondja: „A zsidók... annyira meggazdagodtak, hogy majdnem a város (Párizs) fele tulajdonukba ment át".

A nép gyűlölte a zsidót, míg a fejedelmek és urak – az egyháziakat sem véve ki – védelmezték őket, mert jövedelmük túlnyomórészben terményekben állt, pénzük nem volt s a pénzgazdaság előrehaladásával mind gyakrabban szorultak rá a zsidóra.[29] A fejedelmek gyakran megtették, hogy a meggazdagodott zsidókat mindenüktől megosztották; többször ki is űzték őket, de mindig visszahívtak. A hatalmas pártfogók azonban nem mindig tudták visszafojtani a népszenvedély kitörését, többször hallunk zsidóüldözésekről. Különösen emlékezetes a troyes-i autodafé. A troyes-i polgárok – kik már

úgyis gyűlölték az uzsorás zsidókat – 1288 március 26-án, nagypénteken, az Úr halálát meg akarták bosszulni s megtámadták egy gazdag zsidó (Isaac Châtelain) házát s őt családjával és még 13 zsidóval együtt megégették (ápr. 24.). Erre megjelent Szép Fülöp rendelete – ki a zsidókat egyébként többször kifosztotta – s eltiltotta a zsidóüldözést. Németországban a XV. században voltak heves zsidóüldözések, mert ekkor jutottak oly nagy szerephez a zsidók. Erbachi Erazmus azt mondja: „A zsidók kifosztják a szegény embert és lenyúzzák a bőrét" s megemlíti, hogy öt forint kölcsön fejében hatszorannyit érő zálogot vesznek. Helbling osztrák költő így ír: „Ha én fejedelem lennék, ha én rátok tehetném a kezem, zsidók, megmondom igazán, mind megégettetnélek benneteket." Pierre de Froissart azt tapasztalta, hogy Németországban általános a gyűlölet a zsidók ellen borzasztó visszaéléseik miatt. „Én nem csodálkoznám, ha egyszerre véres üldözés törne ki ellenük mindenütt." Szászország ki is űzte őket 1432-ben, Speyer, Zürich 1435-ben, Mainz 1438-ban s majd Németország többi tartományai is követték a példát s zsidómentes bankok felállítását határozták el. Spanyolországban XI. Alfonz kénytelen eltiltani a zsidóknak a kamatra való pénzkölcsönzést s hazánkban is látjuk törvényeinkben az ellenük való nagy elkeseredést, Nagy Lajos királyunk ki is űzte őket, de csakhamar visszaszivárogtak.

Lombardok

Az olaszokat külföldön gyűjtőnéven *lombardoknak* nevezték. Nem igen voltak különbek a zsidóknál, a nép őket is gyűlölte s hogy mégis nagyobb türelemmel viseltetett iránتuk, ezt keresztény voltuknak köszönhették. Hírük mindig rossz.[30]

Miként a zsidó, a lombard is ott van mindenütt, hol üzletre van kilátás. Igaz, hogy nagy büntetés vár rá, ha pénzét kamatoztatja, de lelkiismeretét elaltatja azzal, hogy a kamat nevet más szóval helyettesíti. Benvenuto da Imola azt mondja: „Aki kamatra ad, pokolba kerül, aki nem szed kamatot, szükségbe jut". Az olasz így szellemesen megoldotta a dilemmát. Firenzében egy barát hallgatóságot akart szerezni, kiment a piacra s így szólt az emberekhez: „Jöjjetek, fiaim, be fogom bizonyítani, hogy nem bűn kamatra adni". A következő alkalommal zsúfolásig megtelt a templom. Jellemző adat az anyagias gondolkozású, de a pokoltól mégis rettegő firenzeire.

Az egyház rendelkezését nemcsak a kamat nevének megváltoztatásával kerülték meg, hanem a kölcsön fejében hasznothajtó zálogot követeltek, nagyobb összegről állíttattak ki váltót vagy írást, a hitelezőtől piaci áron felül vette meg az adós az árut s olcsón adta vissza neki. Néha a megszorult adóssal ezüst asztalkészletet, arannyal áttört szöveteket, keleti fűszereket vásároltattak, ők sokkal olcsóbban vásárolták meg tőle és ennek fejében rövidlejáratú váltót állíttattak ki vele. Prolongálásnál a fiktívösszeg után havi 40–75 %-

os kamatot szedtek. Ha az adós tönkrement, bebörtönöztették s mivel a családtagok kezesek voltak, ezek a templomban kerestek menedéket.

A lombard segíti ki pénzzavarából a kereszteslovagot, sőt a hadjáratot vezető királyokat is: kölcsönöz Fülöp Augustusnak, Oroszlánszívű Richárdnak, szent Lajosnak. Ha a nemes nem tudott kellő időben fizetni, új írást állítottak ki az adósságról, de ott már nagyobb összeg szerepelt. Végül kénytelen volt az adós egy darab földet vagy egy várat eladni a jogokkal és jobbágyokkal s így került darabonkint a föld a pénzemberek kezébe.[31] A fiesolei püspök még a püspöki palotáját is kénytelen elzálogosítani. II. Károly, mint provence-i gróf, a zsarolók ellen szigorú rendeletet adott ki, de az avignoni tanács kérte a rendelet visszavonását (1249), mert a tanárok és diákok nem tudnak kölcsönhöz jutni és elhagyják a várost. Egyes házak abból éltek, hogy a dorbézoló zsoldosnak fegyverére, lovára nyújtottak kölcsönt.

A nagy világpiacokon a személyes bizalom és az ingatlan szolgáltak alapul. Ha valaki lejáratkor nem fizetett, hazai hatóságához kiment az intés, hogy az illetőt fogják el és javait – főleg az ingatlanokat – foglalják le. Ha az intésnek nem volt foganata, megfenyegették az illető városbelieket a vásárról való elűzéssel.

A lombardok feltalálhatók Franciaországban, Németországban, Németalföldön, Angliában. Rendesen egy utcában vagy a hídfeljáróknál helyezkedtek el s emlékük ma is él nevekben. (Párisban a rue des Lombards, a Grand Pontból lesz Pont au Change.)[32]

Cahorsiak

Sok vita folyt a *cahorsiak* körül. A cahorsiak szintén pénzüzlettel foglalkoztak, hírhedt uzsorások voltak, de hogy melyik nemzethez tartoztak, ma is eldöntetlen probléma. Vannak, akik tényleg Cahors francia város lakóinak tartják őket, a franciák viszont azt állítják, hogy lombardok voltak, kik Cahorsban nagy számmal megtelepedtek s cahorsiak néven lettek hírhedtek. Sőt olyan vélemény is van, hogy a piemonti Caorsa városától kapták nevüket. Hogy milyen visszaéléseket követtek el a cahorsiak, bizonyítja az 1264-iki rendelet, mely számos cahorsit kitilt a champagne-i vásárokról.

A királyok a pénzüzlettel foglalkozó lombardokat is kihasználták és védelmükben részesítették. Így Fülöp Augustus védelméről biztosítja a champagne-i vásárokra jövő lombardokat (1209). Viszont III. Henrik kénytelen kiűzni Angliából az összes lombardokat (1240–51), III, és IV. Fülöp szintén többször kiűzte az uzsorásokat.

A zsidókon és olaszokon kívül még provence-iak és katalonok (barcelonaiak) is szerepelnek a pénzüzletben, de megjegyzendő, hogy a provençalt gyakran összezavarták a lombarddal.

Boccaccio megfesti (I. nov.) egy lombard portrait-ját. Musciatto Franzesi nem tudja, kire bízza a veszekedő, gonosz burgundok közt kölcsöneinek be-

hajtását. Egy nagyon gonosz embert keres s ezt meg is találja egy lombardban, Ciapperello da Pratoban. Ez a Ciapperello minden gaztettre, még emberölésre is vállalkozott, vallását és az egyházat kigúnyolta s „azzal a lelkiismerettel lopott és rabolt", mint aminővel „valamely szentéletű ember adakozott". Megérkezve működése színterére, két firenzei uzsoráshoz szállt s csakhamar halálos beteg lett. A két testvér nem tudta, mitévő legyen, mert vagy nem fog meggyónni a gonosz ember, vagy, ha meggyónik, szörnyű bűnei miatt feloldozást nem kaphat s holttestét mindkét esetben az árokba fogják dobni, ez esetben pedig a nép, mely az uzsorásokat úgyis gyűlöli, meg fogja rohanni őket s majd így kiabál: „Ne tűrjék meg itt tovább ezeket a lombard kutyákat, akiket az egyház sem akar befogadni" s nemcsak vagyonukat veszi el, de meg is öli őket. Ilyen halálos betegen viszont nem tehetik ki házukból. Hallja ezeket a beteg s kéri őket, hogy hívjanak hozzá egy szent életű barátot s a többit bízzák rá. Kérését teljesítették s ezt a jámbor embert szemforgató képmutatásával annyira félrevezeti, hogy az mint szenttől búcsúzik el tőle s a nép – melynek nem volt alkalma még őt megismerni – halála után szintén ilyenként tiszteli.

A szereplő egyének itt mind tényleg létező alakok voltak: Musciatto Franzesi nem más, mint Mouche, Szép Fülöp hírhedt bankárja, a lelkiismeretlen Ciapperello pedig Cepperello da Prato, Fülöpnek 1295-ig adóbeszedője.

Fülöpnek imént említett bankárja, Mouche és fivére, Biche, firenzei francia eredetű családokból származtak, igazi nevük Albizzo volt. Őket okolták Fülöp pénzhamisításáért, azonban vannak, akik védelmükbe veszik őket. Mouche Nogaret társaságában, mikor ez VIII. Bonifác ellen a gyalázatos merényletet elkövette, megfordult Itáliában s Firenzében hosszabb ideig tartózkodott. A testvérek vagyonát Szép Fülöp haláluk után konfiskáltatta.

Nagybefolyású lombard volt Fülöp udvarában a luccai eredetű Betin Cassinel is, ki az 1300. évben, mint a toulouse-i pénzverő mestere működött.

Ugyancsak ebben az időben Párizsban a leggazdagabb lombard Gandulfo de Arcellis volt, aki kora legkiválóbb férfiaival állt összeköttetésben és városoknak is nyújtott kölcsönt. Neuilly-sur Marne-ban hat háza és sok birtoka volt.

Banküzlet

A közönséges pénzváltásból és kölcsönzésből idővel kifejlődött a banküzlet (banca = a pénzváltó padja, asztala), amely már bonyolultabb szervezetű volt. Ennek körébe tartozott a pénzváltáson kívül a hitelüzlet, pénzküldés stb.

Hitelüzlet

Az üzlet nagy kiterjedése idő folytán lehetetlenné tette, hogy a kereskedő mindig készpénzzel fizessen, azért egy megszabott határidőre kötelezte magát az adós az egész összeg vagy egy részének lefizetésére. (Nagy ünnepek, messék idejére.) Biztosítékul kezeseket állított, zálogot adott, adóslevelet állított ki, melyet pecséttel vagy házi márkával hitelesítettek. A középkori viszonyok közt a készpénzküldés sok kellemetlenséggel és kockázattal járt. Külföldi adós kisebb összeget még reábízott a hitelező városába utazó honfitársára, de nagyobb összegnél és tengeren való szállításnál a pénzt pótló eszközt kellett kitalálni, mely nem súlyos és megsemmisülése nem okoz anyagi kárt. Így találják fel a váltót. Eredete homályos, de a legrégibb váltó Génuából maradt fenn a XII. századból. 1199-ből is találunk váltót, mely egy piacenzai társaság javára 2125 márka sterlingről szól, amelynél Földnélküli János az elfogadó.

A váltó alapjául az szolgál, hogy *A* adós, kinek a hitelező városában követelése van *B* adóson, átruházza ezt a követelést *C* hitelezőjére s a váltón *B*-nek tudtára adja, hogy *C*-nek, a váltó felmutatójának, a jelzett összeget fizesse ki.

Nagy váltópiacok voltak a messék, melyek a mai clearingházakat és saldirozó intézeteket helyettesítették. A messe végén kereskedők, bankárok és egyéb érdekeltek kölcsönösen kiegyenlítették követeléseiket. A messék zárásával halasztási és kölcsönüzletek voltak összekötve, hogy az egyelőre fölösleges pénzt elhelyezzék.

A fejlődés folyamán a pénzváltók is vásároltak váltókat, kereskedői adósleveleket s *leszámítolva* ezeket a váltókat, az adósság behajtására maguk vállalkoztak. Így lesznek a bankok egyszerű pénzváltókból hitelközvetítő üzletekké. Kifejlődött a *letétüzlet* és kedvelt volt a szerencsejátékszerű *tengeri biztosítás* (főleg Génuában), mely egy-egy tengeri kereskedelmi vállalkozásra szólt s melynél az egész tőke elveszett, ha a hajót baj érte.[33]

A bankok kifejlődése

A fejlődés tetőpontján hatalmas bankcégekkel találkozunk, amelyek szerény alapokból fejlődtek ki.

Az első bank Velencében alakult (1157), neve Monte, majd Banco del Giro, a XIII. században az egész világgal összeköttetésbe volt.

Szent György-bank

Állami jellegű volt a genuai *Uffizio* vagy *Banca di S. Giorgio* (Szent György-bank), mely 1407-ben állt elő egyes társaságok és magánosok fúziójából, kik pénzüket állami vállalatokra előlegezték s ennek fejében az anyaállamban

vagy gyarmataiban állami jövedelmeket élveztek. Az állami követelésekre részvényeket (luoghi) bocsátottak ki s ezek után évenkint osztalékot kaptak. Élén a nyolc protektor állott. Ez a bank valósággal állam volt az államban, amelynek az óriási pénzösszegek, az igazgatás becsületes volta határtalan hitelt biztosítottak. Olyan tőke felett rendelkezett, hogy mikor Génua hanyatlani kezdett, megvette az államtól a famagustai, kaffai gyarmatokat és Corsikát.

Zálogházak és bankok

Államkölcsönnel találkozunk Velencében is, hol impraestita a neve s a XII. századig visszavezethető, valamint Firenzében, hol a neve mons. Velencéből, Génuából és Firenzéből terjedt el az állami kölcsön intézménye tovább. Rendesen kényszerkölcsön s a kamat különböző. Firenze először 5 %-ot, majd 15 %-ot is fizet.

A ferencrendiek a szegény népet meg akarták menteni a bankárok zsarolásától s kézi zálogra kölcsönző intézeteket, zálogházakat (mons pietatis) állítottak fel Orvietóban (1463), Perugiában (1467) s mivel a kiadásokat a kegyes adományokból nem tudták teljesen fedezni, egyházi engedéllyel kis kamatot, helyesebben kezelési költséget szedtek. A középkor végén városi bankok is alakultak. Ilyen a *barcelonai* híres váltó-, letét- és girobank. (Taula de cambi.)

A banküzlet legnagyobb virágzásra *Firenzében* emelkedett. Pagnini szerint honfitársai gazdagsága a pápai bankári tevékenységből fakadt. Óriási összegekről volt itt szó, hiszen a XIV. században az apostoli kamara rendes évi bevételei 200–250.000 aranyforintra rúgnak (9–10 millió aranyfrank), a kereszteshadjáratra kivetett adót a XIII. században körülbelül 800.000 tours-i fontra lehet tenni. Ilyen hatalmas összegek mellett a bankárok annyit kerestek, amennyit akartak. A pápai bankári címet (campsores camerae apostolicae) sienaiak, luccaiak viselték, majd a firenzeiek szinte monopolizálták. Villani János idejében (XIV. század első fele) 80 bank volt Firenzében, köztük sok óriási forgalmú cég, mint a Bardi Peruzzi, Buondelmonti, Albizzi, Medici, Frescobaldi, Acciajuoli. Később 108-ra emelkedett a szám.

Mivel óriási tőkére volt szükség, társas cégek alakultak itt is, miként a kereskedelemben és pedig kezdetben a család tagjai társultak, majd idegeneket is bevettek a cégbe. A Peruzzi-cég például 22 tagból állt, köztük 10 Peruzzi.

Úgy a firenzei, mint a többi nagy olasz cég is külföldön fiókintézeteket rendezett be s iparkodott minél előkelőbb klientelát szerezni s különös sikernek könyvelték el, ha fejedelmeket számíthattak ügyfeleik közé s épen az lett romlásuk okozója. Franciaországban már a XIII. században nagy szerepet játszottak a firenzei bankárok; Angliában I. Eduárd alatt egy Fresco-

baldi – szintén firenzei – lett a londoni pénzverő igazgatója, de már 1228-ban különböző firenzei cégek szerepelnek Londonban, mint III. Henrik bankárjai.[34]

Bankélet

A pénzváltó egész felszerelése egy zöld posztóval leterített asztal, egy-két zacskó pénz, egy mérleg és egy könyv. Ezzel szemben a bank nagyszabású intézmény, melyben mozgalmas az élet. Firenzében a bankházak mind egy negyedben voltak s gyakran egy család lakott egy utcát, melynek nevet is adott. A ház körül volt a loggia vagy galéria. Nézzünk be pl. a Bardi- vagy Peruzzi-bankba. Az üzletben hosszú asztalokat látunk, rajtuk üzleti könyveket, melyekben pontos bejegyzések vannak. Az asztalok körül nagy sürgés-forgás, ügynökök jönnek-mennek, egyik Örményországból vagy Kínából érkezett, a másik az afrikai partokra, Londonba vagy Flandriába indul. Ezek mind kihallgatást nyernek a főnöktől, vagy ha őt politikai vagy adminisztratív teendők a palazzo della Signoriába szólították, helyettesétől. Az ügynökök beszámolnak útjokról, elszámolnak az átvett összegekkel s utasítást kapnak a jövőre nézve. A főnök családja is jelen van, ki mint társ, ki mint ügynök, egyik érkezett, másik távoli vidékekre indul s a család tagjaitól érzékeny búcsút vesz. Ha a háznak loggiája is van, a kép még élénkebb, mert az oszlopcsarnokokban csoportokba verődve megvitatják a váltóüzleteket, a függő ügyeket, megtárgyalják a tenger és a szárazföld eseményeit, a politika híreit – hiszen minden ügynök egy-egy mozgó újság – csinálják a baisse-t és hausse-t. Különösen mozgalmas a tömeg, ha fejedelmeknek adandó kölcsönökről van szó, mert ezekhez nagy reményeket fűznek.

A bankházak, melyek rendesen áruüzlettel voltak összekötve, külföldön fióküzleteket alapítottak. A Peruzzi-cégnek 16 fióküzlete volt és 150 ügynöke járt a szélrózsa minden irányában.[35]

Néha a cégtársak szerepelnek külföldön ügynökökként, részint, hogy érdekeiket hívebben képviseljék, részint, hogy a hasznot maguknak biztosítsák.

Firenze kereskedelme révén óriási gazdagságra tett szert s azért mondja Dante:

> Örvendj, Florenc, nagyságodnak, hírednek;
> Hogy szárnyad földön, tengeren átreppen.

A katasztrófa onnan éri Firenzét, ahonnan legkevésbbé várta. Angliában 1312-ig a Frescobaldik voltak II. Eduárd bankárai, de csakhamar kiszorították őket a Bardi- és Peruzzi-cégek. III. Eduárd óriási összegeket vett fel tőlük – hiszen ekkor folyt a francia-angol háború – s a firenzei cégek csak úgy öntötték a pénzt a király kincstárába, mert, bár nem fizetett a király ponto-

san, de megbíztak benne. A háború azonban kimerítette a bevételt s 1339-ben a király felfüggesztette az állam hitelezőinek a visszafizetést. Firenzére bombaként hatott ez a hír. A két cég a város leggazdagabb két bankja volt – a keresztény kereskedelem oszlopainak nevezték őket – s most a bukás elkerülhetetlennek látszott. Eduárd a Bardiknak 180.000, a Peruzziknak több mint 135.000 márka sterlinggel tartozott, ami együtt több volt, mint 1.350.000 arany forint, „amely összeg fölért egy országgal". Bonifazio di Tommaso Peruzzi, a cég akkori főnöke, a szomorú hír vétele után rögtön útra kelt Londonba, de talán a kétségbeesés ölte meg 1340-ben. Mivel majdnem minden kereskedő érdekelve volt, Firenze kezdett hanyatlani s pénzhiány mutatkozott. Az angolokra győzelmes sluysi ütközet után reménykedni kezdtek a hitelezők, de a remény nem teljesült. A parlament 20.000 zsák gyapjút szavazott meg az adósság törlesztésére, de ez nem volt elég a katasztrófa elhárítására. Így a két cég megbukott. A Peruzzik eladták házaikat, birtokaikat, uzsorára vettek fel kölcsönt. (Pl. Marco Strozza kölcsönzött nekik 1400 aranyforintot s követelt 2400-at.) Róbert király nem vetette latba értük a tekintélyét, bár maga is tartozott a Bardiknak 100.000 aranyforinttal. 1345-ben megbukott a Bardi-cég, melyet rövidesen követett a Peruzzi-cég is. A bukás tönkretette a két cég köréhez tartozó kis intézeteket és számos magánost. A Bardi-cég a hitelezőknek körülbelül 27 %-ot fizetett.

Firenze gazdasági életére ez olyan csapás volt, hogy még a Mediciek fényes korszakában sem tudott teljesen magához térni.

Egyes kereskedő-bankárok fényes pályát futottak meg, pl. az Acciajuolik, Athén hercegei, Korinthus urai, a gyapjúból és fűszerekből meggazdagodott Mediciek Firenze hercegei lettek s királynékat adtak Franciaországnak, az augsburgi Fuggerek a birodalmi fejedelmek sorába emelkedtek.

Befejezés

Amennyire szűkre szabott terünk megengedte, igyekezetünk teljes képet nyújtani a középkori kereskedelemről és bepillantást engedni a középkor gazdasági életébe. Ha mai szemmel nézzük a dolgokat, mosolyogni fogunk, mert mindent kisszerűnek, primitívnek találunk, de ha bele tudunk helyezkedni a középkor gondolatvilágába és viszonyaiba, ha számot vetünk az akadályokkal, melyekkel a középkori embernek meg kellett küzdenie, ha tekintetbe vesszük, hogy ő vetette meg az alapot, melyen a mai világkereskedelem kifejlődött, csodálattal kell adóznunk a középkori ember tudásának, mozgékonyságának, lemondásának és hősi energiájának. Megváltozik a lekicsinyelt középkorról alkotott nézetünk is. A korokat nem a háborúkból és politikai változásokból kell megítélnünk, mert a háború mindig egyforma; azonos módon nyilvánulnak meg benne az emberben szunnyadó vad szenvedélyek minden korban, csak a gyilkoló fegyverek tökéletesedtek, a politi-

ka pedig kiválasztott egyének tudománya s nem tükrözi vissza mindig a tömeg gondolkozásmódját, érzésvilágát. Letűnt korok emberét a mindennapi élet körében, napi foglalatosságában kell felkeresnünk, tanulmányoznunk anyagi és szellemi kultúráját, mert ebben tűnik ki egyénisége, nyilatkozik meg lelkisége, lesz ismertté hajlama, energiája, cselekvőképessége.

Jegyzetek

I. RÉSZ

[1] Félig igaz, félig monda a la rochellei Auffrédyről szóló feljegyzés, ki dúsgazdag ember volt s egyszerre 10 hajót küldött ki messze földre. Egyik év múlt a másik után, egy hajó sem jött vissza, a kereskedő fizetésképtelen lett, koldusbotra jutott. Tíz év múlva váratlanul megérkeztek a hajók gazdag rakománnyal, kikerülve a viharokat és kalózokat. Auffrédy ismét gazdag, de vagyonából megalapítja a Hôpital saint Barthélemyt (1203) s itt éli le életét.

[2] Velence flandriai hajóraja a következő útvonalat járja be: Nápoly-Szicilia-Tripolisz-Tunisz-Algir-Oran-Tanger-Marokko-spanyol és portugál partvidék-francia part-London-Brügge-Antwerpen s vissza Cadix-Barcelona érintésével. Ezt az utat évente csak egyszer teheti meg.

[3] Johannes de Eversberghe habet 118 marcas argenti sibi per Conradum de Atendorn commissas in sendeve, eidem Conrado pertinentes. [Johann von Eversberghe-nek van 118 márka ezüstje, melyet Konrad von Atendorn engedett át neki a sajátjából.]

[4] Magának az egyháznak is drága ruhákra, arany-, ezüstszerekre, tömjénre volt szüksége. A királyi palota körül gyülekeztek a főemberek, kiknek luxuscikkekre volt szükségük s ezek révén felvirágoztak ezek a helységek. (Aachen, Goslar, Ulm stb.)

[5] Nevét köriratától kapta: „Sit tibi, Christe, datus, quem tu regis, iste *ducatus*" [Krisztus, adassék neked a *vezérség (a doge méltósága),* melyet te irányítasz.] Egyik oldalán a doge térdelő képe szent Márk balján, a felírásos oldalán Krisztus áldásra emeli kezét. Az aranypénz neve később zecchino. (Zécca = pénzverő.) Az aureolus inkább emlékpénz.

[6] Amikor visszatérek, kétszeresen veszem vissza a sajátom, sőt még többet is. [szerk.]

[7] Kereskedelem, rablás, kalózkodás, egyforma e három, elválaszthatatlan. [szerk.]

[8] Régi kereskedői szabály: „Fahrst da auf Jahrmarkt durch Herrn-Gauen, oder Wald, nimm klaine Rad an dain Wagen und hüte dich, dass du kaine Grundruhr zahlen must, sonst ist dain Gewinn verloren". [Ha Herrn-Gauenen vagy Waldon keresztül mégy az országos vásárra, tégy kis kereket a kocsidra és vigyázz, nehogy vámot kelljen fizetned, különben oda a nyereséged.]

[1] Marco Polo meg akarta a berzsenyfát honosítani Velencében, de nem sikerült.

[2] Karovanban mérföld hosszú utcán voltak a műhelyek, boltok elhelyezve, hol saját és idegen árucikkek voltak felhalmozva. Ezen a vidéken egész városokat fonalszövők laktak. Fez nevezetes exportcikkei: festett bőr (kordován), szappan, réz, ezüst-, aranytárgyak, természeti kincsek és szudáni áruk.

[3] Trapezuntról Istachri (X. sz.) azt írja: „minden görög gyárból való szövet és minden brokát, ami az izlám országaiba jön, Trapezunton át veszi útját".

[4] Velence az állami gályákat kedvezményben részesíti, mikor elrendeli, hogy a fegyveres gályákon (állami) szállított áru vámmentes, a fegyvertelenen (privát) szállított 5 % vámot ad le.

[5] Meg is látogatta Velencét s ott utalt a két állam közös érdekére, mint Da Canale mondja: „Et ei saie bien comment Venisiens ont eu grant bien et portent aveuc yaus grant gaaing de mon regne; et encor sai ge tot apertement, coment liaus de mon regne ont eu grant gaaing de Venise" [És jól tudom, hogy a velenceieknek nagy gazdagságuk van és nagy nyereséget hoznak országomnak, és azt is tudom, hogy az én királyságom emberei hogyan nyernek Velencében], de a velenceiek hidegen fogadták.

[6] Igen fontos kereskedelmi központ; az Eufratestől minden áru ideérkezett, „és mindenki, aki az Eufrateshez akar menni, akár kereskedő, akár más, útját e városon keresztül viszi" (Marco Polo).

[7] Egy rabszolga ára 15 livre, egy ló árának negyedrésze, az öszvérének fele.

[8] Almeria gazdag és élénk kereskedőváros volt. Híres volt vas- és rézszerszámkészítése, selyemszövészete.

[9] Mivel Portugália kereskedelmileg a nyugati országok köréhez tartozik, kénytelenek vagyunk a Pyreneusi-félsziget ezen országát a többi résztől elkülönítve tárgyalni.

[10] A selyemfajták közt a XIII. században leghíresebbek a cendalo, camoca, samit, camelot, tatár vagy tafota, dyapre, bársony, szatén, aranyposztó, a racas és naquis vagy nachis.

[11] Egy XII. századbeli költő így írja le a champagne-i messét:

A la côte du grand chemin
Est la foire du parchemin
Et après trouvai les pourpoints
Puis la grande pelleterie...
Puis m'en revins en une plaine
Là où l'on vend cuirs crus et laine
Après les joyaux d'argent
Qui sont ouvrés d'orfevrerie...

[A nagyút mentén
van az útszéli vásár,
és ott találtam az ujjasokat,
azután a nagy szőrmést...
aztán egy térre értem,
ahol árulják a nyers bőrt és a gyapjút,
aztán az ezüstékszereket,
melyeket az ötvösök készítettek...]

[12] És a királyi szobákba egy Flandriában készült, aranyból és selyemből szőtt kárpit. [szerk.]

[13] Hiszen ez a kis Flandria tartomány mégis csupán a mások raktára, mivel a tartomány által termelt gabona még egy havi kenyérre sem elég. [szerk.]

[14] Az angol silk-selyem valószínűleg az ó-északi silkiből származott, mely viszont rokon az egyházi szlávban használt selku-val s ez pedig a mongol sirgek szóból jön, amely szintén selymet jelentett (Bugge).

[15] Legrégibb említése e testvérületnek az 1497-iki parlamenti aktában.

[16] Strassburg annyira meggazdagodott, hogy Erazmus szerint Argentorata (ezüstös) helyett Aurata-nak (aranyos) kellene nevezni.

[17] „Von dannen four ich gên Sarant
ze Damasco und ze Ninive."
[Onnan Saranton keresztül utaztam Damaszkuszba és Ninivébe.]

[18] A rongypapír készítését a XII. században kezdték. A középkor papyrust és pergamentet ismert, majd a keresztesháborúk idején megismerkedett nyugat a gyapotpapírral, de ez magas ára miatt nem tudott elterjedni.

[19] Keletre akarunk utazni, keletre akarunk menni, a zöld mezőkön, a friss mezőkön, jobb élet van. [szerk.]

[20] A hansa kontorjai exterritoriális területek voltak.

[21] A norvégok londoni tartózkodására vonatkozólag ilyen rendelkezés maradt fent: „Botsate Norvegiorum. Ly Norlis ount Botsate; ceo est asavoir, sejour tut lan;mes ceo devez savior, qe dehors la cite ne poent aler en nul lieu pur marche faire." [Norvég követség. A norvégoknak van követük, aki köztudottan egész évben itt állomásozik. De tudni kell, hogy a cityn kívül nem mehet sehová, hogy üzleteljen.] Tehát egész évben Londonban tartózkodhatnak, de más piacot látogatni nem szabad.

[22] A kölniek felkeresték a nagy heringpiacokat, főleg Skanört és Falsterbot óriási mennyiségben vásárolták a heringet. A nagykereskedelem központja a kölni Fischkaufhaus, a kiskereskedelemé a Fischmarkt.

[23] Többek közt a danzigi Beneke elfogott egy hajót a firenzei Portinari-cég gzadag rakományával s ebben volt a danzigi Marienkirchet diszítő értékes Memling-festmény (Utolsó ítélet) is.

[24] Természetesen Heyd állítása, mely szerint szent István a konstantinápolyi magyar kereskedőtelep számára épített volna templomot, a magyar viszonyok teljes félreismerésén alapul.

[25] Erdélyi László felhívta a történetírók figyelmét András herceg síriratára s az olasz krónikákra, melyek Károly Umbertónak nevezik királyunkat, de míg ez általánossá nem lesz, kénytelen vagyok ragaszkodni a megszokott elnevezéshez.

[26] „Item dy scheff oben herab von niden hinauf, oder wägen mit Kaufmanschaft kümen süllen zu Ofen nider gelegt werden und sullen da hingeben, als vor alter her kumen ist." [Továbbá a fentről és lentről jövő hajók, valamint a kereskedők szekerei Budára kell jöjjenek és ki kell rakodjanak, amint az régtől szokás.] Ezt némelyek nem tartják árumegállítójognak, pedig annak feltételeit magában foglalja.

[27] Gyakran meg is csalták a hozzájuk fordulókat. A Firenzében tartózkodó Guy flandriai grófot a váltásnál 10 %-kal károsították meg.

[28] Az 1213-iki párisi zsinat a makacs uzsorásra ezt a határozatot hozza. „A sa mort, son cadavre était abandonné à la porte du temple aux chiens dévorants et son âme au démon." [Halálakor holttestét a Porte du Temple-nál hagyták, hogy a kutyák marcangolják szét, és lelkét az ördögnek adták.]

[29] D'Avenal szerint: „Gentils hommes et usuriers ayant un constant besoin les uns des autres paraissent vivre... en bonne intelligence." [A nemesek és az uzsorások, mivel mindig szükségük van egymásra, úgy tűnik, szép egyetértésben élnek.]

[30] A chanson de geste-kben is így szerepelnek: „Oiez, dist l'autres, du glouton parjuré! Lombart resemble, tant est gros et enflés." [A másik azt mondja: Hitszegő képe van! Egy lombardra hasonlít, annyira nagy és felfuvalkodott.] Ogier le Danois. Egy másik: „Bien est honniz qui en Lombart se fie." [Átkozott, aki megbízik egy lombardban.] Les enfances Vivien.

[31] „Von der Costlichkeit der Cleider – mondja egy erkölcsprédikátor – kommt es vil her, das es abwärts get mit dem Adel in deutschen Landen;sie wollen prunken als die richen Kaufleute in den Städten tun ... Aber sie hant das Geld nit, was jhene han ... So kommen sie in grosse schulden und verfallen dem Wucher der Juden und Christenjuden und müssen ihr Gut werkaufen ganz oder zum Teil." [Nagy mértékben a ruhák finomsága az oka, hogy a nemesség hanyatlik a német tartományokban. Úgy akarnak pompázni, ahogy a gazdag kereskedők teszik a városokban... De nincs rá pénzük, mint azoknak van... Így nagy adósságokat csinálnak és a zsidók és a keresztény uzsorások karmaiba kerülnek és egészen vagy részben el kell adják birtokaikat.]

[32] A nép gyűlölete néha sajátságos alakban nyilvánult meg az uzsorásokkal szemben. Piacensában pl. 1478-ban rettenetes esőzések voltak s a nép ezt Isten csapásának tulajdonította, mert egy hírhedt uzsorást a San Francescoban temettek el. Mivel kérésükre a püspök nem volt hajlandó eltávolíttatni a holttestet a szent helyről, néhány ifjú az utcán meghurcolta a kiemelt testet, a régi adósok bántalmazták, majd a Póba dobták. „És csodálatos – írja a krónikás – azonnal megszünt az esőzés." (Diarium Parmense)

[33] Érdekes eseteket találunk a banküzlet terén. Pl. az eclusi (Savoya) S. Michele apátja 7000 aranyforintot helyezett el a Bardi-, Peruzzi- és Scali-cégeknél (1312)

úgy, hogy bukás esetén mindenik cég garantálja az egész összeget. Tényleg a Scali-cég megbukott s a másik kettő kifizette a 7000 forintot.

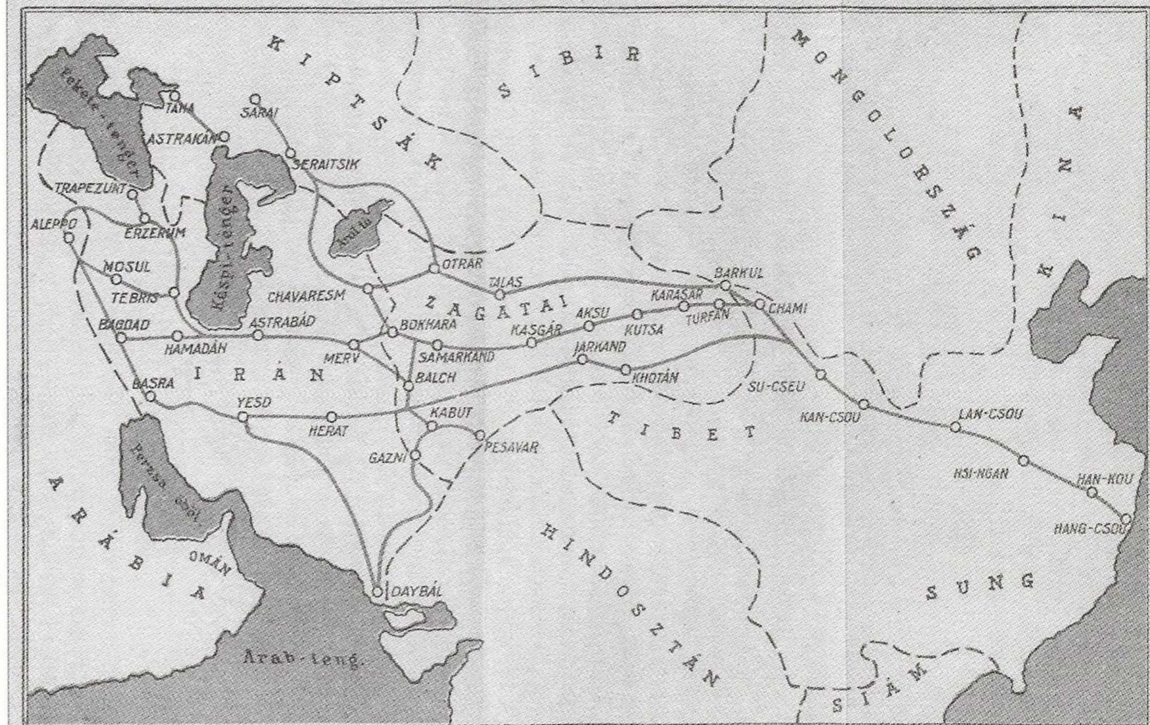
[34] A Peruzzi-cég könyveiben ezt a bejegyzést találjuk 1308-ra: „Nem lehetett társaságunk mérlegét pontosan megcsinálni 1300–308-ig, mert a francia király és több báró a király körül sok pénzzel tartozott."

[35] Az ügynökök közt előkelő emberek is voltak, évi fizetésük – nem számítva a kezdőket – átlag 20–320 líra közt váltakozik. A bank ellátta őket az útra pénzzel, ajánlólevéllel s egy bronzmedaillonnal, mely el volt látva a cég címerével s igazolásul szolgált. Az ügynökök állandóan úton voltak. Egy ilyen ügynök a XV. században Genfből gyalog tette meg az utat Rómába.

Krónikák Muratori, Pertz, Bouquet gyűjteményeiben.
Hopf: Croniques Gréco-Romanes.
Fejér Gy.: Codex Hungariae dipl.
Wenzel: Árpád-kori új okmánytár.
Anjou-kori Dipl. Emlékek.
Anjou-kori okmánytár.
Böhmer–Ficker–Winckelmann–Wilhelm: Regesta imperii 1198–272. 1881–91.
Böhmer–Redlich: Regesten des Kaiserreiches 1273–313. 1898.
Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte és a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle füzetei.
A. Beer: Allgemeine Gesch. Des Welthandels. 1860.
Bourquelot: Foires de Champagne.
Buchon: La Grèce continentale et la Morée.
Burckhardt J.: A renaissancekori műveltség Olaszországban. 2. k. 1895.
L. Cadier: Essai sur l'administration au Royaume de Sicile sous Charles I. et Charles II. d'Anjou. 1891.
Georg Caro: Genua und die Mächte am Mittelmeer 1257–311. 1895.
Viaggio di F. Giov. Da Pian del Carpine (G. Pullé: Historia Mongalorum. 1913.)
H. Chone: Die Handelsbeziehungen Kaiser Friedrichs II. zu den Seestädten Venedig, Pisa, Genua. 1902.
Csánki D.: Hazánk keresk. viszonyai I. Lajos korában. 1880.
R. Davidsohn: Geschichte von Florenz. 1908.
Domanovszky S.: A szepesi városok árumegállítójoga. 1922.
Domanovszky S.: Mázsaszekér. Fejérpataky-emlékkönyv.
Domanovszky S.: A harmincadvám eredete 1916.
A. Doren: Untersuchungen zur Geschichte der Kaufmannsgilden des Mittelalters. 1893.
Extraits des chroniqueurs français. Hachete-kiad. 1893.
F. Funk: Geschichte des kirchlichen Zinsverbotes. 1876.
Gibbon–Bury: The history of the decline and fall of the Roman Empire.
L. Goldschmidt: Handbuch des Handelsrechts. 2. kiad. 1864.
L. Goldschmidt: System des Handelsrechts. 4. kiad. 1892.
W. Götz: Die Verkehrswege im Diense des Welthandels. 1888.
S. Günther: Des Zeitalter der Entdeckungen. III. Aufl. 1912.
M. Hafemann: Das Stapelrecht. 1910.
R. Hennig: Zur Verkehrsgesch. Ost- u. Nordeuropas im VIII. bis XII. Jahrhundert. Hist. Zeitschr. 1916. 115. B.

W. Heyd: Geschichte des Levantehandels im Mittelalter. 1879.
Ugyanaz francia átdolgozásban F. Regnauldtól 1883.
Heynen: Die Entstehung des Kapitalismus in Venedig. 1907.
Hóman B.: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. 1921.
Hóman B.: A magyar városok az Árpádok korában. 1908.
Illyrisch-Albanische Forschungen. Zusammengesetzt von Dr. L. von Thallóczy. 1916.
F. Jickeli: Der Handel der Siebenbürger Sachsen bis zur Schlacht bei Mohatsch. 1912.
C. Jireček: Geschichte der Serben. 1911.
C. Jireček: A bolgárok története, 1889.
C. Jireček: Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters. 1899.
C. Jireček: Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittalalters. 1916.
Joinville: Histoire de Saint Louis. Hechette kiad. 1906.
Kováts F.: Nyugat-Magyarország áruforgalma a pozsonyi harmincadkönyv alapján. 1902.
Kuske: Der Kölner Fischhandel vom XIV–XVII. Jahrhundert. 1905.
Le livre de Marco Polo. Par M. G. Panthier. 2. k. 1865.
Martin: Storia civile e politica del commercio de Veneziani.
Mas-Latrie: Traités de paix et de commerce concernants les relations der Chretiens avec les Arabes de l'Afrique. 1866.
R. Mayr: Lehrbuch der Handelsgeschichte. 1917.
Michnay és *Lichner* kiad.: Ofner Stadtrecht von 1244–1421. 1845.
W. Miller: The Latins in the Levant. 1908.
Minieri–Riccio: Il regno di Carlo I. d'Angio etc. Arch. St. It. III. e. IV. s.
Miskolczy István: Magyarország az Anjouk korában.
W. Naudé: Die Getreidehandelspolitik der Europäischen Staaten vom XIII. bis zum XVIII. Jahrhundert. 1896.
O. Noël: Histoire du commerce du monde depuis les temps les plus reculés. 1891.
Pegolotti: La pratica della mercatura (Pagnini: Della decima Fiorentina) III. kiad.
F. Perrens: Histoire de Florence. 2. k.
F. Perrens: La civilisation florentine du XIII. au XVI. siècle. 1893.
Peruzzi: Storia del commercio e dei banchieri di Firenze. 1868.
Pigeonneau: Histoire de commerce de la France. 1887.
C. Piton: Les Lombards en France et à Paris. 1892.
W. Reimes: Ein Gang durch die Wirtschaftsgeschichte. 1922.
Relkovics Néda: Buda város jogkönyve. 1905.
S. Romanin: Storia documentata di Venezia.

Rubruquis: Utam Tatárországban. (Brózik: Középkori ázsiai utazók.)
G. Sartorius: Gesch. des Hanseatischen Bundes. 3 k. 1802.
F. Schaub: Der Kapf gegen den Zinswucher, ungerechten Preis und unlauteren Handel im Mittelalter etc. 1903.
A. Schaube: Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebietes bis zum Ende der Kreuzzüge. 1906.
D. Schäfer: Die Hanse. 1903.
A. Schulte: Gesch. des mittelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien etc. 1900.
L. Schulte: La lana come, promotrice della floridezza ecomonica dell'Italia nel medio evo. (Atti del congresso internationale di scienze storiche. III. k. 1906. Róma.)
H. Simonsfeld: Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig etc. 2. k. 1887.
W. Spiesz: Das Marktprivileg. 1916.
A. Stein: Innermost Asia etc, (From „The geographical Journal" for May and June, 1925.)
Stein: Indiából Kínába, 1923.
G. Steinhausen: Der Kaufmann in der deutschen Vergangenheit. 1899.
Thallóczy L.: Utazás a Levantéban. 1882.
Werner Sombart: Der moderne Kapitalismus. 2. k. 1902.
G. Yver: Le commerce et les marchands dans l'Italie méridionale au XIII-e et au XIV-e siècle. 1903.
L. Zanoni: Gli umiliati nei loro rapporti con l'eresia, l'industria della lana ed i communi nei secoli XII-e XIII, 1911,

BELSÖ-ÁZSIAI UTAK.
KIPTSÁK
SIBIR
MONGOLORSZÁG
KINA
TANA
SARAI
ASTRAKÁN
SERAITSIK
TRAPEZUNT
ALEPPO
ERZERUM
MOSUL
TEBRIS
OTRAR
TALAS
BARKUL
CHAVARESM
ZAGATAI
KARASAR
CHAMI
TURFÁN
AKSU
KUTSA
KASGÁR
BAGDAD
ASTRABÁD
BOKHARA
HAMADÁN
MERV
SAMARKAND
JARKAND
KHOTÁN
IRÁN
BALCH
BASRA
SU-CSEU
YESD
KABUT
KAN-CSOU
LAN-CSOU
HERAT
PESAVAR
TIBET
GAZNI
HSI-NGAN
HAN-KOU
HANG-CSOU
ARÁBIA
OMÁN
HINDOSZTÁN
DAYBÁL
SUNG
Arab-teng.
SIÁM
1 cm. 350 km.

A KIADÓ UTÓSZAVA

Sorozatunkban a magyar polgári történetírás legjelesebb – új kiadásban nem hozzáférhető – munkáit kívánjuk ismételt megjelentetéssel, vagy esetleg még kéziratban heverő művek publikálásával a szélesebb közönség számára megismerhetővé tenni. Azokat az írásokat, amelyeket a második világháború után nem az adott tudományterület változásának önmozgása, hanem a direkt politikai akarat iktatott ki a tudományos gondolkodásból, az egyetemi tananyagokból, a közkönyvtárakból és az érdeklődő nagyközönség látóköréből. Tudjuk, hogy a megjelentetendő írások témakörében a legtöbb esetben születtek újabb feldolgozások, de hiszünk abban, hogy a történettudományban is vannak állandó, „örök" értékű művek, melyek időszerűségét nem érinti egy-egy részletük (netán egész témakörük) későbbi, mégoly „korszerű" feldolgozásának megjelenése. A kiadó úgy gondolja, hogy a magyar történetírás utóbbi évtizedeiben túl sokáig volt hegemón helyzetben egyetlen ideológia ahhoz, hogy lemondhassunk a XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedeinek gondolati sokszínűségét tükröző munkákról.

* * *

Miskolczy István Szegeden született, 1881. szeptember 1-én. Piarista szerzetesként a váci, majd a budapesti piarista gimnázium tanára, ezt követően Szegeden és Budapesten az egyetemen oktat. Főként a középkori történelemmel, azon belül is az Anjouk uralmával és a magyar-olasz kapcsolatokkal foglalkozott. Miskolczy István Budapesten hunyt el, 1937. december 1-én.

* * *

A könyv eredeti megjelenése:

Miskolczy István: *A KÖZÉPKORI KERESKEDELEM TÖRTÉNETE*
Szent István könyvek 37. kötet.
Szent István Társulat, Budapest, 1926.

Kötetünk érintetlenül közli az eredeti szöveget, mindössze a központozást és a nyilvánvaló nyomdahibákat javítottuk. Tehát sem az egykori szóhasználaton, sem a helyesíráson nem változtattunk (még a földrajzi nevek esetében sem, meghagyva a régies írásmódot, mely ma már kissé szokatlannak tűnik – pl. *Byzanc, skytha, arnoparti* stb.)

A []-ben található kiegészítések a szerkesztőtől származnak – ezek a legszükségesebb esetekre korlátozódnak, ahol a szövegértéshez fontosnak láttuk.

Tartalom

I. rész

I. Bevezetés. A kereskedelem történetének áttekintése 5
II. A középkori kereskedő 10
III. A kereskedelem szervezete 17
IV. A kereskedelem akadályai 33

II. rész

I. A keleti kereskedelem 39

II. A Földközi-tenger medencéjének kereskedelme 56
Byzanc 56
Itália 60
A délfrancia városok 82
A Pyreneusi-félsziget 84

III. A nyugati országok 87
Portugália 87
Franciaország 88
Németalföld 96
Anglia, Skót- és Írország 99
Hajók, utak 104

IV. Közép-Európa és a Hansa köre 106
Németország 106
Magyarország és köre 126

V. Pénzüzlet 133

Jegyzetek 143
A felhasznált irodalom fontosabb munkái 148
Térkép 151

A Kiadó utószava 153